

Uniwersytet Warszawski
Wydział Neofilologii

ACTA PHILOLOGICA

38

Warszawa 2010

Komisja Wydawnicza Wydziału Neofilologii Uniwersytetu Warszawskiego:

prof. dr hab. Barbara Kowalik (przewodnicząca)

prof. dr hab. Bożenna Bojar

dr Jolanta Dygul

dr Anna Górajek

dr Łukasz Grützmacher

dr Joanna Żurowska

dr Marek Paryż

Redaktorzy tomu:

prof. dr hab. Barbara Kowalik

dr Marek Paryż

ISSN 0065–1525

© Wydział Neofilologii Uniwersytetu Warszawskiego

Wydanie I, nakład: 200 egz.

Łamanie:

Bartosz Mierzyński

Dystrybucja:

CHZ Ars Polona S.A.

ul. Obrońców 25

03-933 Warszawa

tel. 22 509 86 43

fax 22 509 86 40

Druk i oprawa:

Sowa – Druk na życzenie

www.sowadruk.pl

tel. 22 431 81 40

Spis treści

* * *

Ewa Mioduszevska

Truthvaluelessness and Truth-Conditional Semantics in Relevance Theory 5

Ewa Walaszewska

Simile in Relevance Theory: Towards an Alternative Account 13

Klaudia Dybko

The Role of Politeness in Advertisements' Slogans: A Study Within Gricean Pragmatics 20

Paweł Kornacki

Varieties of Tok Pisin: Introducing a Sample of Urban Tok Pisin 28

Piotr Bański

Allophony and Types of Sound Distribution 38

Beata Łukaszewicz

A Note on 'Segmental Effects' in Truncation Patterns in English-Speaking Children 46

Marta Krajewska

Cross-Linguistic Evidence for the Strident Stop Hypothesis 55

* * *

Marta Czyżewska

Zwischen Sprachpflege und Sprachpurismus – einige Bemerkungen zu Beginn des Dritten
Jahrtausends 68

Jacek Makowski

Die Sprache des Europäischen Parlaments als Fachsprache 77

Rafał Szubert

Juristische Phraseologie – lexikalisierte Benennungseinheiten der Rechtssprache 85

Magdalena Makowska

Titel bahnt den Weg. Über semantische Beziehungen zwischen Titel und Text 95

Ireneusz Gaworski

Die Textsorte „protestantische Leichenpredigt“. Anmerkungen zu ihrer Bedeutung für die
Erforschung des Deutschen der frühen und mittleren Neuzeit 104

* * *

Elżbieta Pachocińska

Les concepts clés et leurs représentations linguistiques dans les discours écologistes 111

Małgorzata Izert

L'emploi des préfixes intensifs super- et sur- en français moderne : analyse morphologique, sémantique et comparative 119

Anna Kieliszczyk

Quelques remarques sur la postface 128

* * *

Marta Kaliska

Il linguaggio della crisi in Italia e in Polonia 133

Kamila Miłkowska-Samul

Kształt językowy plotki w Internecie 140

Łukasz Jan Berezowski

Rola i status tłumacza we włoskim prawie karnym procesowym: metodologia i analiza kontrastywna przekładu sądowego włosko-polskiego na przykładzie postępowania z udziałem cudzoziemca 147

* * *

Elżbieta Artowicz

Co wnosi opis generatywny do funkcjonalnej kategoryzacji węgierskich morfemów? 160

Anna Grzeszak

Wybrane zagadnienia ustalania polskich ekwiwalentów tekstowych węgierskich czasowników kauzatywnych 165

Anna Buncler

Pochodzenie finitywnej formy passivum w języku fińskim 172

Truthvaluelessness and Truth-Conditional Semantics in Relevance Theory

1. Introduction

Relevance Theory (RT) is a theory of communication and cognition. It is considered to be predominantly a pragmatic theory. Nevertheless, it comprises semantics as its part. The semantics postulated within RT is of double nature – on the one hand linguistic semantics and on the other hand – truth-conditional semantics. The question raised here concerns the nature of relevance-theoretic truth-conditional semantics. ‘Prototypical’ truth-conditional semantics is a formal system within which truth-conditions are derived by the rules of a metalanguage into the formulas of which object language is translated. Such a formal system could potentially provide a description of truthvaluelessness of sentences/propositions if such need arose. The question is whether relevance-theoretic truth-conditional semantics is of this ‘prototypical’ type.

2. Semantics in Relevance Theory

In Relevance Theory (RT) (Sperber & Wilson 1986/95, Wilson & Sperber 2004), a certain division of labor is assumed between linguistic semantics and truth-conditional semantics (cf. Mioduszewska 2002). Prior to the distinction is the relevance-theoretic semantics/pragmatics division, recently discussed by Carston (2008).¹

Here semantics deals with context-invariant linguistic encoded meaning (LEM) and pragmatics accounts for speaker meaning = communicated meaning = utterance meaning (Carston 2008:2). Different psychological processes govern the two types of meaning: semantics rests on the peripheral, encapsulated, algorithmic, decoding processes drawing on the mental lexicon² and syntax of a language while pragmatics bases on unencapsulated, nondeterministic and probably unformalizable inferential processes operating on mental representations (Carston 2008:6, 40).

The semantics so understood is linguistic semantics; it is not propositional and non-truth-conditional. It provides sentence schemas or templates for building propositions and applies to linguistic ‘types’ and not to utterances. As such, it allows for a “clean, clear, mutually exclusive distinction between semantics and pragmatics” (Carston 2008:14). As Carston (2008:14, 15) quotes Bach (2004:27), endorsing his statement “Taken as properties of sentences, semantic properties

¹ All quotations from Carston (2008) come from the internet version [http://www.phon.ucl.ac.uk/home/robyn/Carston-Linguistic Communication-2007.pdf](http://www.phon.ucl.ac.uk/home/robyn/Carston-Linguistic%20Communication-2007.pdf)

² The status of mental lexicon is a separate issue – depending on its interpretation it either supports the presented view of linguistic semantics or rules it out.

are on a par with syntactic and phonological properties [...]. Pragmatic properties [...] belong to acts of altering sentences in the course of communicating. Sentences have the properties they have independently of anyone's act of uttering them."

On this view of (linguistic) semantics, no covert indexicals, no unarticulated constituents of semantic content are assumed. What is there is just LEM – the stable, autonomous, uninfected by variable speaker intentions shared semantic content which is (Carston 2008:31) "our minimal defense against confusion, misunderstanding, mistakes etc." It leaves pragmatics as dealing with speaker meaning.

Semantics and pragmatics may function independently and separately, that is without the other field active. Pragmatics without semantics operates in non-verbal communication, as in the example given by Carston (2008:33), when A asks B for a refill by showing his empty beer glass from a distance. No semantic component is involved in the interpretation process.³

Pragmatics deals with (Carston 2008:34) reasoning involved in interpreting a particular kind of intentional human behavior, a kind of 'theory-of-mind' reasoning whose result is attribution of an intention to an agent, directed by presumption of relevance (Wilson & Sperber 2004:9). In this reasoning, the use of a (possibly linguistic) code is possible but not essential.

There may also be semantics without pragmatics. This, however, is not linguistic, but truth-conditional semantics, whose domain is thoughts, that is mental representations which are semantically complete, hence propositional, and evaluable as true or false of the states of affairs they represent (Carston 2008:35). As Fodor (2001:14 after Carston 2008:35) has it "The content of the thought [...] cannot be inexplicit with respect to its own content [...] because a thought just IS its content". Thoughts do not undergo the process of understanding – they just occur: "a thought token is not an ostensive stimulus, its occurrence is not a communicative act, thus it comes with no presumption of relevance [...]" (Carston 2008:35). Truth-conditional semantics is concerned with a meaning of a thought, that is those wordly conditions (truth conditions) which would make it true (Carston 2008:36).

Thus, linguistic semantics is non-truth-conditional, grasps only language meaning and truth-conditional semantics operates on mental representations, that is thoughts. Pragmatics secures recovering the thoughts communicators intend to convey by their ostensive acts.

The picture becomes much more complicated when we pass on to verbal communication, in which publically accessible ostensive stimuli (utterances, accompanied with gestures, body language etc.) are neither LEM nor thoughts yet the aim of the communication is recovering the thoughts communicators intend to convey [...] (Carston 2008:36).

To recover a thought is to recover its content. To recover content of a thought is to recover its truth-conditions. Consequently, recovering a thought is being in the domain of truth-conditional semantics and, at the same time, dealing with mental (that is subjective) representations.

The gap between publicly accessible ostensive stimuli (intersubjective) and thoughts is so great because (Carston 2008:36) "it is in the very nature of such public and shared representation systems as languages that they cannot encode the vast majority of our thoughts" and virtually always fall short

³ Non-verbal communication can obviously be aided by a semantic theory in linguistic communication, for example when showing the glass and saying 'Beer'.

of the content the communicator intended. Human linguistic expressions because of their inevitable ambiguity and indexicality always underdetermine the thoughts.

Hence we do not recover speaker communicatively intended thoughts but we reconstruct them by constructing primary (explicature) and secondary (implicature) speaker meaning by formulating hypotheses (Relevance Theoretic Comprehension Procedure (Wilson & Sperber 2004:13)) as to their content = meaning = truth-conditions. If the hypotheses satisfy our expectations of relevance (Cognitive and Communicative Principle of Relevance (Wilson and Sperber 2004:9)), we entertain them as our thoughts.

Explicatures, that is speaker primary meaning, are intuitive propositions expressed as opposed to the rest of speaker meaning. We may agree with, argue about them, assess their truth etc.

LEM and explicatures constitute the shared content of an utterance. LEM by virtue of knowing the same language and explicatures by virtue of a (Carston 2008:32) “pragmatic theory that explains the psychological processes that enable speaker and hearer [...] to converge on that content.”

Carston (2008:5) gives an example of speaker primary (explicature) and secondary (implicature) meaning, to which a speculation on LEM has been added. It is recalled below:

- BOB: How is Jane feeling after her first year at university?
 SUE: *She didn't get enough units and can't continue.*
 LEM: She didn't get enough units & can't continue.⁴
 Explicature: [Janei didn't pass enough university course units to qualify for admission to second year study]P and as a result of P Janei can't continue with university study.
 Implicature: Jane is not feeling happy.

The final, though still tentative, conclusion that Carston (2008:40) draws on semantics in RT follows Chomsky's view that natural language has only syntax and pragmatics, with LEM being the ultimate representational output of the language faculty or grammar, a structured string of symbols, important in the theory of understanding and Fodor's (1989:418, 419) suggestion that perhaps “[linguistic semantics [EM]] should be dropped altogether from the domain of natural language sentences and [semantics] should be confined to the truth-based relations between thoughts and world.” Consequently, Carston (2008:41) suggests that “the only semantics/pragmatics distinction that works is really a syntax/pragmatics distinction.” Even if this conclusion was accepted, truth-conditional semantics would still stay an important part of RT.

3. Truthvaluelessness in truth-conditional semantics

In (post) Gricean pragmatics, the time of presuppositional debate (cf. Grice 1981, Wilson 1975, Kempson 1975, Mioduszewska 1992[1983] and many others) of the 70s and 80s of the 20th century is long gone, the outcome being that ‘presuppositional effects’ may be accounted for within pragmatics in terms of implicatures and not within truth-conditional semantics. This, however,

⁴ The exact formulation of LEM would depend on the gramatical theory accepted. In the case of RT it would most probably be N. Chomsky's grammar.

is not the only solution to the treatment of truthvaluelessness in pragmatics as confirmed by discussions such as, for example, Kidman (2001), where pragmatics is viewed as formalizable and presuppositional effects are grasped by the formalization. The discussion shows that the issue has not yet been closed.

What is of interest here, however, is not adding to the discussion but taking a closer look at how truth-conditional semantics functions within RT. The (implicit) assumption is that the semantics rests on bivalent classical logic and the correspondence theory of truth. The question posed here will be whether relevance-theoretic truth-conditional semantics could accommodate the three-valued extension if the need arose or even whether the question could be legitimately posed in the first place. The answer is to shed some light on the status of relevance-theoretic truth-conditional semantics rather than on truthvaluelessness and related phenomena.

The need for introducing the third truth value (indeterminate, neither true nor false, $1/2$) was acknowledged a long time ago. The validity of the laws of bivalence (excluded middle $p \vee \sim p$, non-contradiction $\sim(p \ \& \ \sim p)$) was questioned already by Aristotle in chapter nine of “De Interpretatione”, concerning future contingency. This started the consideration of the possibility of existence of propositions with such an unorthodox truth status. The thought reappeared later with voices of Duns Scotus and William of Ockham. The first attempts at constructing three-valued logic systems can be traced back to the end of the 19th and the beginning of the 20th century (Hugh MacColl, Charles Sanders Pierce, Nicolai Wasil’lev). The actual construction of such calculi took place in 1920 and resulted in Emil L. Post’s and Jan Łukasiewicz’s systems.

Łukasiewicz’s (1970) reasons for introducing the third truth-value focus on future contingency and modality.⁵ The important feature of his L3 system is that it is a conservative extension and not contradiction of classical L2 propositional calculus. Łukasiewicz’s L3 system simply subdivides classical falsity into two distinct values: falsity and truthvaluelessness, both of which are not true. When only the truth-value ‘true’ is concerned, L3 and L2 converge.⁶

Presupposition related reasons for introducing truth value gaps or truthvaluelessness originated in philosophy (Frege 1982, Russell 1905, Strawson 1950).

They were incorporated into a logical system devised especially for natural language analysis by Blau (1978). Blau accepts two semantic reasons of truthvaluelessness of sentences/propositions: semantic vagueness and reference failure. Both cases are reduced to one general condition for truthvaluelessness of sentences/propositions: for any sentence/proposition to be true or false any individual n -tuple (or its part) in the argument position(s) must be in the positive or negative part of the extension of the predicate. The sentence/proposition is truthvalueless if this is not the case. Then, either the individual n -tuple (or its part) is in the neutral part of the extension of the predicate caused by semantic vagueness or it is not in the extension of the predicate at all, which reflects reference failure.

⁵ Theoretical, presupposition independent, reasons for introducing three-valued logic (L3) as a tool of language analysis comprise defining modal operators, solving some semantic paradoxes, Aristotle’s square of oppositions and interpreting some sentential connectives.

⁶ Blau (1978) preserves the same status of his own L3 system.

The first case may be exemplified by

(1) a is a schizophrenic⁷

Three states of affairs may be the case: (1) a is a schizophrenic with all the symptoms and confirmed diagnosis; (2) a is not a schizophrenic but a perfectly sane person; (3) a has half the symptoms of a schizophrenic and it is impossible to decide whether a is or is not a schizophrenic. The three options correspond to the three possibilities we have when answering the question 'Is a a schizophrenic?' The answers may be 'Yes, he is,' 'No, he isn't.' or 'It's impossible to decide.'⁸ The third answer results not from our lack of knowledge or competence but from the vagueness in semantic rules assigning the meaning to the predicate. This kind of vagueness is an inherent property of every empirical (non-logical) predicate. In dealing with this situation, L2 arbitrarily cuts across the area of vagueness of the predicate, making the vagueness disappear. L3 allows for indeterminate (or neutral) cases as well.⁹

Reference failure was the primary reason for introducing the concept of truth-value gaps or truthvaluelessness and the notion of presupposition into modern semantics.

Three sentences of exactly the same structure

(2a) Antarctica is desolate (true)

(2b) America is desolate (false)

(2c) Atlantis is desolate (not true)

bring about different intuitions if their truth or falsity are to be decided. There is no intuitive way of deciding whether (2c) is false, lacks a truth value or is truthvalueless. The evaluation must follow from a more general theory. The theory must predict that (2c) is not true, that there is a difference between (2b) and (2c) and that Atlantis does not exist.¹⁰ In Blau's (1978) model, reference failure corresponds to the situation in which at least one of the objects functioning as arguments of *n*-place predicate can be found neither in the positive nor in the negative nor in the neutral part of the extension of the predicate. Then in referential (non-oblique) contexts the sentence/proposition becomes truthvalueless.¹¹

Postulating and describing truthvaluelessness means introducing a formal metalanguage which matches sentences/proposition/thoughts, together with a translation procedure between the two. Purely intuitive, heuristic procedure would not be sufficient because intuitions about different types of lack of truth are not sharp enough to be decisive. The operation assumes intersubjectivity (public accessibility) of potentially truthvalueless entities. The question is whether RT would allow for this type of truth-conditional analysis within relevance-theoretic truth-conditional semantics.

⁷ The phenomenon has led to the development of prototypical categorization.

⁸ But not 'I don't know.'

⁹ Semantic vagueness should not be confused with pragmatic underdeterminacy stemming from lack of (also contextual) knowledge resulting in an inability to truth-evaluate a sentence/proposition/thought, as in the case of evaluating the sentence 'It is raining' if no contextual information is available.

¹⁰ Different solutions have been provided, the most famous being Russell's theory of definite descriptions.

¹¹ Many presuppositional systems with truthvaluelessness independently defined were constructed by linguists (cf. Keenan 1972, Katz 1972, Soames 1976 and others).

4. Truthvaluelessness and relevance-theoretic truth-conditional semantics

Truth-conditional semantics in RT operates on thoughts, that is mental representations. The representations, being mental, are subjective and not publicly accessible. What Carston says is intersubjective (though still a mental representation) is the shared content of explicatures. It is the latter case that is of interest here.

In RT, explicatures were originally said to be logical forms¹² developed into complete propositional form via the process of logical form development (referents' assignment, disambiguation, supplying empty categories with conceptual content, supplying ellipsed material, free enrichment – narrowing and broadening of concepts, ad hoc concept construction). Such a developed complete propositional form constituted an explicature of an utterance.

The explicature's propositional form is "a well-formed formula which (a) undergoes formal logical operations determined by its structure, and (b) is semantically complete in that it is capable of being true or false" (Carston 1991:49).

The development of logical forms into explicatures guided by the principle of relevance assumes introducing pragmatically dependent truth-conditions, which as such are cancelable. Consequently, securing truth evaluability of explicatures (or, more precisely, of the propositional forms/thoughts underlying them) becomes hardly manageable. One cannot claim that the meaning = truth-conditions of explicatures is in fact non-cancelable, suggesting that once the explicature/thought is recovered it simply is there ('occurs')¹³ because communication is not fail-safe and the explicature intended by the speaker may be not the one inferred by the hearer.

The type of relation holding between the logical form and explicature also begs the question. The propositional form of the explicature should be a development of logical form. However, in the case of non-literal talk, getting the explicature is guided by principles (metarepresentation, echoic use, ad hoc concept construction etc.) other than straightforward relevance-based development of logical form, which is no longer part of the meaning of explicature. More generally, even in cases of literal talk, once we admit free enrichment, the only upper boundary to this enrichment being the principle of relevance, with communication not being fail-safe, there will be cases where the development of the logical form intended by the speaker will not be the one recovered by the hearer. Consequently, the determination of explicature does not have to be univocal between speaker and hearer. If so, the notion of explicature becomes fuzzy to the extent that makes its logical status (well-formed propositional formula) blurred and possibly unattainable. With explicature being only relevance-, but not linguistically specified, its interpretation in truth-conditional terms becomes questionable as well. Formal truth-conditional semantics operates on definite propositional forms translatable into a meta-language. This is especially important in the case of truthvaluelessness, where its recognition rests on the acceptance of a metalanguage. If it may so happen that no definite propositional form is

¹² Logical form is a semantic representation (or sense) assigned to the sentence uttered by the grammar and recovered in the process of automatic decoding, that is linguistically encoded meaning (LEM). LEM is claimed to be intersubjective between speaker and hearer by virtue of common language. LEM is claimed to be non-truth-conditional. However, there are language expressions (e.g. 'and' or negation) whose meaning is strictly and exclusively truth-conditional. If so, then the distinction between LEM and truth-conditional meaning becomes blurred.

¹³ This can be claimed of individual thoughts that are not made publicly accessible.

recoverable, formal truth-conditional semantics does not have anything to operate on. This becomes clear when we think about incorporating truthvaluelessness into the domain of truth-conditional semantics; here intuitions are not decisive but the semantics decides itself. If it does not have a structure to operate on, it cannot function.

5. Conclusions

Relevance-theoretic truth-conditional semantics, as understood by Carston (2008), describing meaning of publicly accessible shared content of explicatures would hardly, if at all, allow for truthvaluelessness in its scope. In fact, it would not be open to any, even the standard classical bivalent description. While this does not have to be treated as a drawback of a theory as long as the semantics is assumed to be a tool for describing the meaning of subjective thoughts of individuals (cf. Fodor's theory), it becomes a problem when the thoughts become public, that is when the semantics is to describe intersubjective, publicly accessible, communicated meaning.

Bibliography

- Bach, K.** (2004), "Minding the gap", *The Semantics/Pragmatics Distinction*, Bianchi, C.(ed.), CSLI Publications, Stanford:27-43.
- Blau, U.** (1978), *Die dreiwertige Logik der Sprache*, Walter de Gruyter, Berlin.
- Carston, R.** (1991), "Implicature, explicature and truth-theoretic semantics", *Pragmatics: A Reader*, Davis, S. (ed.), OUP, Oxford: 33-51.
- Carston, R.** (2008), "Linguistic communication and the semantics/pragmatics distinction", *Synthese*, 165 (3): 321-345.
- Fodor, J.** (1989), "Reviews of Stephen Schiffer's *Remnants of meaning*", *Philosophy & Phenomenological Research*, 50 (2): 409-423.
- Fodor, J.** (2001), "Language, thought and compositionality", *Mind & Language*, 16: 1-15.
- Frege, G.** (1977 [1892]), *Pisma Semantyczne*, Wolniewicz, B. (trans.), PWN, Warsaw.
- Grice, H. P.** (1981), "Presupposition and conversational implicature", *Radical Pragmatics*, Cole, P. (ed.), Academic Press, New York: 183-198.
- Katz, J.** (1972), *Semantic Theory*, Harper and Row, New York.
- Keenan, E.** (1972), "On semantically based grammar", *Linguistic Inquiry*, 3: 413-461.
- Kempson, R. H.** (1975), *Presupposition and the Delimitation of Semantics*, CUP, Cambridge.
- Kidman, N.** (2001), *Formal Pragmatics*, Blackwell, Oxford.
- Łukasiewicz, J.** (1970), *Selected Works*, Bokowski, L. (ed.), PWN, Warsaw.
- Mioduszevska, E.** (1992), "Semantic presupposition in a three-valued logic system", *Anglica 4*, Weseliński, A. and Wełna, J. (eds.), WUW, Warsaw: 77-140.
- Mioduszevska, E.** (2002), "Linguistic semantics and truth-conditional semantics in the theory of relevance", *Pase Papers in Language Studies*, Stanulewicz, D. (ed.), WUG, Gdańsk: 195-200.
- Russell, B.** (1905), "On denoting", *Mind*, 14: 479-493.

- Soames, S.** (1976), *A Critical Examination of Frege's Theory of Presupposition and Contemporary Alternatives*, (doctoral dissertation), MIT.
- Strawson, P.** (1950), "On referring", *Mind*, 59: 320-344.
- Sperber, D. & D. Wilson.** (1986/95), *Relevance: Communication and Cognition* (2nd ed.), Blackwell, Oxford.
- Wilson, D.** (1975), *Presupposition and Non-Truth-Conditional Semantics*, Academic Press, New York.
- Wilson, D. & Sperber, D.** (2004), "Relevance theory", *Handbook of Pragmatics*, Ward, G. and Horn, L. (eds.), Blackwell, Oxford: 607-632.

Streszczenie

Teoria Relewancji to, przede wszystkim pragmatyczna, teoria komunikacji i poznania. Zawiera ona jednak założenia dotyczące semantyki języka naturalnego. Postulowana semantyka, a raczej dwie semantyki, to semantyka językoznawcza połączona z semantyką prawdo-funkcjonalną. Stawiane pytanie dotyczy statusu tej ostatniej. „Prototypowo” semantyka prawdo-funkcjonalna to formalny system, w którym warunki prawdziwości określone są regułami formalnymi. W takim systemie możliwa jest do przedstawienia sytuacja, w której zdania/sądy pozbawione są wartości prawdy lub fałszu na rzecz trzeciej wartości logicznej. Powstaje wątpliwość czy semantyka prawdo-funkcjonalna przyjmowana w Teorii Relewancji należy do tego „prototypowego” typu.

Simile in Relevance Theory: Towards an Alternative Account

0. Introduction

The aim of this paper is to discuss the relevance-theoretic treatment of simile proposed by Robyn Carston (2002) with a view to showing certain faults and weaknesses in her argument. Additionally, I will suggest possible directions of research in which an alternative relevance-theoretic account of simile may go, such as the relationship between similes (metaphoric comparisons) and literal comparisons or similarities and differences between similes and metaphors with respect to the lexical pragmatic processes of ad hoc concept formation. Unlike Carston, I will argue that the understanding of a simile is more like the understanding of a metaphor than of a literal comparison, since the understanding of both metaphors and similes involves the construction of an ad hoc concept based on the lexically-encoded concept. The paper starts by discussing basic assumptions of relevance theory as well as its view on lexical meaning and different ways it gets modified in use.

1. Basics of relevance theory

Relevance theory, developed by Dan Sperber and Deirdre Wilson and first fully described in their 1986/1995 book, is a pragmatic approach to human communication based on cognition. The key notion of relevance is understood as a property of inputs (e.g. an utterance), and defined in terms of positive cognitive effects (e.g. modifications of existing assumptions) and processing effort (e.g. representing the input mentally) expended to achieve these effects. Basically, the greater the positive cognitive effects, the greater the relevance of an input, and the smaller the processing effort, the greater the relevance. According to relevance theory, human cognition is so organised as to maximise relevance, which is what one of the two principles of relevance, the Cognitive Principle, claims. The other principle, the Communicative Principle of Relevance, states that every act of communication conveys a presumption of its own optimal relevance – in other words, by using a certain utterance, the speaker communicates that his utterance is the most relevant, taking into account his abilities and preferences, and that it is sufficiently relevant to be worth the hearer's processing effort (Sperber and Wilson 1986/1995). Since on this approach to utterance meaning, the linguistically-encoded meaning serves only as a clue to the speaker-intended meaning, understanding any utterance, be it literal or metaphorical, amounts to seeing its relevance. This is captured by the relevance-theoretic comprehension procedure:

- a) Follow a path of least effort in deriving positive cognitive effects (test interpretive hypotheses in order of their accessibility)
- b) Stop when your expectations of relevance are satisfied (or abandoned)

(e.g. Vega Moreno 2007: 35, Wilson and Carston 2007: 245).

2. Lexical meaning in relevance theory

It has to be emphasised that, on the relevance-theoretic approach, there is no substantial difference between sentence interpretation and word interpretation, since both are guided by expectations of relevance (Wilson and Carston 2007: 244) and neither follows the presumption of literalness. This, in a sense, shows that relevance theory can be easily applied in the field of lexical pragmatics, whose goal is to explain “the processes by which linguistically-specified (‘literal’) word meanings are modified in use” (Wilson 2004: 343). In relevance theory, the meaning encoded by a word is a concept, which consists of an address in memory, making accessible different types of information. These types of information are stored in three kinds of entry:

- a) lexical entry, which contains lexical information such as the phonetic and grammatical properties of a word corresponding to a certain concept (Carston 2002: 321-322),
- b) logical entry, which specifies (one-way) logical relations a given concept has with other concepts, e.g. the concept *BIRD* is related to *ANIMAL*, since any bird is an animal (Vega Moreno 2007: 46),
- c) encyclopaedic entry, which contains information about the denotation/extension of the concept, general and/or scientific knowledge, personal experiences, images, etc; for example, most birds can fly or certain birds are timid.

It seems that while natural-kind terms such as *bird* encode fully-fledged concepts (Carston 2002: 362), certain verbs (e.g. *put*, *take*, *make*, *open*) or adjectives (e.g. *long*) (see Sperber and Wilson 1998: 185, Vega Moreno 2007: 206) are more likely to encode pro-concepts or concept schemas, which are more general and abstract than fully-fledged concepts. Pro-concepts or concept schemas are understood “as pointers to a conceptual space” (Carston 2002: 360) or to indefinitely many more specific concepts (Sperber and Wilson 1998: 197) and as such, on every occasion of use, require pragmatic inferencing to become fully-fledged concepts.

There are also words which encode neither concepts nor concept schemas, but so-called procedures or inferential constraints. Procedures are viewed as constraints on pragmatic inferencing which is involved in the interpretation of an utterance (Carston 2002: 57, Blakemore 2007: 45). A typical example of procedural encoding is the conjunction *but*, whose meaning guides the hearer through the comprehension process of the utterance in which it is present, by signalling the concept of contrast between the coordinated elements (Blakemore 2002: 90-91).

It is worth pointing out that relevance theory assumes that there are concepts that do not have corresponding words (Sperber and Wilson 1998: 186), that is they lack a lexical entry, for instance, a concept *UNCLE-OR-AUNT* can be linguistically realised only by a phrase (Sperber and Wilson 1986/1995). There seem to be two types of unlexicalised concepts: (1) those which have a stable permanent address in our memory, e.g. a stable conceptual representation for a particular state of mind, a type of pain, etc. (Vega Moreno 2007: 46, see also Sperber and Wilson 1998) and (2) those “which do not have a stable conceptual address in memory but are constructed in our minds at a moment’s notice using stable concepts as templates” (Vega Moreno 2007: 46), e.g. occasion-dependent different conceptual representations for pain, states of tiredness, etc. This shows that there are many more concepts in the mind than there are corresponding words in a language. This also implies that,

to communicate unlexicalised concepts, speakers will readily use the existing vocabulary; more precisely, they will use words encoding certain concepts to communicate different unlexicalised concepts on the basis of some resemblances between lexicalised and unlexicalised concepts with respect to their logical and encyclopaedic properties. Such communicated unlexicalised concepts, constructed pragmatically by hearers in the process of utterance comprehension, are referred to as ad hoc concepts.

An ad hoc concept, constructed pragmatically by the hearer may be narrower than the lexically-encoded concept used for its communication, as illustrated by the use of *bird* in (1) and (2) below.

- 1) While I looked round the room, the bird returned to its cage.
- 2) Suddenly, a large bird caught a mouse with its talons. (examples from Wałaszewska 2008)

In both examples, the concept *BIRD* is used to convey more specific ad hoc concepts: in (1) the ad hoc concept *BIRD** denotes those birds which are kept in cages as pets and in (2) the ad hoc concept *BIRD*** denotes only birds of prey. Such ad hoc concepts are the result of the lexical pragmatic process of narrowing, which is based on “the use of a word to convey a more specific sense than the encoded one, with a more restricted denotation ...” (Wilson and Carston 2007: 232). Interestingly, in lexical narrowing, literalness is preserved, since both pet birds and birds of prey are birds: none of the logical properties of the lexicalised concept *BIRD* has been dropped.

An ad hoc concept can also be broader than the lexically-encoded concept it is based on. In the lexical pragmatic process of broadening, a word is used “to convey a more general sense than the encoded one, with a consequent expansion of the linguistically-specified denotation” (Wilson and Carston 2007: 232). Unlike narrowing, broadening does not preserve literalness, which means that one or more logical properties of the lexicalised concept can be dropped. Lexical broadening is associated with such loose and non-literal uses as: approximation (ex. 3), category extension (ex. 4), hyperbole (ex. 5) and metaphor (ex. 6).

- 3) John has a square jaw.
- 4) Žižek is another Derrida. (Sperber and Wilson 2008: 93)
- 5) I am starving. (Vega Moreno 2007: 48)
- 6) Joan is an angel. (Sperber and Wilson 2008: 94)

In (3), the geometric term *square* is used loosely to convey the sense of ‘approximately a square’: the broadened ad hoc concept *SQUARE** is based on the lexically-encoded concept *SQUARE* ‘a shape with four sides that are all the same length and four corners that are all right angles’. In (4), the proper name *Derrida* is used as a common noun to denote a broader category of philosophers of a certain type of which he is the most salient member (Sperber and Wilson 2008: 93). In (5), the word *starving* conveys a substantially broadened ad hoc concept which includes states of extreme hunger potentially leading to death, but also states in which someone is simply very hungry. In (5), the concept *ANGEL* ‘a spiritual being’ is broadened to include very kind and good people, which means that at least one logical property for the concept *ANGEL*, ‘lacking a corporeal existence’, has been dropped in ad hoc concept formation. On the other hand, it seems that the concept *ANGEL* is also narrowed to exclude, e.g. avenging angels or fallen angels, who cannot be described as kind. This shows that on the relevance-theoretic approach to lexical pragmatics, metaphor may, but does not have to, involve both lexical broadening and narrowing (Carston 2002, Sperber and Wilson 2008).

3. Simile in relevance theory

In her relevance-theoretic discussion of the difference between metaphor and simile, Carston (2002: 357) argues that, even though both the metaphor in (7) and the corresponding simile in (8) implicate the same, namely, that Mary is obstinate, insensitive, refuses to be side-tracked, etc., this implicature would be arrived at in a different way in the case of metaphor and in the case of simile. This, according to Carston, shows that similes should be analysed differently from metaphors.

7) Mary is a bulldozer.

8) Mary is like a bulldozer.

Consequently, Carston suggests that while the interpretation of (7) involves ad hoc concept formation, the interpretation of (8) does not. In order to make sense of (7), one has to form an ad hoc concept based on the concept encoded by the word *bulldozer*. The derived ad hoc concept BULLDOZER* is broader than the lexically-encoded concept in that it denotes people who are obstinate and insensitive and, at the same time, narrower since it excludes pieces of machinery. This shows that the denotations of the lexically-encoded concept BULLDOZER 'a piece of machinery' and the corresponding ad hoc concept BULLDOZER* 'an obstinate and insensitive person' do not overlap (Vega Moreno 2007: 97). In other words, by being called *a bulldozer*, Mary is described as belonging to a category of BULLDOZERS* 'obstinate and insensitive people'. In example (8), however, as Carston (2002: 357-358) holds, no ad hoc concept BULLDOZER* is communicated and the word *bulldozer* is understood as conveying the concept it encodes. She explains that it does not make sense to describe Mary as being **like** a BULLDOZER* if she belongs to the category of BULLDOZERS*. On Carston's account then, the lexically-encoded concept is preserved in similes, while it is not in metaphors.

To substantiate her analysis, Carston (2002: 357) adds examples of modified class inclusion statements (9-10), with a view to showing that if a given entity belongs to a certain category, it cannot be described as being (only) like that category.

9) Mary is like a human being

10) A pear is like a fruit,

Undoubtedly, both of the above examples are unacceptable, since Mary is a human being and this precludes her being like a human and, similarly, a pear is a fruit so it contains all the properties of fruit (a 'pear' is a hyponym of 'fruit'), which makes the insertion of *like* impossible. By analogy with examples (9) and (10), Carston states that if Mary is a BULLDOZER*, she cannot be like a BULLDOZER*. I would like to show that there are some flaws in Carston's reasoning and to suggest an alternative analysis of simile in relevance theory.

The main problem with Carston's argument is that she seems to erroneously apply the term 'simile' to any statement of comparison that contains the word *like*, apparently overlooking the fact that there are two types of comparison statements: those literal (illustrated in (11)) and those non-literal (illustrated in (12)), and that only the latter can be referred to as similes (Ortony 1993, see also Levinson 1983).

11) Encyclopaedias are like dictionaries.

12) Encyclopaedias are like gold mines.

Example (11) is a literal comparison, since encyclopaedias are really like dictionaries – the comparison highlights some properties shared by encyclopaedias and dictionaries which are salient for both types of books, such as being alphabetically organised and being used for reference. On the other hand, example (12) is a non-literal comparison (simile) because encyclopaedias are not really like gold mines – the properties shared by the two types of entities seem more abstract, e.g. ‘being profitable’, and hardly salient (Levinson 1983: 155, Ortony 1993: 347). This shows that the type of similarity focused on in sentences like (11) is literal, whereas that exhibited by sentences like (12) is non-literal, which clearly indicates that similes are more like metaphors than literal comparisons.

Furthermore, when we compare Carston’s example (8) with example (13):

8) Mary is like a bulldozer.

13) A digger is like a bulldozer.

it becomes clear that while (13) involves a literal similarity (both diggers and bulldozers are pieces of heavy machinery, e.g. used for moving earth), (8) involves a non-literal one. If we assume, after Carston, that similes revolve around lexically-encoded concepts, then the intuitive difference in interpretation between (8) and (13) will be obliterated.

Another problem with Carston’s analysis stems from the fact that she uses the unacceptability of the word *like* in class inclusion statements (examples (9) and (10)) to argue against the ad hoc concept interpretation of similes. Apparently, her assumption is that an ad hoc concept, by creating a certain class or category, will change a simile into a class inclusion statement, which, by definition, is incompatible with *like*. However, this line of reasoning seems rather unmotivated since class inclusion statements based on the literal senses of the words (lexically-encoded concepts) behave differently from class inclusion statements involving metaphors (ad hoc concepts) (e.g. Glucksberg and Keysar 1990). For example, the class inclusion statement involving metaphor, and thus an ad hoc concept, illustrated in (14), has a corresponding simile (ex. 15). On the other hand, the class inclusion statement based on the literal senses of the words (ex. 16) cannot be rephrased as a simile (ex. 17):

14) Cigarettes are time bombs.

15) Cigarettes are like time bombs.

16) Pianos are musical instruments.

17) Pianos are like musical instruments. (examples based on Glucksberg and Keysar 1990: 13)

In (14), cigarettes are assigned to the superordinate category “of things that can abruptly cause serious damage at some unpredictable time in the future” (Glucksberg and Keysar 1990: 13), which is labelled after one of its members (TIME BOMBS) and which is formed as a result of ad hoc concept formation (TIME BOMBS*). It seems that the category is more based on certain encyclopaedic properties of the concept TIME BOMBS than on those logical ones. In (16), pianos and musical instruments are related by the subordinate-superordinate relationship, which means that being a member of the category of musical instruments is part of the meaning of *piano* – in relevance theory, this is a logical property of the concept PIANO.

Now, I would like to argue for what seems to be a more plausible account of simile within the relevance-theoretic framework. My claim is that, unlike literal comparisons, but similarly to metaphors, similes do involve ad hoc concept formation. Let us consider the two examples below:

18) My lawyer is a shark.

19) My lawyer is like a shark. (examples from Glucksberg 2008)

Both (18), which is a metaphor, and (19), which is a simile, are likely to be interpreted along the following lines: 'My lawyer is a violent and cruel person who is eager to gain something out of other people's weaknesses or suffering'. In order to arrive at this interpretation, it is necessary to construct an ad hoc concept based on the lexically-encoded concept SHARK, irrespective of whether the statement is a metaphor or a simile. However, the constructed ad hoc concept will be different in the case of metaphor and in the case of simile. In (18), the lexically-encoded concept SHARK will be simultaneously both broadened to include people who share with sharks such encyclopaedic properties as being vicious, predatory, merciless, aggressive, etc., and narrowed to exclude creatures having fins, sharp teeth, gills, etc., that is literal sharks. The resulting ad hoc concept SHARK* will thus denote a category of vicious, predatory, merciless and aggressive people.

In (19), the lexically-encoded concept SHARK will be broadened, just as in (18); however, there will be no narrowing. This means that the ad hoc concept thus constructed SHARK** will denote a category of both vicious, predatory, merciless and aggressive people, and literal sharks, having fins, sharp teeth and gills (which can also be described as vicious, predatory, merciless and aggressive). Moreover, in such broadenings, the literal shark will be understood as the most salient, prototypical, member of the created category, in a sense, serving as a point of reference. When analysed in this way, similes involve ad hoc concept formation based on category extension: the lexically-encoded concept SHARK serves two functions - gives a name to the whole category and provides the best exemplar of that category. Additionally, the above treatment of metaphor and simile in terms of ad hoc concepts is able to account for intuitions that metaphor, in a sense, involves a higher level of abstraction than simile.

4. Conclusions

I have argued that the existing relevance-theoretic treatment of simile suggested by Carston (2002) is not only intuitively unconvincing, but also faulty, since she seems not to differentiate between similes and literal comparisons. I have tried to show that the ad hoc concept approach to metaphor, by now well-established in relevance theory, is equally applicable to simile. Both metaphors and similes involve the pragmatic broadening of the lexically-encoded concept, which shows why corresponding metaphors and similes are felt to be similar. On the other hand, the difference between the two is due to the operation of another lexical pragmatic process only in the case of metaphors – apart from being broadened, the lexically-encoded concept in a metaphor undergoes narrowing.

Bibliography

- Blakemore, Diane.** (2002), *Relevance and Linguistic Meaning. The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Carston, Robyn.** (2002), *Thoughts and Utterances*, Blackwell, Oxford.

- Glucksberg, Sam.** (2008), "How metaphors create categories – quickly", *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, Gibbs, R., (ed.), Cambridge University Press, Cambridge: 67-83.
- Glucksberg, Sam and Keysar, Boaz.** (1990), "Understanding metaphorical comparisons: Beyond similarity", *Psychological Review* 97(1): 3-18.
- Levinson, Stephen.** (1983), *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ortony, Andrew.** (1993), "The role of similarity in similes and metaphors", *Metaphor and Thought*, (2nd ed.), Ortony, A. (ed.), Cambridge University Press, Cambridge: 342-356.
- Sperber, Dan and Wilson, Deirdre.** (1986/95), *Relevance: Communication and Cognition*, (2nd ed.), Blackwell, Oxford.
- Sperber, Dan and Wilson, Deirdre.** (1998), "The mapping between the mental and the public lexicon", *Thought and Language*, Carruthers, P. and Boucher, J., (eds.), Cambridge University Press, Cambridge: 184-200.
- Sperber, Dan and Wilson, Deirdre.** (2008), "A deflationary account of metaphors", *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, Gibbs, R., (ed.), Cambridge University Press, Cambridge: 84-105.
- Vega Moreno, Rosa Elena.** (2007), *Creativity and Convention. The Pragmatics of Everyday Figurative Speech*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Wałaszewska, Ewa.** (2008), "Polysemy in relevance theory", *Relevance Round Table I*, Mioduszevska, E. and Piskorska, A., (eds.), Warsaw University Press, Warszawa: 123-134.
- Wilson, Deirdre.** (2004), "Relevance and lexical pragmatics", *UCL Working Papers in Linguistics* 16: 343-360.
- Wilson, Deirdre and Carston, Robyn.** (2007), "A unitary approach to lexical pragmatics: relevance, inference and ad hoc concepts", *Pragmatics*, Burton-Roberts, N., (ed.), Palgrave, Basingstoke: 230-259.

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie propozycji analizy kategorii porównania przy zastosowaniu metodologii teorii relewancji D. Sperbera i D. Wilson i jej podejścia do pragmatyki leksykalnej. Propozycja ta jest odpowiedzią na analizę przeprowadzoną przez R. Carston (2002), której argumentacja wydaje się nieprzekonująca. Carston dowodzi, że w odróżnieniu od rozumienia zdań metaforycznych, które wymaga stworzenia 'pojęć ad hoc' (ukontekstowanych znaczeń słów różnych od tych zakodowanych), rozumienie porównań odbywa na poziomie znaczeń dosłownych, zakodowanych w użytych słowach. Zdaniem autorki artykułu rozumienie zarówno metafor jak i porównań związane jest z tworzeniem 'pojęć ad hoc', a intuicyjną różnicę w interpretacji metafor i porównań można wyjaśnić różnicą w typach 'pojęć ad hoc'.

The Role of Politeness in Advertisements' Slogans: A Study Within Gricean Pragmatics

1. Introduction

Over the last three decades, there has been an amazingly huge interest in the studies of politeness as a linguistic and cultural phenomenon. Numerous scholars have presented their insightful views in academic papers or during lively discussions. Watts (2003:xi) mentions 'roughly 1,200 titles' and says that the bibliography on politeness 'is growing steadily week by week'. Moreover, in 2005 the 'Journal of Politeness Research' was founded (Leech 2005:2). Overall, politeness seems to gain the status of a separate sub-discipline of pragmatics (Thomas 1995:149).

2. Grice's Co-operative Principle

A large part of current pragmatic thinking (Mey 2001:269) (Blakemore, Sperber and Wilson, Grundy, Thomas etc.) and most politeness studies (Leech, Brown and Levinson) have been influenced by Grice's Cooperative Principle (CP), which now serves as the base and the starting point for numerous academic discussions, thesis and dissertations.

Grice discovered that 'speakers intend to be cooperative when they talk' (Grundy 1995:37). He believed that most people, who show some patterns of reasoning, are rational and predictable, which differentiates them from animals. On a social level Grice thought that people had survived in the evolution process due to cooperation. Grice's apparently simple observation had not been made before. He synthesised his ideas into the Cooperative Principle: 'Make your conversational contribution such as is required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction of the talk exchange in which you are engaged.' (Grice 1975:26). Within the Principle, Grice has proposed a set of four conversational maxims:

- a) The maxim of Quantity says that one should give as much information as it is needed. It consists of two sub-maxims: 1. Make your contribution as informative as required for the current purposes of the exchange in which you are engaged. 2. Do not make your contribution more informative.
- b) The maxim of Quality concerns telling the truth and similarly to Quantity maxim it consists of two sub-maxims: 1. Do not say what you believe to be false. 2. Do not say that for which you lack adequate evidence.
- c) The maxim of Relation, which is a single maxim: Be relevant.
- d) The maxim of Manner: it contains a supermaxim: Be perspicuous, which describes how interactants should converse: 1. Avoid obscurity of expression. 2. Avoid ambiguity 3. Be brief (avoid unnecessary prolixity). 4. Be orderly. (Grice 1975: 26-27)

Apart from observing the maxims and therefore the whole CP, Grice lists:

1. Flouting or exploiting the maxims: when it is obvious to the hearer that the speaker does not observe the maxims because he or she has a special purpose for such misbehaviour.
2. Maxim clash, between, for instance, quantity and quality maxims: when one lacks adequate evidence and does not want to lie thus he or she has to give insufficient information to what is required.
3. Opting out: when one clearly shows that he or she does not want to cooperate by saying for example 'No comment'.
4. Violating: when the speaker lies, cheats or manipulates in a secret way so that the hearer does not know about it.

Moreover, in 'Logic and Conversation' (1975) Grice presents his theory of meaning. Two kinds of meaning need to be distinguished. First, the literal meaning (explicit) which occurs when there is no discrepancy between what one says and what one means. It is called entailment, operates at the level of semantics and as its source takes words or sentence structure. Second, the speaker's meaning (implicit) operates at the pragmatic level and is called by Grice an implicature (1975:24). There are two types of implicatures: conventional, which are language based and conversational, which are based on context. Among conversational implicatures one can distinguish particularized implicatures and generalized implicatures. The former require shared knowledge between the speaker and the hearer and are calculable from extra-linguistic context and the latter are closely connected to the degree of informativeness that one normally expects a speaker's utterance to provide. Generalized implicatures do not require extra- linguistic context. They can be divided into scalar implicatures which are calculable from scales of expressions (for instance <all, most, many, some> where 'some' implies 'not many') and clausal implicatures which are calculable from scales of sentence types (for instance <know, believe> where 'believe' implies 'not know').

In the end of the article Grice mentions the need to add some further maxims and suggests formulating a maxim of Politeness. This challenge was taken by some eminent figures in linguistics, for example Geoffrey Leech, whose contribution to the development of politeness study I shall discuss below.

3. Leech's Grand Strategy of Politeness

Leech's model (1983) has been heavily criticized for having too many maxims and leading to a situation where an unlimited number of maxims could be created accounting for every regularity in the use of language. (Brown and Levinson 1987, Fraser 1990, Thomas 1995). In 2005 Leech wrote an article entitled Politeness: Is there an East –West Divide? in which he reformulates the maxims of Politeness Principle. Finally, I would like to present Leech's most recent attempt (Leech 2005) to reformulate the treatment of politeness found in *Principles of Pragmatics* (1983). He offers Grand Strategy of Politeness (GSP) which is applicable to all polite speech acts such as requests or offers etc. In order to be polite, a speaker communicate meanings which (a) place a high value on what relates to the other person (typically the addressee) (MAJOR CONSTRAINT) and (b) place a low value on what relates to the speaker. (MINOR CONSTRAINT) (Leech 2005:xi).

Leech also reformulates the maxims of Politeness Principle. In the GSP he lists 10 constraints: Generosity, Tact, Approbation, Modesty, Obligation to other, Obligation to self, Agreement, Opinion-reticence, Sympathy and Feeling-reticence. He claims that GSP accounts for explanation of linguistic politeness in both Western and Eastern languages, thus no such division exists.

Figure 1

The Grand Strategy of Politeness' constraints (Leech 2005: 13-1)

Constraint	part of related pair of constraints	label for this constraint	typical speech-act type(s)
(1) place a high value on O's wants	<i>Generosity/Tact</i>	Generosity	commissives
(2) place a low value on S's wants	<i>Generosity/Tact</i>	Tact	Directives
(3) place a high value on O's qualities	<i>Approbation/Modesty</i>	Approbation	compliments
(4) place a low value on S's qualities	<i>Approbation/Modesty</i>	Modesty	self-evaluation
(5) place a high value on S's obligation to O		Obligation (of S to O)	apology, thanks
(6) place a low value on O's obligation to S		Obligation (of O to S)	responses to thanks and apologies
(7) place a high value on O's opinions		Agreement	agreeing, disagreeing
(8) place a low value on S's opinions		Opinion-reticence	giving opinions
(9) place a high value on O's feelings		Sympathy	expressing feelings
(10) place a low value on S's feelings		Feeling-reticence	suppressing feelings

Politeness may manifest itself on an **utterance** (surface) **level**. In general, complex speech acts are regarded as more polite, however, only if one considers such an utterance out of context. Leech (2005:7) calls it '**absolute politeness scale**', which 'registers degrees of politeness in terms of lexicogrammatical form and semantic interpretation of the utterance'. He also describes '**relative politeness scale**', which is 'sensitive to context'. In other words such politeness is 'relative to norms in a given society, for a given group, or for a given situation' (Leech 2005:7).

4. Defining slogans

A slogan is a brief attention-getting phrase or a memorable motto used in advertising or politics to express a certain idea or purpose. The word slogan comes from *slaugh-ghairm*, which is Gaelic for "battle-cry". While examining slogans' definitions found in literature devoted to the subject (Budzyński, Safire, Lewicki, Kamińska-Szamaj) three basic elements reappear. First, the formal aspect, which shows that only effective and characteristic slogans are noticed, understood and remembered. Second, the communicative aspect, which manifests itself in the fact that slogans convey a certain meaning. Third, the perlocutory aspect, which concerns provoking a particular action (Kochan 2003:19-20). M. Kochan (2003) defines slogans as:

short messages, which constitute a closed entirety, [they] either stand out from an advertising or a propaganda text, or exist by themselves, [they] are characterized by a brief, often poetic form. Slogans have a certain meaning (information or promise and an encouragement to take an action), which is most often implicit and uses largely emotional and paralinguistic means. Slogans contain „perlocutory aspirations”, i.e. the intention to provoke actions pertinent to the direction set by the message carried by them, implementing those intentions only in the primary situation context and on the grounds of accepting the postulated by it common emotional identifications and expectations. (Kochan 2003: 244-245)

5. Types of advertisement's slogans

While considering advertisements, three positions where slogans appear in a message can be distinguished: the headline, the actual slogan, and the *slogo*, which is also called a signature line or a baseline (Kochan 2003:84-85).

The headline: appears at the top of the text in press advertisements or at the beginning of the message in television or radio commercials. It can take the form of a large heading, the title containing a question or a general statement with the aim to catch attention, provoke interest and promise benefit.¹ The headline presents a witty-provoking style and it concerns a particular idea. It is related to a single message, which changes between various stages of the same advertising campaign and between campaigns.

The actual slogan: appears in the middle or in the second part of the message. It is distinguished through its size, font, colour or in radio commercials through a distinct manner of speech.² Its tone can be either witty or serious expressing general features of the product or service advertised.

¹ Among the techniques of editing the headline several most crucial can be listed such as reference to current affairs, transforming a well-known saying, reference to celebrities and evoking the recipients' needs and wants. One can distinguish questioning, informing, provoking, ordering and narrative headlines. They can also advise or highlight the feature of the product or service advertised. (Budzyński 2000:101-105).

² The actual slogan usually has the form of a gerund clause, an adverbial or adjectival structure, also a paraphrase or a rhyme.

The actual slogan is a combination of words or a short sentence that encourages people to buy a product. It expresses a certain mental shortcut which aims at both accurate addressing potential customers and emphasizing the advantages of a product or a service advertised (Budzyński 2000: 108). Its function is to sum up the main message.³ The actual slogan is permanent in one campaign related to a particular product, however it changes between campaigns.

The *slogo* or the signature line (baseline): appears right next to the logotype of the company, the brand or the product, at the end or at the bottom of the message. It is graphically distinct through the font type, colour and background.⁴ Having a rather serious style the signature line is not strongly related to a particular message. It concerns the world of messages of one message originator or different products of the same company. The baseline is the most general among the three types of slogans because it expresses the global mission or the motto of the company. The *slogo* can be permanent between campaigns, attributed to the company for years or permanent for the company offering various products.

6. Analysis

The aim is to present the analysis of the use of politeness in advertisements slogans. I will try to establish the role of politeness in the headlines, the actual slogans and the *slogos* in selected advertisements. For this reason I shall use Paul Grice's Cooperative Principle (1975) and Geoffrey Leech's Grand Strategy of Politeness (2005). I believe that these tools combined together provide the best framework for the analysis. Grice's findings (1975) have served as the starting point and the source of inspiration for further politeness studies whereas Leech's most recent approach (2005) appears to be the most universal model of linguistic politeness.

For the analysis I have selected the advertisements from August and October 2006 issues of women's fashion magazine entitled *Cosmopolitan*. The magazine includes a great number of ads targeted to females. The advertisements concern cosmetics for women.

Advertisement1 *L'Oreal collagen filler*.

The headline: *Ready to take serious action against wrinkles?*

The actual slogan: *Fill your wrinkle furrows daily.*

The *slogo*: *Because you're worth it.*

Source: *Cosmopolitan*, August 2006 issue

³ Among the actual slogans one can list declarative, humorous, interrogative, raising interest, communicating novelty and imperative slogans. Furthermore, the types of actual slogans include prestigious, identifying the product, evoking emotions, ambiguous and contrastive ones. They can also promote quality and highlight originality or the attractive price of the product (Budzyński 2003:109-111). In addition, Russell and Lane (2000:515-517) propose the division into institutional and sale slogans.

⁴ The *slogo*, which has a relatively small size, lacks the relation with the image. Sometimes the English language is used, frequently personal forms and pronouns, rarely rhyme.

First, the headline is an example of a direct question where the auxiliary verb *to be* is omitted. According to the absolute scale of politeness the question appears to be impolite, however with regard to relative politeness scale the very same question can be perceived as polite. The reason is the observance of the Generosity constraint where a high value is put on Others' wants. Others are here the advertisement's recipients thus the fact that the question does not include the absolute politeness scale markers for instance *Would you be ready...* makes it even more polite. Second, the actual slogan similarly to the headline is very direct. It is an example of a commissive speech act type and according to Leech's Grand Strategy of Politeness, where the high value is put on Other's wants, it leads to the observance of the Generosity constraint. Finally, in the slogo there is a constraint clash between the Approbation and the Opinion-reticence constraint. In order to observe the Approbation constraint the message originator sacrifices the Opinion-reticence constraint. This happens every time one gives compliments. A high value is placed on Other's qualities thus the Approbation constrain is observed, however the GSP's Opinion-reticence constraint is flouted. In order to observe the Opinion-reticence constraint a low value should be placed on Speaker's opinions in this case the speaker being the message originator that is the L'Oreal company itself. In addition, the word *because* gives rise to conventional implicature. However, the meaning of the whole slogo is conveyed via the conversational particularized implicature, which is the fact that L'Oreal's cosmetics are of very high quality and every woman deserve such luxurious treatment. The slogo is very catchy, it contains only five words so it is easy to remember. In almost all L'Oreal's advertisements celebrities convince the potential consumers of their value, which is a very clever advertising technique.

Advertisement 2 Max Factor's Lipfinity

The headline: *Is your lipstick still on?*

The actual slogan: *Sexy lips 100% guaranteed all night.*

The slogo: *Max Factor. The make-up of make-up artists.*

Source: *Cosmopolitan*, October 2006 issue

The headline is of questioning type with the aim to attract the recipient's attention. The question itself is direct without any absolute politeness scale markers. In the actual slogan the Generosity constraint aspect plays a crucial role because the Other is promised high benefits. The word *guarantee* is the strongest element on the scale of Grice's generalized scalar implicatures <*guarantee, promise, say*> similarly to the word *all* <*all, many, some, any*>. They not give rise to any generalized implicature but the actual slogan itself with regard to the extra linguistic context, for instance, the headline and the accompanying text *Are your lips fading away when you're not...* give rise to conversational particularized implicature. The implicature is that *the lips of the women who use lipfinity become sexy and the effect lasts for the whole night*. In the slogo the Modesty constraint is flouted because the speaker here the message originator places a high value on his or her qualities when self evaluating, which is quite common in advertisements. In addition the slogo *The make-up of make-up artists* containing only five words is brief and easy to memorize.

7. Conclusions

The analysis conducted on the basis of the presented analysis clearly shows that the role of politeness in advertisements' slogans is unchanging throughout the time. According to the relative politeness scale, which does not consider the complexity of lexicogrammatical forms, slogans are polite by their very nature. This is evidenced by their characteristic features, such as, amongst others, directness, friendly tone, encouraging style or giving advice. The crucial aspect is performed by the Generosity constraint, where, on the cost-benefit scale the benefit for the hearer prevails. Moreover, in most advertisements the Modesty constraint is flouted and the hearer knows about it and accepts it.

Finally, the Opinion-reticence constraint is also flouted because the speaker observes the Approbation constraint awarding compliments to the hearer thus putting a high value on one's opinion. The Grand Strategy of Politeness appears to be the most effective instrument of the analysis because it clearly shows the universal nature of the phenomenon and a variety of its aspects in the communication process between members of the society.

Bibliography

- Blakemore, D.** (1992) *Understanding utterances: an introduction to pragmatics*. Oxford: Blackwell.
- Brown, P. and S. Levinson.** (1978), "Universals in language usage: politeness phenomena", in Goody, E.(ed.), *Questions and Politeness*, Cambridge: Cambridge University Press : 56-289.
- Brown, P. and S. Levinson.** (1987) *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press: 55-227.
- Bralczyk, J.** (1985) "Ograniczony świat propagandy", (in) *Nowomowa. Materiały z sesji naukowej poświęconej problemom współczesnego języka polskiego odbytej na Uniwersytecie Jagiellońskim w dniach 16 i 17 stycznia 1981*, Londyn, Polonia.
- Budzyński, W.** (2000) *Reklama: techniki skutecznej perswazji*. Warszawa: Wydawnictwo Poltext: 99-111.
- Cruse, A.** (2000). *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press: 361-368.
- Fraser, B.** (1990), 'Perspectives on politeness', *Journal of Pragmatics* 14(2): 219-36.
- Grice, H.P** (1975). "Logic and conversation" in P. Grice. 1989. *Studies in the way of words*. Harvard University Press. Cambridge. MA.
- Grundy, P.**(1995). *Doing Pragmatics*. London: Edward Arnold:127-141.
- Kamińska-Szamaj, I.** (1996), "Slogan reklamowy-budowa składniowa", *Poradnik Językowy* 4, 14.
- Kochan, M.** (2003). *Slogany w reklamie i polityce*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- Lane W.R. and J.T. Russell.** (2000) *Reklama według Ottona Kleppnera*. Warszawa: Wydawnictwo Felberg SJA: 5-24 ,514-517.
- Leech, G.** (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman: 79-151.
- Leech, G.** (2005) "Politeness: Is there an East –West Divide?" The Internet Edition: <http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/geoff/leech2006politeness.pdf>, accessed 10.07.2010.
- Lewicki, A.M.** (1995) "Frazelogizmy w sloganach reklamowych, [In] *Kreowanie świata w tekstach* , Lublin: 218.

- Mey, J.L.** (2001): *Pragmatics An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishers: 268-269.
- Safire, W.** (1972), *The language of politics: a dictionary of catchwords, slogans, and political usage*, New York: Collier Books: 605.
- Thomas, J.** (1995), *Meaning in Interaction: an Introduction to Pragmatics*. London: Longman: 149-180.
- Watts, R.** (2003) *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press: 47-117.

Sources of advertisements' slogans for the analysis:

Cosmopolitan, August 2006 issue

Cosmopolitan, October 2006 issue

Streszczenie

Artykuł zawiera analizę i wnioski dotyczące roli uprzejmości językowej w sloganach reklamowych, w świetle teorii implikatury Paula Grice'a i tzw. Wielkiej Strategii Uprzejmości Językowej, której autorem jest Geoffrey Leech (2005). Podkreślając nowatorski charakter i znaczenie nowych teorii w praktyce językoznawczej autorka dokonuje szczegółowej analizy wybranych sloganów reklamowych w najbardziej poczytnych magazynach kobiecych naszej dekady: *Glamour* i *Cosmopolitan*. W konkluzji pracy zawarto m.in. spostrzeżenie o uniwersalnej i niezmienniej roli uprzejmości językowej w sloganach reklamowych, jako podstawowej determinanty sterowania zachowaniami w sferze komunikacji międzyludzkiej.

Varieties of Tok Pisin: Introducing a Sample of Urban Tok Pisin

1. Issues of Sociolinguistic Variability in Tok Pisin at a Glance

In this paper I intend to provide a quick look at the selected problems of sociolinguistic variability in Tok Pisin as they appear in the so-called urban variety of that English-lexifier creole language. As noted by Mühlhäusler (1981:158), ‘among the many English-based pidgins and creoles in the south-western Pacific Tok Pisin is both the linguistically most developed and the socially most firmly institutionalized variety’. The internal diversification and development of Tok Pisin have been traditionally described through a reference to two essentially distinct forms of the language, conditioned by the social settings of its users. For example, Franklin and Scorza (1989:41) distinguished the following broad sociolinguistic varieties of Tok Pisin:

Rural Tok Pisin. The authors described it as ‘by far the most common type of Tok Pisin spoken in Papua New Guinea’ (1989:41). Franklin and Scorza (ibid.) pointed out that prior to World War II the use of Tok Pisin was confined to the coastal areas of Papua New Guinea, with labour recruitment and mission work as its two dominant sociolinguistic settings. This situation contributed to the growth of significant differences between the Highlands and Lowlands varieties of Tok Pisin. In the areas where Tok Pisin was used only for trading purposes between different indigenous language groups (i.e., Austronesian and Papuan), its functional capacities remained limited, while in the regions where it came to be freely used in other social contexts as well (e.g., in the Sepik river area), Tok Pisin underwent a substantial structural and functional enrichment.

Urban Tok Pisin. As the detailed work of Romaine (1992:24-52) has demonstrated, Urban Tok Pisin has become quite widespread, developing into a creolized language of town people who often use no other language. In particular, Tok Pisin has become the first language of children who live in urban settings and who have never been to the original language areas of their parents. The second significant group of speakers are the people who left their native areas and work in the industrial jobs or in the public service in the coastal regions of Papua New Guinea (Franklin and Scorza 1989:46). In these cases all of them have Tok Pisin for their first language (ibid.). The authors especially emphasized the influential role of radio stations around the country in the development of Urban Tok Pisin ‘which enabled many people to hear heavily anglicized Tok Pisin’.

Political Tok Pisin. While it is mentioned by Franklin and Scorza (1989:48) along with the two preceding varieties, this form is classified by them as ‘simply a variation of Urban Tok Pisin’ which tends to be overloaded with borrowed English terms, while retaining the essential grammatical structure of Tok Pisin. Although this variety could be used in spoken discourse for a number of reasons (including a desire to sound important, fashion, or laziness), Franklin and Scorza (ibid.) argued that there were usually genuine lexical alternatives available in Tok Pisin to convey the relevant contents.

2. Early Indigenous Attitudes Towards Tok Pisin – An Overview of Mühlhäusler's (1981) Arguments

Some contemporary popular perceptions of Tok Pisin seem to be influenced by the distinct history of its development. Mühlhäusler (1981), who studied the growth of differing (and often discrepant) linguistic attitudes of both native users and outsiders towards Tok Pisin, concluded that 'judgments about good and bad varieties could only develop once the speakers of pidgin saw it as an independent language' (p.170). The emergence of that distinct metalinguistic stance followed the initial reports of the indigenous users making a distinction between Tok Pisin as it was used among themselves, and that being used by the Europeans, what happened only after World War II (ibid., p.170). In fact, adds Mühlhäusler, in the initial decades of Tok Pisin's development it used to be called *Tok Vaitiman* (lit., 'language of the white people') by the indigenous users. The very first mention of indigenous speakers of Tok Pisin disapproving of the European variety of the language is attributed to Wurm (1969) who noted that: 'Indigenes (...) are becoming increasingly critical of the mistakes made by Europeans speaking the language and of the incorrect Pidgin of many Europeans in general' (quot. in Mühlhäusler 1981:171). The progressing growth of linguistic (and national) self-awareness among the indigenous Papua New Guineans¹ was evidenced by the appearance of a critical label of *Tok Masta* (lit., 'Language of the Bosses') applied to the heavily reduced 'kitchen' variety of Tok Pisin used by those Europeans who did not wish to integrate with the Papua New Guinea society. While the label of *Tok Masta* was clearly negative, a rather different social attitude prevailed as far as the so-called Urban Tok Pisin was concerned. That linguistic variety was perceived by an increasingly significant number of Papua New Guineans as 'a prestige form, spoken by those who held desirable jobs and who lived in desirable places'. However, notes Mühlhäusler (ibid.), Urban Tok Pisin can still be sometimes perceived as 'bad', because of decreasing intelligibility between Urban Tok Pisin and other varieties of Tok Pisin (Rural Tok Pisin in particular), resulting in social division. As argued by Mühlhäusler, 'good and bad talk for most users of Tok Pisin is closely related with intelligibility and communicative efficiency' (ibid., p.172). That scholar drew also attention to the incompatibilities in the ways in which Tok Pisin was assessed by the language planners, missionaries, native Papua New Guineans and expatriates, all of them using Tok Pisin for their own purposes. From a linguistic point of view that meant for Mühlhäusler that 'the only reliable statements about good or bad language could be obtained in the area of the lexicon', while 'it was virtually impossible to get judgments about decontextualized sentences.'

Although in the formative years of Tok Pisin (i.e. approximately 1880-1920, cf. Franklin and Scorza 1989:5-7) the majority (though certainly not all) of German and Australian writers simply dismissed all varieties of the language as an ill-formed and grammarless form of English, there was at the same time a steady growth of indigenous comments about the appropriateness and usefulness of Tok Pisin. Mühlhäusler identified two chief criteria used by the indigenous speakers in choosing whether a particular linguistic form of Tok Pisin was to be qualified as 'good' or 'bad':

¹ Although Tok Pisin used to be known by several other names, e.g. New Guinea Pidgin, Neomelanesian, or Tok Boi, its present name (lit., *talk pidgin*) has been claimed to reflect the independence of this language (cf. Mühlhäusler 1981:158)

- ‘whether it contributed to social harmony’ (i.e., avoiding socially damaging words)
- ‘whether it was understood by a reasonable proportion of the speech community’ (i.e., avoiding misleading or unintelligible words)

While the indigenous demands of communicative efficiency were most relevant to the native users, they were often in conflict with the perceived issue of ‘crudities and obscenities’ that seemed to be of paramount importance, for instance, to the Christian missionaries attempting to translate the Bible into the local languages. Thus, as further noted by Mühlhäusler, missionaries’ efforts to ‘purify’ Tok Pisin simultaneously introduced a culturally new dimension into the local perceptions of what was good and what was bad language. (ibid.)

Currently, as Aikhenvald and Stebbins (2007:258) describe it, Tok Pisin in Papua New Guinea constitutes a part of a complex sociolinguistic pattern of a ‘balanced and stable di- or triglossia which involves Tok Pisin and often also English as the languages of government, local council, missions, and schooling, with the vernacular used in day-to-day communication in other circumstances (including the domestic).’ As the two authors point out, language socialization in vernacular languages typically ‘involves the conceptualization of Tok Pisin as a symbol of modernity and sought-after prosperity, while the vernacular is associated with “backwardness.”’ (ibid.) Their observations about the present status of Tok Pisin appear to be congruent with some of Mühlhäusler’s ideas dating back to the 1980s quoted earlier.

An important step facilitating the development of Urban Tok Pisin was its use in new communicative genres, contexts and media. According to Romaine (1992:52), ‘Tok Pisin is used in news reports, in interviews, and in broadcasts of parliamentary and sporting events’, which compares favourably with other pidgin and creole languages worldwide (cf. Smith 1998:110). A particularly salient social aspect of the development of Tok Pisin, was its expansion as a spoken medium of international radio broadcasts beginning with the first radio broadcasts of the Australian Broadcasting Corporation (ABC)² during the World War 2. Some noticeable features of the urban variety of Tok Pisin will be illustrated below by examining three short text fragments (two of written and one of spoken discourse) and commenting on the characteristic elements of their morphosyntactic and lexical structure.

3. Three examples of texts in contemporary Urban Tok Pisin

The focus of the third part of this paper will be on the illustration of a particular type of linguistic paraphrase documented in the history of Tok Pisin which was frequently employed to cope with the necessity of introducing culturally new items into discourse. While reasons for a direct incorporation of a new lexical item from the lexifier language may include a variety of social and individual reasons (cf. Mühlhäusler 1985), Smith (1998:115) singles out the phenomenon which he terms ‘referential advantage’, claiming that ‘the factor which appears to motivate most of the borrowing is some referential advantage over existing forms’. One characteristic Tok Pisin manifestation of this pragmatic strategy involves juxtaposing a new term with its paraphrase. The first example of a current written Urban Tok

² 2010 marks the 70th anniversary of international broadcasting for the ABC. See the ABC website at www.radio-australia.net.au/tokpinis/ for more information on the history of multilingual broadcasting in the Pacific region.

Pisin text is a news report of the funeral state ceremony to honour the former president of Poland who died in a plane crash. It could be argued that the use of ‘synonym pairs’ in this example reflects a genuine gap in the Tok Pisin lexicon, owing to the culture-specific nature of some of the described events:

(Example 1)³

Poland: Planti wold lida i bung blong planim lida

Planti ol wold lida istap nau long Poland we oli joinim planti tausan ol asples mol long biktaon Krakow blong stap long state funeral blong president Lech Kaczynski, husat ibin dai eitpla dei igo pinis taem balus emi stap long en ibin pudaon na bagarap.

Despla balus ibin pudaon na bagarap long west blong Russia.

Bai oli planim President Kaczynski insaet long wanpla crypt oa ples tambu long Wawel VAH-vel Cathedral, oa bikpla haus lotu, we oli save planim ol King na bikpla lida blong Poland.

(Radio Australia, Tok Pisin Nius, Updated April 18, 2010 19:53:05)

1.

<i>Poland:</i>	<i>planti</i>	<i>wold</i>	<i>lida</i>	<i>i</i>	<i>bung</i>	<i>blong</i>	<i>planim</i>	<i>lida</i>
Poland	many	world	leader	PM	meet	prep	bury.TM	leader

2.

<i>Planti</i>	<i>ol</i>	<i>wold</i>	<i>lida</i>	<i>i</i>	<i>stap</i>	<i>nau</i>	<i>long</i>	<i>Poland</i>
Many	PL	world	leader	PM	exist	now	UP	Poland

3.

<i>we</i>	<i>oli</i>	<i>joinim</i>	<i>planti</i>	<i>tausan</i>	<i>ol</i>	<i>asples</i>	<i>pipal</i>
pron	3PL.PM	join.TR	many	thousand	PL	local	people

4.

<i>long</i>	<i>biktaon</i>	<i>Krakow</i>	<i>blong</i>	<i>stap</i>	<i>long</i>	<i>state funeral</i>	<i>blong</i>
UP	city	Krakow	prep	exist	UP	state funeral	POSS

5.

<i>president</i>	<i>Lech Kaczynski,</i>	<i>husat</i>	<i>ibin</i>	<i>dai</i>	<i>eitpla</i>	<i>dei</i>	<i>igo</i>
president	prop.name	pron	PM.PERF	die	eight.suff	day	PM.go

³ Interlinear glosses employed in this one and in the subsequent examples are based on the set of morphosyntactic markers used in Romaine (1992:73)

6.

<i>pinis</i>	<i>taem</i>	<i>balus</i>	<i>emi</i>	<i>stap</i>	<i>long en</i>	<i>ibin</i>	<i>pudaon</i>
finish	time	plane	3.PM	exist	UP 3P	PM.PERF	fall.down

7.

<i>na</i>	<i>bagarap.</i>	<i>Despla</i>	<i>balus</i>	<i>ibin</i>	<i>pudaon</i>	<i>na</i>	<i>bagarap</i>
and	spoiled	this	plane	PM.PERF	fall.down	and	spoiled

8.

<i>long</i>	<i>west</i>	<i>blong</i>	<i>Russia.</i>	<i>Bai</i>	<i>oli</i>	<i>planim</i>	<i>President Kaczynski</i>
UP	west	POSS	Russia	FUT	3PL.PM	bury.TR	prop.name

9.

<i>Insaet</i>	<i>long</i>	<i>wanpla</i>	<i>crypt</i>	<i>oa</i>	<i>ples</i>	<i>tambu</i>	<i>long</i>
Inside	UP	one.suff	crypt	or	place	taboo	UP

10.

<i>Wawel</i>	<i>VAH-vel</i>	<i>Cathedral,</i>	<i>oa</i>	<i>bikpla</i>	<i>haus</i>	<i>lotu,</i>	<i>we</i>
prop.name	('phonetic')	cathedral	or	big.suff	house	religion	where

11.

<i>Oli</i>	<i>save</i>	<i>planim</i>	<i>ol</i>	<i>King</i>	<i>na</i>	<i>bikpla</i>	<i>lida</i>	<i>blong</i>	<i>Poland.</i>
3PL.PM	HAB	bury.TR	PL	king	and	big.suff	leader	POSS	Poland

Free translation: 'Poland: Many world leaders meet to bury a leader. Many world leaders are now in Poland where they join thousands of the local people in the city of Krakow to participate in the state funeral of president Lech Kaczynski, who died eight days ago, when his plane fell down and crashed. The plane fell down and crashed in the western part of Russia. President Kaczynski will be buried in a crypt, that is a sacred place in the Wawel Cathedral, that is a big church where Polish kings and great leaders are buried.'

Commentary. The text contains several grammatical and lexical features characteristic of contemporary Tok Pisin. The first one to be noted is the use of a multifunctional particle *ol* (glossed as PL *plural* in line 2). The particle in line 2 functions as a grammaticalized marker of the plural number that is semantically redundant in its phrasal context (cf. the word *planti* < English 'plenty'). Moreover, its usage appears to be optional, as it is absent from an otherwise quite similar line 1 of the text. That particular usage of *ol* as a distinct (yet optional) plural morpheme appears to correspond to what Mühlhäusler (1981:159) considered to be the late expansion stage of Tok Pisin. Line 3 exemplifies the use of *ol* as a third person plural morpheme (i.e., 'they', *ol* < English 'all'), coalesced with the predicate marker (PM) particle *i*: *oli joinim* ('they join'). The consecutive occurrence of *ol* in the noun phrase *planti tausan ol asples pipal* ('many thousands of the local people') furnishes another case of the grammaticalized use of that particle as a plural marker with an animate and inherently plural head

noun (*pipal* ‘people’), which provides some further evidence of the progressing grammaticalization of number expression in Tok Pisin.

Line 4 illustrates another aspect of grammatical multifunctionality generally characteristic of Tok Pisin’s morphosyntactic elements, namely the use of *blong* to mark both a purposive meaning (roughly, ‘in order to’), as in *blong stap long state funeral* (‘in order to take part in the state funeral’, lit. ‘to exist at the state funeral, etc.’) and a (roughly) possessive meaning, as in *state funeral blong president Lech Kaczynski* (‘state funeral of the President Lech Kaczynski’).

Lines 5-7 provide an extended illustration of the relative clause construction in Tok Pisin. Line 5, while specifying some details of the accident contains the pronominal element *husat*, followed by a clause containing a completed action/process marker *pinis* (cf. Scorza and Franklin 1989:29). Line 6 adds some information about the temporal outline of the event which is introduced by another multifunctional Tok Pisin element, the word *taem* (<English ‘time’) that appears to work in this sentential context as a relative adverb of time (cf. English ‘when’), further illustrating the grammaticalization path of TEMPORAL NOUN > TEMPORAL ADVERB > RELATIVE MARKER attested in the development of Tok Pisin grammatical structure (cf. Sankoff and Brown 1976:663-664).

Lines 7 and 8 exemplify the use of tense and aspect (T/A) particles *bin* and *bai* (past definite action/process and future indefinite action/process, respectively), with the particle *bai* placed in the sentence-initial position.

Lines 9-11 While one should acknowledge the presence of a complex preposition *insaet long* consisting of a nominal element *insaet* (<Eng. ‘inside’) followed by the so-called ‘universal preposition’ *long* in line 9, and the presence of the habitual T/A marker *save* in line 11, it is rather the lexical makeup of this text fragment that provides some further insight into some characteristic Tok Pisin constructions. Thus, one can observe a salient Tok Pisin structure involving ‘synonym pairs’ employed to introduce new lexical items into the language. As maintained by Mühlhäusler (1985:1), ‘whilst apparently random use of borrowed innovations is also reported for other pidgins and creoles which are in close contact with their original lexifier language (e.g. Haitian Creole, Bislama and West African Pidgin English), Tok Pisin alone uses a technique of pairing of synonyms with old and new expressions appearing side by side.’ Thus, although an English language item *state funeral* is left without any additional intertextual gloss, two other new terms are explained in this passage. The first one is the word *crypt* (line 9), clarified as *crypt oa ples tambu* (lit., ‘crypt, that is a sacred/taboo place’). The second item which called for an extended explanation was the proper name of a foreign establishment, namely ‘Wawel Cathedral’ (with an appended auxiliary ‘phonetic’ spelling of *VAH-vel*). This term is explained not simply with a single synonymous word, but rather with a clarifying appositive clause: *Wawel VAH-vel Cathedral, oa bikpla haus lotu, we oli save planim ol King na bikpla lida blong Poland* (lines 10-11) (lit., ‘Wawel Cathedral, that is a big church where the kings and great leaders of Poland are buried.’) Both usages structurally correspond to the explanatory pattern identified by Mühlhäusler (ibid.) which consists of the following general structure:

(new term) + (circumlocution)

The construction is very productive and it has been consciously used by the agencies promoting the introduction of new terms, as evidenced by the numerous examples from the earlier stages of Tok

Pisin's development documented in Mühlhäusler's study (1985:5-7), such as for example:

<i>reprendum, o vot bilong ol pipel yet</i>	'referendum, i.e. a vote of the people themselves'
<i>nevi, o ami save pait long solwara</i>	'the navy, i.e. the army which fights on sea'
<i>aidentifikesen kat, o wanpela pepa i gat poto na ol stori bilong wanwan</i>	'an identification card, i.e. a paper that has a photo and details of an individual'
<i>ami stap long beng o haus mani</i>	'money is in the bank'

An introductory fragment from a recent news report about a strike of Bangladeshi textile workers will be adduced to illustrate a few more current uses of that distinctive paraphrasing technique:

(Example II)

Bang: Straik long pei i kamapim pait long ol rot

Em i bin gat wanpela stop wok oa straik mol woka blong garment oa kolos industry long Bangladesh i bin holim long kisim bikpela pei moa i bin statim ol pait long ol street. (...) Oli bin pait wantaem ol riot polis husat i bin usim ol simuk bom oa tear gas, rubber bullets, na water cannons blong stopim ol.

(Radio Australia, Tok Pisin Nius, Updated June 1, 2010 20:38:41)

1.

<i>straik</i>	<i>long</i>	<i>pei i</i>	<i>kamapim</i>	<i>pait</i>	<i>long</i>	<i>ol</i>	<i>rot</i>
strike	UP	pay PM	develop.TM	fight	UP	PL	road

2.

<i>Em I</i>	<i>bin</i>	<i>gat</i>	<i>wanpela</i>	<i>stop wok</i>	<i>oa</i>	<i>straik</i>	<i>em</i>
3P PM	PERF	exist	one.suff	stop work	or	strike	3P

3.

<i>ol</i>	<i>woka</i>	<i>blong</i>	<i>garment</i>	<i>oa</i>	<i>kolos</i>	<i>industry</i>	<i>long</i>	<i>Bangladesh</i>
PL	worker	POSS	garment	or	cloth	industry	UP	prop.name

4.

<i>i bin</i>	<i>holim</i>	<i>long</i>	<i>kisim</i>	<i>bikpela</i>	<i>pei</i>	<i>moa</i>	<i>i bin</i>
PM PERF	hold.TM	UP	get.TM	big.suff	pay	more	PM PERF

5.

<i>Statim</i>	<i>ol</i>	<i>pait</i>	<i>long</i>	<i>ol</i>	<i>street.</i>
start.TM	PL	fight	UP	PL	street

6.

<i>Oli</i>	<i>bin</i>	<i>pait</i>	<i>wantaem</i>	<i>ol</i>	<i>riot polis</i>	<i>husat</i>	<i>i bin</i>
3.PPM	PERF	fight	with	PL	riot police	pron	PM PERF

7.

<i>Usim</i>	<i>ol</i>	<i>simuk bom</i>	<i>oa tear gas,</i>	<i>rubber bullets</i>	<i>na</i>	<i>tear</i>	<i>gas</i>
use.TM	PL	smoke bomb	or tear gas	rubber bullets	and	tear	gas

8.

<i>Blong</i>	<i>stopim</i>	<i>ol.</i>
Prep	stop.TM	3P

Free translation: ‘Bangladesh: Strike for a higher pay develops into fighting in the streets. A strike of Bangladeshi garment industry workers which they organized in order to get a pay rise turned into a riot. (...) They fought with the riot police who used smoke bombs, that is tear gas, rubber bullets and water cannons to stop them.’

The relevant paraphrasing technique appears in line 2 – *wanpela stop wok oa straik* – with a reversal of the explained term (*straik*) and the explanatory circumlocution (*wanpela stop wok*), in line 3 – *ol woka blong garment oa kolos industry* – where the new English lexical item *garment* is clarified with a Tok Pisin contextual equivalent *kolos* (<Eng. ‘cloth’), and finally in line 7 – in the expression *ol simuk bom oa tear gas* where the standard ordering of the elements is reversed.

Finally, it should be noted that the use of a paraphrasing technique involving synonymous expressions is also a part of Urban Tok Pisin spoken discourse. The final example is excerpted from a recorded radio interview with a local businessman setting up a village-based fishing company:

(Example III, Program of Wantok_2009/09/04, transcribed by PK)

- i. *Long Wantok long Australia segment tede nait,*
- ii. *bai yumi harim stori blong wanpela man bilong Kerema*
- iii. *em i gat blong ples blong Kerema,*
- iv. *em i gat wanpela kompani,*
- v. *em i save salim pis, dispela kompani bilong **en**, bilong **em**,*
- vi. *Urichai Seafood Projek bilong halivim, o long kisim liklik moni bilong halivim ol*
- vii. *long ples blong em, tasol em i **sa** stap long hia long Australia,*
- viii. *dispela projek i bin stat long sevenpela mun i go pinis,*
- ix. *na i save baim pis long ol pipol na salim long city long Port Moresby,*
- x. *papa bilong dispela pis projek, em i stap, o based long here long Melbourne,*
- xi. *em long ples Kairu.*

<i>Long</i>	<i>wantok</i>	<i>long</i>	<i>Australia</i>	<i>segment</i>	<i>tede</i>	<i>nait,</i>	<i>bai</i>	<i>yumi</i>	<i>harim</i>
UP	friend	UP	Australia	segment	today	night	FUT	we.inc	hear.TM
<i>Stori</i>	<i>blong</i>	<i>wanpela</i>	<i>man</i>	<i>bilang</i>	<i>Kerema,</i>	<i>em</i>	<i>i</i>	<i>gat</i>	<i>blong</i>
Story	UP	one	man	POSS	pr.name	3P	PM	have	prep
<i>Ples</i>	<i>blong</i>	<i>Kerema,</i>	<i>em</i>	<i>i</i>	<i>gat</i>	<i>wanpela</i>	<i>kompani,</i>	<i>em i</i>	<i>save</i>
Village	UP	pr.name	3P	PM	have	one	company	3P PM	HAB
<i>Salim</i>	<i>pis,</i>	<i>dispela</i>	<i>kompani</i>	<i>bilang en</i>	<i>bilang em</i>	<i>USP</i>	<i>bilang</i>	<i>halivim,</i>	<i>o</i>
sell.TM	fish	this	company	prep 3P*	prep 3P	pr.name	prep	help.TM	or
<i>Long</i>	<i>kisim</i>	<i>liklik</i>	<i>moni</i>	<i>bilang</i>	<i>halivim</i>	<i>ol</i>	<i>long</i>	<i>ples</i>	<i>blong</i>
UP	get.TM	little	money	prep	help.TM	3P	UP	village	POSS
<i>em,</i>	<i>tasol</i>	<i>em</i>	<i>i</i>	<i>sa</i>	<i>stap</i>	<i>long</i>	<i>hia</i>	<i>long</i>	<i>Ausalia</i>
3P	but	3P	PM	HAB	exist	UP	here	UP	pr.name
<i>Dispela</i>	<i>projek</i>	<i>i bin</i>	<i>stat</i>	<i>long</i>	<i>sevenpela</i>	<i>mun</i>	<i>i</i>	<i>go</i>	<i>pinis,</i>
This	project	PMPERF	start	UP	seven	month	PM	go	COMP
<i>Na</i>	<i>i</i>	<i>save</i>	<i>baim</i>	<i>pis</i>	<i>long</i>	<i>ol</i>	<i>pipol</i>	<i>na</i>	<i>salim</i>
And	PM	HAB	buy.TM	fish	UP	PL	people	and	sell.TM
<i>Long</i>	<i>city</i>	<i>long</i>	<i>Mosbi,</i>	<i>papa</i>	<i>bilang</i>	<i>dispela</i>	<i>pis</i>	<i>projek,</i>	<i>em</i>
UP	city	UP	pr.name	father	POSS	this	fish	project	3P
<i>I</i>	<i>stap,</i>	<i>o based</i>	<i>here</i>	<i>long</i>	<i>Melb.</i>	<i>em</i>	<i>long</i>	<i>ples</i>	<i>Kairu.</i>
PM	exist	or based	here	UP	pr.name	3P	UP	village	Kairu

Free translation: In tonight's segment of 'Wantok in Australia' we'll listen to the story of one man from Kerema. He has come here from the village of Kerema, and he has a company that sells fish. He has set up a company (called) Urichai Seafood Project to help, that is to raise a little money to help everyone in his village. But he has been here in Australia. The project started seven months ago, (he) buys fish from the village people and sells it in the city, in Port Moresby. The father of this project is here, i.e., he is based in Melbourne, (but) he is originally from the Kairu village.'

While the grammatical structure of the fragment is quite straightforward, one should note the occurrence of the reduced form of the habitual aspect marker *sa* (<*save*, line vii), and the native speaker's hesitation over the choice of the full unmarked pronominal form of *em* (3P) vs. the clitic form of the same (*en*) in line v (marked with an asterisk). Arguably, one can identify two instances of the relevant structure: the first one appears in line vi. – *halivim, o long kisim liklik moni* etc. (lit., 'to help, or to get some money'), and in line x. – *em i stap, o based here long Melbourne* (lit., it is, or is based here in Melbourne), where the standard existential Tok Pisin verb *stap* is substituted with a stylistically more marked English expression (*to be*) *based*. However, unlike the previous two

textual examples where some novel expressions were genuinely clarified, it seems that the uses of the relevant structure in the third fragment illustrate further stylistic extensions and elaborations of the relevant structure, as predicted by Mühlhäusler (1985:14-15) some twenty years ago.

4. Concluding Remarks

Given that creole languages tend to develop over a relatively short period of time in a multilingual and multicultural environment, it is interesting to note the persistence of one metalinguistic strategy of coping with innovations in the expanding lexicon of (Urban) Tok Pisin. The conscious use of synonym pairs in the media allows for new terms and concepts to be used together with an circumlocution consisting of established lexical items, which seems to be instrumental in keeping Tok Pisin as an effective means of communication in Papua New Guinea, as maintained by Mühlhäusler (1985:15).

Bibliography

- Aikhenvald, Alexandra, Stebbins, Tonya.** (2007), "Languages of New Guinea", *The Vanishing Languages of the Pacific Rim*, Miyakawa, Sakiyama, Krauss. Oxford University Press: 231-267.
- Mühlhäusler, Peter.** (1981). „Language and Communicational Efficiency: The Case of Tok Pisin”, *Language & Communication*, Vol.1, 1981: 157-176.
- _____. (1985). „Synonymy and Communication across Lectal Boundaries In Tok Pisin”, *Papers and Studies in Creole Linguistics No.2*, Wurm, The Australian National University Press, Canberra: 1-20.
- Romaine, Susan.** (1992). *Language, education and development: urban and rural Tok Pisin in Papua New Guinea*, Oxford: Oxford University Press.
- Sankoff, Gillian, Brown, Penelope.** (1976). "The Origins of Syntax in Discourse: A Case Study of Tok Pisin Relatives", *Language*, Vol. 52/3 (1976):631-666.
- Scorza, David, Karl J. Franklin.** (1989). *An Advanced Course In Tok Pisin*, The Summer Institute of Linguistics, Ukarumpa, Papua New Guinea.
- Smith, Geoffrey.** (1998). „English and Melanesian Pidgin In the Admiralty Islands”, *Links & Letters* 5, 1998: 109-125.

Streszczenie

Artykuł przedstawia wybrane aspekty gramatyczno-leksykalne tzw. 'miejskiej' odmiany języka Tok Pisin, głównego języka kreolskiego Papui Nowej Gwinei opartego na jęz. angielskim (tzw. 'Urban Tok Pisin'). Oprócz opisowej analizy próbek zaczerpniętych z bieżących tekstów internetowych w Tok Pisin, artykuł zwraca uwagę na znaczącą rolę pewnej wewnątrzjęzykowej formuły wyjaśniającej używanej w głównych wariantach socjolingwistycznych Tok Pisin w celu wprowadzenia nowych pojęć do uzusu językowego.

Allophony and Types of Sound Distribution*

0. Introduction

The present paper intends to introduce the student to the concepts of the phoneme, the phone, and allophony, as well as to the types of sound distribution, in a relatively painless and systematic manner. It is the result of over ten years of practice teaching descriptive phonetics and it addresses the most commonly asked questions or — more often — the most commonly made mistakes. It is intended as introductory course reading for 1st year students of phonetics. The general theoretical framework assumed here is therefore that of classical phonemics.

While the general relationships and ideas presented here are universal, they have been illustrated with examples drawn from British English as described by *Everyman's English Pronouncing Dictionary* (EPD, originally by Daniel Jones; it has recently been renamed as the *Cambridge Pronouncing Dictionary*) or the *Longman Pronunciation Dictionary* (LPD, by John Wells).

1. Contrastive vs. non-contrastive distribution

We call the pair of words below a **minimal pair** because they differ in only one sound and this small difference brings about a change in meaning.

(1) pot dot

It is often possible to find more such words, as shown in (2). Such sets of words are called **minimal sets**.

(2) pot dot cot not lot got rot shot

Notice that all we do here, when we move from one form to another, is exchange sounds in a single **context** (understood as “phonetic neighbourhood”). This context is shown in (3) below.

(3) [ˈ__ɒt]

We say that the sounds that can occur in this context, as exemplified in (2), are in **contrastive distribution**, because substituting one for another results in a contrast in meaning. Two (or more) sounds that are in contrastive distribution belong to two (or more) separate **phonemes**. Let us therefore for the time being define phonemes as abstract units of phonetic description that have the power to contrast meanings, i.e., create minimal pairs. These abstract units are physically represented (realised) by “actual sounds”, by convention listed in square brackets.

* I am grateful to Beata Łukaszewicz, Beata Wójtowicz, Bartłomiej Czaplicki and Monika Opalińska for their remarks and discussion on earlier versions of this paper.

(4) **Phoneme** (definition I)¹

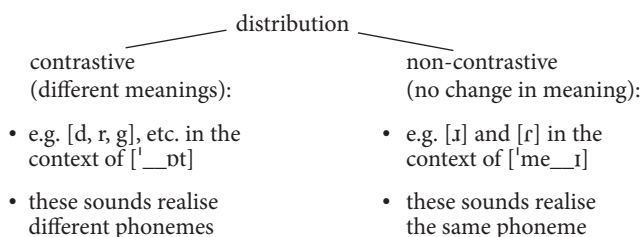
Abstract unit of phonetic description that has the power to contrast meanings, i.e., create minimal pairs

Let us now have a look at another pair of examples: two possible pronunciations of the word *merry*:

(5) [ˈmeɪ] [ˈmɛɪ]²

This word can either be pronounced with the so-called frictionless continuant [ɪ], or the flap [ɾ]. Thus, in the context of [ˈme__ɪ], [ɪ] and [ɾ] can be freely interchanged, with no contrast in meaning: the choice to use one form or the other is a question of style or dialect but crucially, substituting [ɪ] for [ɾ] in the context of [ˈme__ɪ] does not bring about a change in meaning. This means that the two sounds in question are in **non-contrastive distribution**: both of them realise a single phoneme, which we refer to as /ɾ/. Our findings so far are summed up in (6) below.

(6) Types of sound distribution (preliminary classification)

2. Phonemes, phones, and allophony

The technical name for the concept that we referred to above as “actual sounds” is **phones**. Thus, [p], [ɒ], [ɪ], [s], [ɹ] and [ɾ] are phones (note the square brackets). Phones represent (realise) phonemes.

(7) **Phone**: An “actual sound” that realises a phoneme**2.1. Phonemes and phones: the abstract and the concrete**

Why make a difference between phones and phonemes? One reason is that, as has already been mentioned, the two concepts belong to two different levels of description: phones are used when

¹ Two definitions of the phoneme are offered in this paper and none of them pretends to be the right one. They are only meant to indicate two possible ways of approaching this abstract and difficult notion.

² It will be noticed that we diverge from the transcription practice of the EPD/CPD and LPD in several respects. Firstly, this is due to the fact that these dictionaries use (broadly defined) phonemic transcription, while we need to refer to phones. Secondly, as can be seen in the treatment of the final sound in *merry*, we use the simpler opposition between short [ɪ] and long [i:] of the 14th Edition of the EPD instead of the three-way distinction between [ɪ], [i], and [i:], used nowadays by the CPD and the LPD.

we list the “actual sounds”, whereas phonemes are abstract contrastive units. When we use so-called **narrow transcription**, we care about identifying the “actual sounds” that happened to be uttered on a particular occasion. In such cases, it matters to us whether the speaker in question uses a frictionless continuant or a flap when pronouncing the word *merry*. When, on the other hand, we are only interested in making sure to indicate that the speaker uttered the word *merry* and not the word *many*, we only need to use so-called **broad transcription** and identify phonemes alone. By convention, square brackets indicate narrow transcription, while slanted brackets (slashes) indicate broad transcription.³

Thus, to repeat, we make sure to write [ˈmeɪ] or [ˈmɛɪ] when we care about the “actual sounds” that were uttered. When all we want is to identify the word *merry*, we only need to transcribe it as /ˈmɛɪ/ — this is enough for us to be able to distinguish it from e.g. *many* /ˈmeni/ or *messy* /ˈmɛsi/, and no further details about the actual pronunciation of /r/ need to be mentioned.

This means that, as shown in (8) below, broad transcription is simpler: it abstracts away from the actual details of pronunciation, concentrating only on what contrasts words and is responsible for creating minimal pairs (or, sometimes, minimal sets).

- (8) a. [ˈmeɪ] [ˈmɛɪ] [ˈmɛsi] [ˈmeni] narrow transcription
 b. /ˈmɛɪ/ /ˈmɛsi/ /ˈmeni/ broad transcription
-

Examples in (8) above illustrate the practical reason to distinguish between phonemes and phones: often, a single phoneme is represented by more than a single phone. Such mismatches are in fact the standard, as we shall see.

2.2. Allophony; phonemes and ‘their’ phones

Recall that it is possible to contrast meanings by substituting e.g. [n] for [ŋ] in the context of [ˈ__pt], and that no contrast is possible in the case of [ɹ] and [r] in the context of [ˈme__ɪ]. Hence, [ɹ] and [r] represent the same phoneme, namely /r/ (note the slanted brackets).

- (9) a. abstract: phoneme, e.g.: /p/ /ɪ/ /r/
 b. concrete: phone, e.g.: [pʰ] [ɒ] [ɪ] [s] [ɹ] [r] [g] [ɔɪ]
-

Notice that out of the many phones listed in (9b), only two correspond to the phoneme /r/. Additionally, one corresponds to /p/, and one to /ɪ/. Thus, there exists a relation between e.g. [ɹ] and [r] on the one hand, and the phoneme /r/ on the other. We call this relation **allophony** and say that the phones [ɹ] and [r] are **allophones** of the phoneme /r/. Likewise, among the phones listed in (9), [ɪ] and [pʰ] are the only allophones of the respective phonemes /ɪ/ and /p/. The other phones in

³ Broad transcription is also referred to as “phonemic”, whereas narrow transcription is also called “allophonic” or “phonetic”.

(9b) are in no relation with the phonemes in (9a). Thus, allophony is a relation that links two levels of description: the abstract level of phonemes and the concrete level of phones — this relation is indicated by solid lines in (9).

(10) **Allophone** of a phoneme (definition I)

A phone that represents that phoneme (as opposed to phones that do not)

Note that describing a sound as an “allophone” is a simplification and is in a way equivalent to saying that, for example, some person named Ted “is taller”. Taller than who? This statement only makes sense if we know the other part of the relation, namely the person that Ted is taller than. Similarly with allophones: saying that “[p^h] is an allophone” only makes sense if we are currently talking about the phoneme /p/. Otherwise, it is more precise to merely state that [p^h] is a phone.

Notice that at this point in our discussion, we are able to formulate the following generalizations concerning the relationship between phones and phonemes, building on what has been said above:

- Two phones in *contrastive* distribution represent two *different* phonemes;
- Two or more phones in *non-contrastive* distribution are allophones of the *same* phoneme.

So far, we have illustrated the concept of non-contrastive distribution of sounds on the example of so-called **free variation** between allophones of /r/ in certain contexts. The next section will introduce the other, fundamental, type of non-contrastive distribution: complementary distribution.

3. Complementary distribution

One reason that two phones placed in a certain context will not contrast is that speakers practically do not care which variant they use. This is the (relatively rare) case of [ɹ] and [r] in the context of [ˈme__ɹ], or [h] and [ɦ] in contexts such as [brˈ__ɛɪv] or [ˈmæn__ʊd].⁴ However, much more often the reason for the lack of contrast is systematic: the two phones in question *may not* occur in the same context, *ever*. And, being unable to appear in the same context, they may never enter into the relation of contrastive distribution. Consequently, (by the assumptions concerning phones and phonemes that we have made above,) if they are phonetically similar, they are always allophones of the same phoneme. Consider the examples below.

- (11) a. top b. stop c. tray d. pet shark e. meet them

When “phonetically naïve” native speakers of English are asked to name the sound that occurs in all of the examples above, they will say it is ‘t’. But that is not true — in fact, each of the ‘t’ sounds above is different, depending on the neighbouring sounds. What the native speaker actually tells us in this case is the name of the *phoneme* that all the examples above share. Examples (12) and (13) below illustrate the difference between what native speakers “feel” and what they actually pronounce.

⁴ [h] and [ɦ] are glottal fricatives. [h] is voiceless, and sometimes referred to as the ‘voiceless vowel’, whereas [ɦ] is the ‘murmured’ or ‘breathy-voiced’ variant (see e.g. Ladefoged 2005 for details).

(12) a. /t/ op b. s/t/ op c. /t/ ray d. pe/t/ shark e. mee/t/ them

(13) a. [t^h] op b. s[t] op c. [t̠] ray d. pe[t̠̥] ark e. mee[t̠̥ ð] em

As we said above, each of the actual realisations of the phoneme /t/ is different, because it is conditioned by the context in which it appears: in (11–13a), the ‘t’ is aspirated, i.e., produced with an additional puff of air (or, as Ladefoged 2005 puts it, an extended period of voicelessness) — this is what happens in English to voiceless stops at the beginning of a stressed syllable, if they are followed by a vowel. In examples (b) above, there is no aspiration, because ‘t’ is preceded by /s/, so it is no longer at the beginning of the syllable — the context for aspiration is not met. In both (a) and (b), the ‘t’ is alveolar, whereas in (c), it is postalveolar, because it assimilates to /r/ with respect to the place of articulation. Thus, it is retracted by one position (from alveolar to postalveolar). In (d), the ‘t’ is palato-alveolar, because it assimilates to /ʃ/, and in (e), it is produced on the teeth, under the influence of the following /ð/. We represent each step of retraction by a single underline, and consequently, the symbol ‘t’ is underlined once in (13c) and twice in (13d). The dental place of articulation is signalled by what can be thought of as a little ‘tooth’ placed under the relevant symbol, as in (13e).

The difference between (12) and (13) is a good illustration of Mikołaj Kruszewski’s mentalistic definition of the phoneme, as “the speaker’s intention at which he aims, but does not achieve for a variety of reasons” or the related definition saying that the phoneme is what the speaker and the hearer *perceive* to be the same sound. Both of them capture the subconscious nature of allophonic alternations, and the “feeling” of the native speaker that all of the sounds in (13) — and, in fact, many more — are at some level the same.

(14) **Phoneme** (definition II)

What the speaker and the hearer perceive to be the same sound

We have already mentioned that while free variation provides a useful way of introducing the concept of non-contrastive distribution (recall the diagram in 6 above), it is complementary distribution that is the most common type of relation between allophones of the same phoneme. Because free variation is a marginal phenomenon, it is sensible to disregard it in formulating the definition of allophones, and instead to concentrate on the conditions that phonetic neighbourhood imposes on the “actual sounds” that represent phonemes.

(15) **Allophone** of a phoneme (definition II)

A contextually-conditioned variant of that phoneme

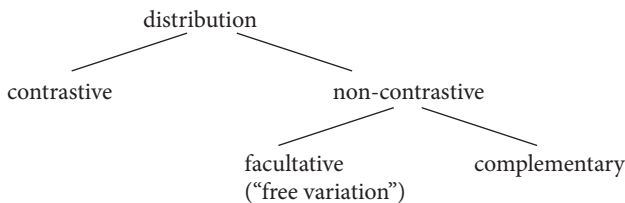
The table in (16) below illustrates the above definition: notice how the particular context forces the particular realisation of the phoneme /t/. There is no optionality here — no free variation of the kind we saw in (5) above; it is simply impossible to switch the variants around:

(16) Distribution of the coronal (i.e., dental through palato-alveolar) variants of /t/

	general characteristics	variant	context
/t/	retracted	palato-alveolar [<u>t</u>]	before palato-alveolar sounds ([<u>ʃ</u> , <u>ʒ</u> , <u>tʃ</u> , <u>dʒ</u> , <u>t̪</u> , <u>d̪</u> , <u>n̪</u> , <u>l̪</u>]) ⁵
		postalveolar [<u>t̠</u>]	before postalveolar sounds ([<u>ɹ</u> , <u>ɻ</u> , <u>d̠</u> , <u>n̠</u> , <u>l̠</u>])
	default	alveolar [t]	before alveolar ([s, z, t, d, n, l]) and all non-coronal sounds ⁶
	advanced	dental [<u>t̪</u>]	before (inter)dental sounds ([<u>θ</u> , <u>ð</u> , <u>t̪</u> , <u>d̪</u>])

The discussion above established a division within the class of relations that we referred to as non-contrastive: into **free variation** (also known as **facultative distribution**) and **complementary distribution**. As we mentioned above, it is not possible to place e.g. the doubly-retracted variant of /t/, namely [t̠], in the context of e.g. ['___p], producing * [' t̠ p], because the palato-alveolar [t̠] only belongs before palato-alveolar sounds... Thus, [t̠] and [t̪] can never contrast, i.e., they are unable to create a minimal pair of words such as those in (1). Instead, according to the mentalistic view of the phoneme, these two phones, together with all the other contextually conditioned variants of /t/, correspond to the entire set of ways in which the native speaker can diverge from “the intention at which he aims but fails to achieve for a variety of reasons.” (The “variety of reasons” standing, as we can now see, for the variety of contexts in which the given phoneme may appear.) At this point, we are able to form the complete picture of types of distribution:

(17) Types of sound distribution (final version)

⁵ Note, this is a list of consonants that can be palato-alveolar in English, in various contexts. Some of them, e.g. the doubly-retracted [d̠], are not likely to ever stand after [t̠].

⁶ The second part of the context is crucial in identifying [t] as the default allophone of /t/: in the context of sounds that do not cause a shift in the place of articulation (in this case, all vowels and non-coronal consonants), /t/ is realised as an alveolar sound — the alveolar variant is therefore the default, basic, variant of /t/.

4. Additional information and concluding remarks

It is hoped that the present paper will be helpful in organizing the basic ideas needed to understand the concept of allophony and the related notions. This final section lists a few remaining issues, terminological and factual, that were not placed in the main body of the paper for the sake of clarity of exposition.

4.1. The present paper does not pretend to list all major allophonic variants of British English sounds. Firstly, that is because “British English” is in reality a variety of dialects, each with its own sound inventory. Secondly, because it is not easy to agree on what “major allophonic variants” within a dialect are: for example, the present author studied, and initially taught — in addition to partial obstruent devoicing and complete sonorant devoicing that are taught nowadays — also complete obstruent devoicing (as in e.g. *dogs* before a pause) and partial sonorant devoicing (as in e.g. *swim*), as well as several context-dependent vowel modifications that are now outside the obligatory schedule.⁷ The third reason is the profile of the present article: it is meant as an overview of the concepts underlying sound distribution. Once the student grasps these basics, as well as the general mechanisms of (co)articulation, s/he should be able to *understand* sound alternations rather than merely attempt to memorise them. This area of phonetics is not the study of what to underline and where to draw a circle: all the phonetic diacritics used here are merely imperfect devices that help us describe what happens in real speech in real time. We do not ‘underline sounds’: we mark the fact that they are not pronounced in their neutral positions. Nor do we ‘draw circles or put little *h* superscripts’: rather, we mark the fact that, for various reasons, the vocal folds do not vibrate where they might otherwise be expected to.

4.2. The phones used for illustration were simple cases, almost every one of them appearing in a single identifiable context. In fact, it is very common for contexts to sum up, as in the example of the /d/ in *woodchuck*, which is pronounced (i) as palato-alveolar in the context of the following /tʃ/ (because /tʃ/ is a palato-alveolar sound), (ii) as half-devoiced in the context of /tʃ/ (because /tʃ/ is a voiceless sound), and (iii) without release of plosion in the context of... /tʃ/ again, because /tʃ/ is an affricate.

4.3. Is this still phonetics? We are actually at the border now: once we start to reason in terms of sound systems, we step deeper into the realm of phonology.

4.4. The theoretical approach adopted here can be generally described as structuralist, and the various definitions of the phoneme used here are necessarily simplified versions of the definitions offered by the particular schools of thought grouped together under the broad heading of Structuralism: the psychological approach of Mikołaj Kruszewski is characteristic of a late-19th c. group of linguists known as the Kazań School. Their ideas were notable for the stress they placed on what we would now call “psychological reality of linguistic concepts”. The approach in terms of contrasts within a system of sounds in a language is typical of the Prague School, while the taxonomic approach stemming from American Distributionalism and treating phonemes as merely labels for sets of phones has been ignored here. Each of these approaches influenced in some way the generativist thought. Rubach (1982) offers more discussion on structuralist schools of phonology, and Anderson (1986) is an in-depth study.

⁷ Having observed something of a generation change in the course of my over 15 years of teaching at the Institute of English Studies at UW, and having experienced the many frustrations of a phonetics teacher, I sadly concur with these reductions in the learning load.

4.5. We have used the phrase “actual sounds” when referring to phones, but even phones are in fact slight abstractions — when establishing phones, we ignore certain factors that contribute to the actual sounds we hear, such as the timbre of the speaker’s voice, the influence of the medium which transmits the sound to our eardrums, or the tone (or pitch) with which the sounds were uttered. Interestingly, the degree of abstractness is language-dependent — in so-called tone languages, such as, e.g., Chinese, tone is an important part of the description of sounds, because it is a contrastive feature responsible for differentiating meanings. Hindi, on the other hand, is an example of a language in which aspirated stops contrast with unaspirated ones — unlike English, where aspiration is context-dependent, or Polish, where it is at most a stylistic device.

4.6. Generative phonology gets rid of the concept of the phoneme and replaces it with the concept of the underlying segment, which can be realised by sounds which according to the structuralist analysis could often be classified as allophones of different phonemes, e.g., the surface [t], [s], and [ʃ] are all assumed to derive from the underlying /t/ in forms such as *presiden*[t], *presiden*[ʃ]al, *presiden*[s]y. See Rubach (1982) for more discussion.

4.7. More discussion and examples of allophonic variation can be found in the general-phonetics-oriented textbook by Ladefoged (2005), the language-specific phonetic study by Cruttenden (2008), or the more introductory and practical course by Roach (2001).

References

- Anderson, Stephen R.** (1986), *Phonology in the Twentieth Century: Theories of Rules and Theories of Representations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cruttenden, Alan.** (2008), *Gimson’s Pronunciation of English*. 7th edition. New York: Oxford University Press.
- Jones, Daniel, Peter Roach, James Hartman, and Jane Setter.** (2006), *Cambridge Pronouncing Dictionary*. [CPD] 17th edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ladefoged, Peter.** (2005), *A course in phonetics*. 5th edition. Belmont, CA: Thomson/Wadsworth Publishers.
- Roach, Peter.** (2001), *English Phonetics and Phonology: A Practical Course*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rubach, Jerzy.** (1982), *Analysis of Phonological Structures*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wells, John C.** (2008), *Longman Pronunciation Dictionary*. [LPD] 3rd edition. London: Pearson ESL.

Streszczenie

Niniejszy artykuł ma za zadanie ułatwienie wprowadzania pojęcia alofonii oraz typów dystrybucji głosek w dydaktyce fonetyki opisowej języka angielskiego. Jest adresowany do studentów I stopnia filologii angielskiej i zakłada znajomość podstawowych cech artykulacyjnych koniecznych do opisu języka angielskiego. Wykład podany jest w kontekście tradycyjnego i przydatnego w propedeutyce modelu strukturalistycznego, zakładającego opozycję pomiędzy abstrakcyjnymi fonemami i ‘konkretnymi’ głoskami.

A Note on ‘Segmental Effects’ in Truncation Patterns in English-Speaking Children

Introductory remarks

In their discussion of various factors in children’s prosodic development, Kehoe and Stoel-Gammon (1997a,b) report on segmental-prosodic interactions seen in truncation patterns in English-speaking children, for some of which a syllable-based analysis is tentatively proposed. In children’s productions, the trochaic template (SW) interacts with a sonorant–obstruent effect whereby words with intervocalic sonorants exhibit a higher truncation rate than words with intervocalic obstruents. I will show that this phenomenon may reflect a segmentation problem and, thus, be better understood in phonetic rather than phonological terms. The phonetic interpretation is straightforward: it is based on the dynamics of CV transitions, reflected in the input speech signal. This interpretation is additionally corroborated by the insight from child phonology research that children’s early productions are characterized by holistic word-based (suprasegmental) rather than segment-based organisation (Waterson 1971, Ferguson and Farewell 1975, Macken 1979). The phonological interpretation suggested in Kehoe and Stoel-Gammon (1997a,b) hinges on the idea that VCV strings syllabify VC.V rather than V.CV, which runs against the standard views on syllable structure and syllabification principles, including constraint interaction in the Optimality Theoretic framework (Prince and Smolensky 1993/2004, McCarthy and Prince 1995); cf., however, Blevins (2004: 232-235).

‘Segmental’ effects in truncation

Young children often truncate multisyllabic words in production. One of the most frequent truncation patterns is the trochaic pattern in two-syllable truncations of three-syllable target words, exemplified in (1).

- (1) A two-syllable truncation with a trochaic bias
target form → child output
WSW → W(SW) trochaic bias
baNAna → NAna

According to Allen and Hawkins (1978), the trochaic pattern is the most natural pattern in the acquisition of phonological rhythm. In accordance with this pattern, children map the segmental material of the target three-syllable WSW form to a disyllabic trochaic foot, resulting in deletion of

the initial light syllable. The pattern is common in 3-year olds (Allen and Hawkins *op. cit.*), as well as in younger children (see Echols and Newport 1992).

In their in-depth study of the rate and content of children's truncation patterns, using a database of English-speaking children's multisyllabic word productions, Kehoe and Stoel-Gammon (1997a,b) point out that, given the trochaic template, the following stress pattern effect is expected in children's truncations: two-syllable truncations should occur more frequently in SWW and WSW words than in SWS (more specifically, ŠWS or SWŠ) words. (In SWW and WSW words, a trochaic template is matched by reducing an unstressed vowel. In SWS words, a stressed syllable would have to be deleted.) Their report on truncation rates in selected target WSW, SWS and SWW words in 22-month-old children's productions is given in (2). (Stressed syllables are given in capitals. The original report contains truncation rates for both real and novel words. Since all words exhibit the same prosodic and segmental effects, I consider only the real words.)

(2) Truncation rates for WSW words, words with intervocalic sonorants, and words with intervocalic obstruents (Kehoe and Stoel-Gammon 1997:129)

a. high truncation rates for WSW words (no segmental effect)

poTAtO (WSW)	56%
toMAto (WSW)	56%
baNAna (WSW)	73%

b. high truncation rates for words with intervocalic sonorants

DInoSAUR (ŠWS)	54%
Animal (SWW)	64%
TElePHONE (ŠWS)	71%
Elephant (SWW)	77%

c. low truncation rates for words with intervocalic obstruents

TINkerBELL (ŠWS)	16%
CHIMpanZEE (SWŠ)	20%
OCtopus (SWW)	20%
KANgaROO (SWŠ)	21%
CROcoDILE (ŠWS)	24%

The prediction about the stress pattern effect is borne out only to a certain extent. The trochaic effect is robust only in WSW words, where the initial syllable gets truncated in more than 50% of children's forms (2a). The expected low truncation rate in SWS words is confirmed only in words with intervocalic obstruents (2c). In words with intervocalic sonorants (2b), the truncation rate is high regardless of whether a given word belongs to the SWS or the SWW metrical group; cf. Animal (64% truncation rate) in (2b) versus OCtopus (20% rate) in (2c), both in the SWW group.

The general observation is that words with intervocalic sonorants, such as *telephone* or *animal* have significantly higher truncation rates (71% and 64%, respectively) than words with intervocalic obstruents such as *crocodile* or *octopus* (only 20% truncation rate), thus indicating a strong segmental

effect in children's truncation patterns (Kehoe and Stoel-Gammon, 1997b: 128). Within such words then, the segmental effect building upon the sonorant–obstruent distinction is stronger than the stress pattern effect (the trochaic template). (The stress pattern effect is clearly seen in WSW words though.)

The problematic 'phonological' analysis

Kehoe and Stoel-Gammon (*op. cit.*), basing on earlier research on sonorant ambisyllabicity, tentatively discuss the sonorant–obstruent effect in truncation patterns as 'a tendency for intervocalic sonorants to be ambisyllabic or to syllabify with the preceding rather than the following vowel' (p. 128). They further suggest that 'an onsetless medial syllable is created which may subsequently be deleted' (p. 128).¹ This two-step analysis can be schematized as in (3). (Syllable boundaries are marked with a dot. The child's actual output departs from the target form in more ways than just the number of syllables; cf. ['eɸənt], the predicted output, and ['ɹɸin], the actual output. This, however, is irrelevant to the point of discussion.)

- (3) Truncation resulting from syllabification steps
 Elephant (SWW) /'eləfənt/ the target word = the child's input
 Syllabification: 'el.ə.fənt
 Truncation: 'eɸənt
 cf. ['ɹɸin] (Kehoe and Stoel Gammon 1997b: 129)

The analysis in (3) runs against the standard views on syllable structure and syllabification. It is also inherently circular. As CV is acknowledged to be the optimal (unmarked) syllable shape (within derivational and constraint-based phonological frameworks alike), it seems rather odd that, in some cases, the child's phonological system should first prefer -VC.V- syllabifications to -V.CV- syllabifications, only to delete the unacceptable onsetless syllables immediately afterwards.

Within Optimality Theory (the 'classical' version; henceforth, OT), the analysis in (3) would be unacceptable for two reasons. First, there are no serial derivations: the output must be generated in one step. Thus, we cannot create an onsetless syllable, unless this syllable actually surfaces in the child's output. Second, markedness in OT is a grammatical factor, a competence-based mechanism. Syllable markedness constraints explicitly require that syllables have onsets (the ONSET constraint) and no codas (the *CODA constraint).

In OT, the phonology of a language is viewed as a constraint hierarchy. Onsetless syllables can appear on the surface only as an 'optimal' resolution to conflicting demands. Constraints

¹ Alternatively, they propose that this effect reflects the child's 'unwillingness to parse unstressed syllables with sonorant onsets' which would be consistent with recent constraint-based frameworks (p. 129, fn. 13). One could, of course, develop an Optimality Theoretic analysis with obstruents making better onsets than sonorants due to Margin Hierarchy. Yet this analysis would face the same difficulties as the derivational analysis summarized here: it would fail to account for the fact that not all unstressed syllables with sonorant onsets end up unparsed.

interacting within an OT hierarchy divide into two types: markedness constraints and faithfulness constraints. While markedness constraints forbid or require certain structures in the output, faithfulness constraints demand the identity between the input and the output. Given the logic of OT, onsetless syllables appear on the surface only when ONSET is outranked by an antagonist constraint, for example, DEP ('no epenthesis'). This situation is schematized in (4). Since there is no consonant preceding the initial vowel in the VCV input, and the hypothetical language does not allow for insertion (DEP >> ONSET), the optimal output must be [V.CV] and not *[CV.CV]. In the same example, the second syllable must have an onset because the second vowel is preceded by a consonant in the input. The syllabification *[VC.V] is not optimal because it breaches ONSET twice. (The optimal candidate is indicated by '→'. The '>>' symbol means 'outranks'. '*' is a violation of a constraint. '!' marks a fatal violation.)

(4) DEP >> ONSET

/VCV/	DEP	ONSET
→ V.CV		*
VC.V		**!
CV.CV	*	

Deletion of the input structure, as suggested for *elephant* in (3) above, is a violation of MAX ('no deletion'). In (5), I show that MAX and ONSET can never interact to model the purported sonorant deletion in intervocalic contexts. Both in (5a) and (5b), removing the sonorant from a VCV string is not only a violation of MAX but also an undue violation of ONSET.

(5) a. MAX >> ONSET

/VCV/	MAX	ONSET
→ V.CV		*
VC.V		**!
CV	*!	
V	*!*	*

b. ONSET >> MAX

/VCV/	ONSET	MAX
→ CV		*
VC.V	*!*	
V	*!	**
V.CV	*!	

In sum, the candidate in which the sonorant is dropped cannot be the winning output regardless of the ranking between the two constraints. Also, we cannot remove the whole medial syllable in order to optimize the syllable structure of the word (/CVC/ → [V]). The initial syllable of *elephant* remains onsetless, both in the target word and in the child's output (which is ['afɪn]), so clearly syllable optimization through deletion is not the strategy at hand. (Recall that the truncation step in (3) was motivated by the need to eliminate the onsetless medial syllable.) If this strategy were indeed operative (ONSET >> MAX), deletion would affect the initial and not the medial syllable of the VCV string. This can be seen in (5b), where ONSET outranks MAX and the initial vowel is dropped in the optimal output ([CV]).

Some objection to the universality or optimality of the CV structure can be raised on the basis of Pama-Nyuan languages (Oykangand and Arrernte); Blevins (2004: 232), after Sommer (1969, 1970). In these languages, all words are vowel-initial (due to historical initial consonant loss), and word medial -VCCCV- strings syllabify -VCCC.V-. Blevins (*op. cit.*, pp. 232-235) argues that syllabification (as evidenced by native speakers' judgements) reflects language-specific word-based phonotactics better than universal constraints. Even when we adopt this view in the analysis of truncation patterns in the acquisition of English, the deletion of sonorants in child speech does not become any more probable or expected. The point is that there is no bias against sonorants in VCV ambisyllabic contexts in the target language. If the child is indeed working out the ambisyllabicity problem, whatever the strategy, it should affect sonorants and obstruents alike.

The strategy of syllabifying the intervocalic sonorant into the coda of the preceding syllable, suggested in (3) above, could be an example of 'data-driven learning' triggered by language-specific word-based syllabification (see Blevins *op. cit.*, p.234, following Steriade 1999). There are no words in English where the /e/ (and other short vowels) could be seen independently of a following consonant within a stressed syllable. Basing on this observation, *elephant* would syllabify /'e.l.ə.fənt/ and not */'e.l.ə.fənt/. (The explanation based on 'data-driven learning' would help answer yet another disturbing question posed by Kehoe and Stoel-Gammon analysis: if intervocalic sonorants do not syllabify into the onsets of unstressed syllables, as these authors suggest, why in *animal*, rendered [ˈæmə], it is the first but not the second sonorant that syllabifies to the coda?) Looking at the primary linguistic data, however, it is obvious that such stressed vowels can be followed by sonorants as well as obstruents in English. We then expect English-speaking children to use the same phonological strategy in *telephone* /'telɪfəʊn/ and *crocodile* /'krɒkədail/. This, however, does not happen: *telephone* truncates, *crocodile* does not; see the data in (2) above.

So far the analysis has been shown to run against the universal principles of syllabification as well as the evidence from the target language. As a matter of fact, the phonological analysis is incorrect not only because it treats the standard concept of syllabification in an entirely arbitrary fashion and ignores the distributional facts of the primary linguistic data on the basis of which the acquisition of phonology proceeds. It fails on the basic descriptive level in the first place. Below I propose that the resolution of the sonorant-obstruent effect may lie outside the phonological domain, and depend on the continuous properties of the speech signal.

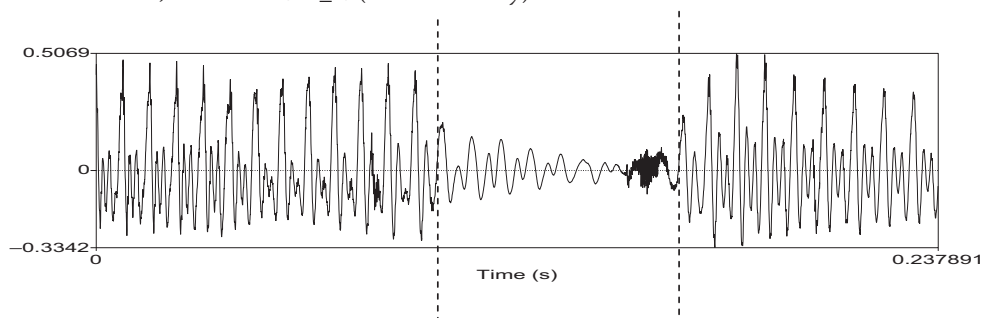
Phonetic explanation: a segmentation problem?

The segmental effect in truncation patterns can be seen in an entirely different light, if one abandons the phonological analysis based on the (universal or learned) characteristics of the syllable structure, and looks at some basic phonetic facts: the character of consonant-vowel transitions. As is well known, these transitions can be of a more continuous (gradient) or discontinuous (abrupt) nature, depending on the quality of the consonant. Obviously, detecting the presence of two syllables in the input VCV string is easier when the acoustic features of the intervening consonant contrast more sharply with the acoustic features of the neighbouring vowels. (The task of a learning child can be thus compared to that of a phonetician segmenting the continuous speech signal on the basis of a

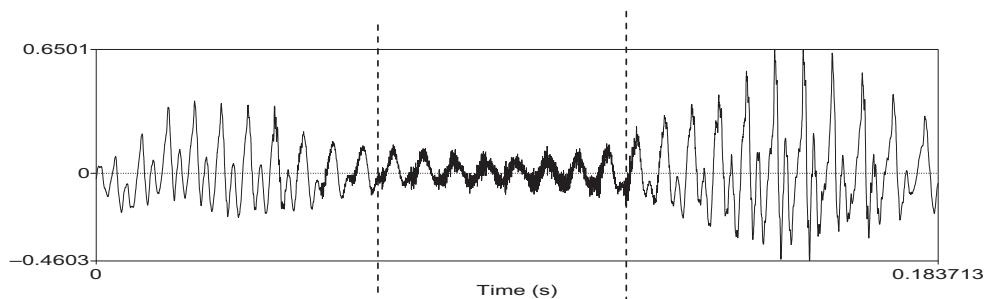
waveform.) Below I present four waveforms to illustrate the problem (6). More abrupt changes in amplitude and the overall shape of the waveform can be seen in vowel-stop-vowel and vowel fricative-vowel transitions; (6a) and (6b), respectively. In the former, this is due to the presence of cues to stop closure and burst in the consonantal phase, in the latter, due to the presence of frication noise. More gradient waveform changes occur in nasal-vowel and liquid-vowel transitions (6c-e). This is not to say that consonantal sonorants and vowels do not have different waveforms. But consonantal sonorants (nasals and approximants) are like vowels in the sense that they are characterized largely in terms of their formant frequencies (Ladefoged 2001: 53). In very basic terms, 'nasals typically have a simpler looking waveform than vowels, as most of the energy is close to the fundamental' (Ladefoged 2003: 101). Nasal formants are not as loud as formants in vowels (Ladefoged 2001: 53). The qualities of liquids are associated with particular formant frequencies. The *l* of *let* has its first formant at a very low frequency and the second formant at around 1,500 Hz (Ladefoged 2001: 52). The approximant *r* of *wretch* is characterized by a very low third formant (below 2,000 Hz; Ladefoged 2001: 53). These differences in spectral characteristics between sonorants and vowels do not compare to the differences between obstruents and vowels (the presence of burst and/or frication in the former and the lack of both in the latter).

(6) VCV transitions on waveforms; audio-recorded examples read by a female RP speaker

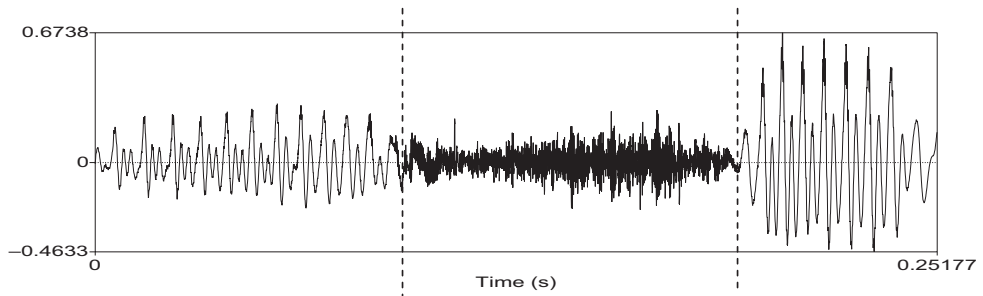
a. C = *d*; the context: /eɪ _ ɪ/ (of the word *lady*)

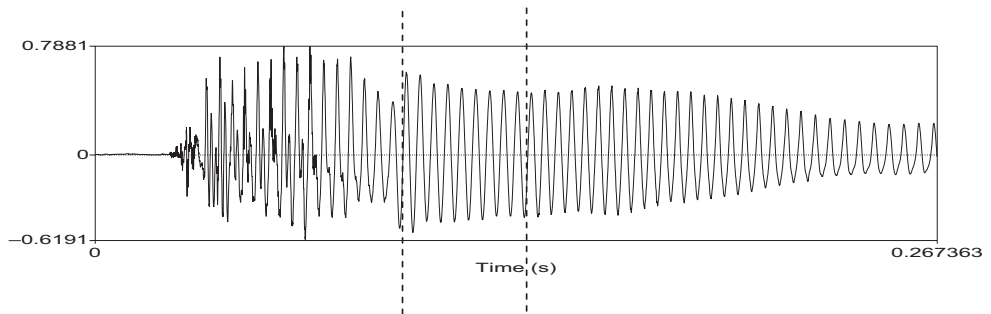
b. C = *z*; the context: /ə _ ə/ (of *was a*)

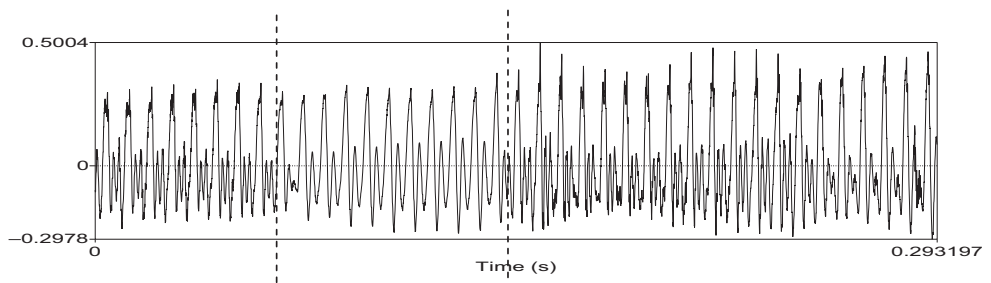
$C = \text{ʃ}$; the context /ɪ_ɪ/ (of *actually she*)

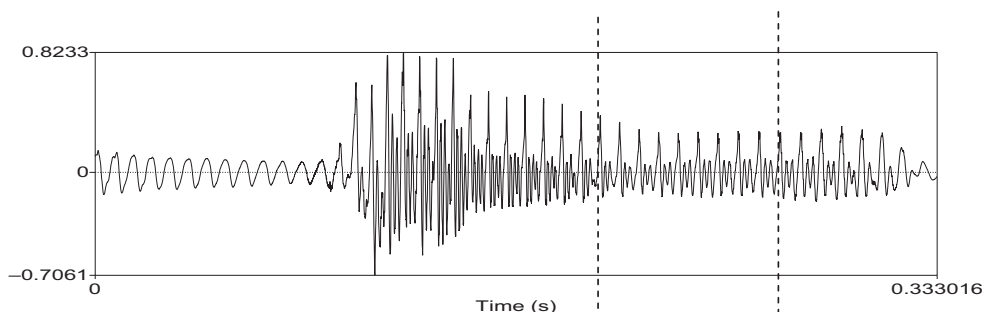
c. $C = \text{n}$; the context: /e_ɪw/ (of *anyone*)

d. $C = \text{l}$; the context /ə_ɛɪ/ (of *a lady*)

- e. C = r; the context /ve_ɪ/ (of *very*); the boundaries of *r* are marked only tentatively as the transition is too continuous

Returning to truncation in child speech, the segmentation difficulty described above need not produce the sonorant–obstruent effect in all contexts. The effect may occur in ‘ambisyllabic’ contexts because in these contexts the cues for the whole post-tonic syllable may be particularly weak. The unstressed syllable in this context may be extremely short, so that the cues for both the consonant as well as the vowel may prove particularly difficult to detect and interpret to an inexperienced learner.

The phonetically-based interpretation of the ‘segmental effect’ is additionally corroborated by the insight from child phonology research that children’s early productions are characterized by holistic word-based (suprasegmental) rather than segment-based organisation (Waterson 1971, Ferguson and Farewell 1975, Macken 1979). This early organisation is only vaguely systematic and shows no segment-to-segment correspondence between the child’s output and the adult target. It seems to hinge on the child’s perception of salient acoustic features of the adult input more than on the fully analysed adult-like linear string of segments. As Vihman (1996: 7) points out, ‘the nature (and extent) of the shift toward a phonological system in which the segment plays a critical role alongside the word and syllable remains little understood’. However, it seems reasonable to expect that the transition from holistic to segment-based organisation is gradual, and that the analysability of adult strings differs depending on the context.

References

- Allen, George D. and Hawkins, Sarah.** (1978), The development of phonological rhythm. *Syllables and Segments*, Bell A. and Hooper, J.B. (Eds.), North-Holland Publishing Company, Amsterdam: 173-185.
- Echols, Catharine H. and Newport, Elissa L.** (1992), The role of stress and position in determining first words. *Language Acquisition*, 2, 189-220.
- Blevins, Juliette.** (2004), *Evolutionary Phonology. The Emergence of Sound Patterns*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Ferguson, Charles A. and Farewell, Carol B.** (1975), Words and sounds in early language. *Language*, 51, 419-439.

- Kehoe, Margaret** and **Stoel-Gammon, Carol**. (1997a), The acquisition of prosodic structure: An investigation of current accounts of children's prosodic development. *Language*, 73 (1), 113-144.
- Kehoe, Margaret** and **Stoel-Gammon, Carol**. (1997b), Truncation patterns in English-speaking children's word productions. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 40, 526-541.
- Ladefoged, Peter**. (2001), *Vowels and Consonants. An Introduction to the Sounds of Languages*. Blackwell Publishers, Malden, MA, Oxford, UK.
- Ladefoged, Peter**. (2003), *Phonetic Data Analysis. An Introduction to the Fieldwork and Instrumental Techniques*. Blackwell Publishing, Malden, MA, Oxford, UK, Carlton, Australia.
- Macken, Marlys A.** (1979), Developmental reorganization of phonology: A hierarchy of basic units of acquisition. *Lingua*, 49, 11-49.
- McCarthy, John J.** and **Prince, Alan S.** (1995), Faithfulness and reduplicative identity. In *UMOP 18: Papers in Optimality Theory*, Beckman, J., Walsh Dickey, L., and S. Urbanczyk (Eds.), GLSA, UMass, Amherst: 249-384. [Also Rutgers Optimality Archive, ROA-60]
- Prince, Alan S.** and **Smolensky, Paul**. (1993/2004), *Optimality Theory: a constraint interaction in generative grammar*. Rutgers Technical Reports TR-2. New Brunswick, NJ, Rutgers Center for Cognitive Science. [Also ROA-537, *Rutgers Optimality Archive*, <http://ruccs.rutgers.edu/roa.html>]. Published in (2004) by Basil Blackwell, Oxford.
- Sommer, Bruce**. (1969), *Kunjen phonology: synchronic and diachronic*. Pacific Linguistics B-11. Australian National University, Canberra.
- Sommer, Bruce**. (1970), An Australian language without CV syllables. *International Journal of American Linguistics*, 36, 57-58.
- Steriade, Donca**. (1999), Alternatives to syllable-based accounts of consonantal phonotactics. *Proceedings of the 1998 Linguistics and Phonetics Conference*, Fujimura, O., Joseph, B., and B. Palek (Eds.), Karolinum Press, Prague: 205-242.
- Waterson, Natalie**. (1971), Child phonology: a prosodic view. *Journal of Linguistics*, 7, 179-211.
- Vihman, Marilyn May**. (1996), *Phonological Development. The Origins of Language in the Child*. Blackwell Publishers, Oxford.

Streszczenie:

W języku angielskim w mowie dzieci często występuje zjawisko redukcji sylab w słowie, które tłumaczy się ograniczeniami natury prozodycznej. Ograniczenia te, w szczególności powszechne stosowanie przez dzieci trocheicznego szablonu prozodycznego (Allen i Hawkins 1978), nie tłumaczą jednak wysokiego stopnia redukcji sylab zawierających spółgłoski sonorne i stosunkowo niskiego stopnia redukcji sylab zawierających obstruenty w słowach o identycznym układzie rytmicznym (np. *animal* i *octopus*). Kehoe and Stoel-Gammon (1997 a, b) proponują analizę fonologiczną powyższego efektu segmentalnego w oparciu o różnice w sylabifikacji spółgłosek sonornych i obstruentów. Niniejszy artykuł pokazuje, iż analiza ta nie znajduje oparcia ani w uniwersalnej ani w ewolucyjnej teorii sylaby. Powyższe zjawisko zdaje się mieć podłoże fonetyczne i prawdopodobnie wiąże się z problemem segmentacji dorosłego sygnału mowy. Interpretacja fonetyczna bazuje na oczywistych różnicach w dynamice przejść spółgłoskowo-samogłoskowych, dzięki której granice między sylabami są ostrzej zarysowane (jak w przypadku obstruentów) lub bardziej płynne i trudniejsze w percepcji (jak w przypadku spółgłosek sonornych).

Cross-Linguistic Evidence for the Strident Stop Hypothesis

1. Introduction

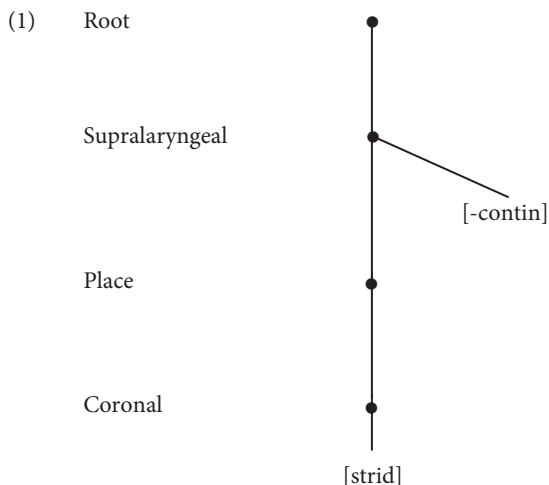
This paper foregrounds the Strident Stop Hypothesis of Rubach (1994), which is a development of the idea of Jakobson, Fant, Halle (1951). According to Jakobson, Fant, Halle (1951: 24), affricates are stops that have the additional feature [strident], i.e. sounds with irregular waveforms. The authors claim that “the sequence of stop plus constrictive is distinguished from an affricate by an intervening intensity minimum, which can be observed on a display of the speech wave as a function of time”. At the point of articulation of strident phonemes, there is a turbulence that causes a noise. The stridency level depends upon the angle of incidence, the nature of the surface, and the rate of flow.

Hypotheses that treat affricates as strident stops were undermined in the literature by the observation that there are languages which have non-sibilant affricates. The most frequent examples given in this context are Athabaskan languages (Chipewyan, Slave, Tahltan), in the case of which the main objection concerns a lack of contrastive distinction amongst coronal plosives and affricates. However, it is considerably weakened by Clements (1998), who points out that the feature [$\pm$ distributed] seems to provide the relevant contrasts between the Athabaskan sounds. Unfortunately, the paucity of the data makes it difficult to gain further insight into this matter, but the available information does not contradict the Strident Stop Hypothesis, and it cannot be excluded on a priori grounds. Therefore, the stridency analysis appears as a viable one¹, and in this perspective, I will look at rules operating on affricates from a typological point of view.

This paper reports on selected languages quoted by the literature frequently in the discussion on affricates. Section 2 provides relevant English data that are analysed within the framework of the Strident Stop Hypothesis. Section 3 foregrounds the Turkish material. Section 4 reports on modern Yucatec Maya. Finally, section 5 investigates Basque data. The conclusion is that the analysis using the distinctive feature [strident] can be maintained.

The representation of affricates proposed by the Strident Stop Hypothesis of Rubach (1994) can be presented schematically as in (1).

¹ Other analyses assuming a simple-stop analysis of affricates, and supporting the Strident Stop Hypothesis are provided among others by LaCharité (1993), Kim (1997), and Clements (1998).

A question can be asked how the representation in (1) can do justice to the fact that affricates exhibit both a [-contin] phase and a [+contin] phase, that is, they have two articulatory gestures of a stop and a fricative. The answer is that at the underlying level, as it is shown in (1), there is no [+cont] feature; it is inserted by convention at the level of phonetic implementation. The feature [cont] is a dependent of the Supralaryngeal node (or of the Root node if a theory does not predict the existence of the Supralaryngeal node). The feature [strid] is assumed in Rubach (1994) to be a dependent of Coronal.

2. English

In this section, I will examine English, which provides a piece of evidence in favour of the Strident Stop Hypothesis. Consider the data in (2) illustrating the well-known case of the *(e)s* allomorphs, i.e. plural, 3rd p.sg. pres., Saxon Genitive endings (2a-b, d-e), and the endings of the past and participial forms of 'regular' verbs – *(e)d* (2c, f-g).

(2)	a.	shops [ʃɒps]	cats [kæts]	books [bʊks]
		clubs [klʌbz]	pads [pædz]	drugs [drʌgz]
		keeps [ki:ps]	eats [i:ts]	locks [lɒks]
		robs [rɒbz]	ends [endz]	digs [dɪgz]
	b.	moths [mʊθs]	paths [pɑ:θs]	bathes [beɪðz]
		roofs [ru:fs]	graves [greɪvz]	leaves [li:vz]
	c.	peeped [pi:pt]	looked [lʊkt]	
		robbed [rɒbd]	logged [lɒgd]	
	d.	roses [rəʊzɪz]	bounces [baʊnsɪz]	buses [bʌsɪz]
	e.	bushes [bʊʃɪz]	churches [tʃɜ:tʃɪz]	judges [dʒʌdʒɪz]
	f.	landed [lændɪd]	loaded [ləʊdɪd]	wanted [wɒntɪd]
	g.	watched [wɒtʃt]	fudged [fʌdʒd]	

Borowsky (1987) claims that the underlying forms of the *s*-endings are *Vz*, and of the *d*-endings – *Vd*. According to the author, the above surface representations result from Inflectional Vowel Deletion² crucially followed by Progressive Voicing Assimilation. This analysis can be applied without further stipulations to the data in (2a) and (2c), i.e. after stops, e.g.:

(3)	buk + Vz	end + Vz	luk + Vd	
	buk + z	end + z	luk + d	Deletion
	buks	endz	lukt	Voicing Assimilation
	[buks]	[endz]	[lukt]	

However, as shown in (2f), Deletion is not applied in the past tense ending after /t d/. Similarly, in (2d), Deletion does not occur if after /s z/ the *s*-ending is added:

(4)	a.	rəʊz + Vz (*rəʊzz)	lænd + Vd (*lændd)
	b.	bʌs + Vz (*bʌsz, *bʌzz)	wɒnt + Vd (*wɒntd, *wɒndd)

The deletion of the vowel in (4a) is blocked when an Obligatory Contour Principle (i.e. a well-formedness condition, OCP henceforth) violation would result. Thus, the rule does not occur when two identical segments are adjacent: *[dd], *[zz]³. However, the deletion is also blocked when the two adjacent segments differ in voicing only (4b), in order to avoid the sequences: *[sz], *[td]⁴. A solution that would resolve this issue is a well-known idea of privativity that dates back to Trubetzkoy (1939). If the feature [voice] is privative, then English geminates ruled out by the OCP include also the adjacent segments *[sz], *[td], since they are treated as nondistinct (cf. Yip 1989). As Lombardi (1990:407) claims, “if only voiced consonants have a value for [voice], either through underspecification or due to [voice] being a privative feature, segments which differ only with respect to voicing will be nondistinct (Chomsky and Halle 1968, p. 382).” Therefore, the examples in (2d) and (2f) may be accounted for by applying the Obligatory Contour Principle.

However, the issue remains open for (2b), (2e), and (2g). These English words before the endings in question have either a fricative, or an affricate. In some examples, the deletion occurs (2b and 2g), whilst in (2e), it is blocked. The observation is that deletion is not present when two strident segments are adjacent (cf. Anderson 1974). This phenomenon, that has been long regarded as an instance of dissimilation, is analysed by Lombardi (1990) in terms of the OCP that prohibits two adjacent tautosyllabic segments which are strident. The sequences in (2b) consist of non-strident fricatives and the strident [z] / [s]. There is thus no violation of the OCP, and vowel deletion takes place. Similarly, the well-formedness constraint is not violated in (2g), since only the first component (an affricate) in

² Attempts to decide whether the vowel is deleted or epenthesised date back to Bloomfield (1933) (the author observes as well the similarity between *s*-endings and *d*-endings). Anderson (1974) has a different view regarding the Underlying Representation. However, the resolution of this issue is not relevant for the purposes of this paper, and has no bearing on the analysis provided here. Therefore, I will adopt the assumption made by Borowsky (1987).

³ The *locus classicus* of the OCP is Leben (1973).

⁴ Borowsky (1987) provides an analysis of this and following facts, however, it cannot be upheld (cf. an excellent critique by Lombardi 1990). Thus, I will ignore her point of view and present a more viable hypothesis.

the relevant cluster is strident. The deletion is blocked, however, in (2e), where both components of the sequence are strident. This analysis constitutes a strengthening of the Strident Stop Hypothesis in the sense that the feature [strident] appears as phonologically crucial, whilst there is no evidence that the [+continuant] value plays any role in affricates.

Lombardi (1990) makes a further distinction between vowel deletion in the plural and the past tense formation that occurs due to degemination (2d and 2f), and deletion on account of the constraint against two [strident] segments (2e). The author underlines that both processes result from general properties of English, and both may be OCP effects, but they are two distinct constraints. The former constraint prohibits geminates, both tauto- and heterosyllabically, only through the Level 1 phonology. The latter constraint applies only on two adjacent tautosyllabic [strident] segments. [stʃ] sequences occur heterosyllabically, for instance, in such English words as: *gesture, suggestion, exchange, disjunct*.

The behaviour of affricates in the plural and the past tense formation is consistent with the Strident Stop Hypothesis. Vowel deletion applies when the past tense morpheme – *Vd* is added to a stem ending with a (strident) affricate (2g), since no constraints are violated. The process of deletion is blocked, however, when the plural ending – *Vz* is appended to a (strident) affricate-final stem (2e), since the constraint on two adjacent [strident] segments is violated.

3. Turkish

Section 3 is an analysis of the Turkish rule of Syllable-Final Devoicing from the perspective of the Strident Stop Hypothesis.

- (5) Turkish Devoicing (Németh 1962, Clements & Keyser 1983, Archangeli & Pulleyblank 1987, Hualde 1988):

[-cont, -son] → [-voice]/ ____σ]

(6)	nominative	accusative	plural	gloss
a.	ip	ipi	ipler	'rope, string'
	sebep	sebebi	sebepler	'reason'
	sepet	sepedi	sepetler	'basket'
	bit	biti	bitler	'louse'
	kitap	kitabı	kitaplar	'book'
	kanat	kanadı	kanatlar	'wing'
b.	kıtʃ	kıtʃı	kıtʃlar	'rump'
	pabutʃ	pabudʒu	pabutʃlar	'slipper'
	aʃatʃ	aʃadʒı	aʃatʃlar	'tree'
c.	kısım	kısmı	kısımlar	'part'
	tʃezir	tʃezri	tʃezirler	'root'
	deniz	denizi	denizler	'sea'

The data in (6a) illustrate syllable-final devoicing of plosives. The accusative forms show what are the segments at the underlying level, since here devoicing does not apply as the plosives are syllable-initial. A hypothesis postulating some intervocalic voicing in the accusative forms may be rejected since no voicing occurs in *ipi* or *biti*.

(6b) shows that affricates behave as plosives in (6a); they are devoiced syllable-finally. (6c) presents fricatives in the same contexts. This class of sounds remains insensitive to the rule. To sum, stops and affricates (but not: fricatives) are devoiced syllable-finally.

The Turkish data can be handled not only by the Unordered Component Hypothesis (cf. Lombardi 1990), but they are equally non-problematic for the Strident Stop Hypothesis. The context for the rule (the end of the syllable) can see the value [-continuant] both in stops and in affricates, so the rule applies, in contrast to fricatives, which do not bear the feature [-continuant]. The process does not involve any changes concerning the feature [strident].

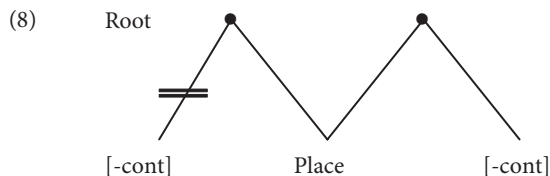
4. Modern Yucatec Maya

In her presentation of the Unordered Component Hypothesis, Lombardi (1990) quotes modern Yucatec Maya⁵ to support her analysis. Lombardi's data come from Straight (1976):

(7) Yucatec Maya

- a. taan k pak'ik **k** kool → taan k pak'ik **h** kool 'we're planting our clearing'
 leʔ in w ot čo → leʔ in w **oh** čo 'that house of mine/my house there'
 tun kolik k'aaš → tun kolih k'aaš 'he's clearing bush'
- b. ʔuc **t** in w ič → ʔus **t** in w ič 'I like it' (lit., 'goodness is at my eye')
 c'u hoʔoč tik → c'u hoʔoš tik 'he scratched it'

The Mayan stops become [h] before homorganic stops and affricates (7a), and affricates become fricatives before homorganic stops and affricates (7b). Lombardi (1990), assuming both [-continuant] and [+continuant] values in the representation of affricates, claims that both phenomena (7a and 7b) may be analysed as the deletion of the feature [-cont] before another [-cont]. These would be the cases where the effect of the Obligatory Contour Principle is observed. The Yucatec data may thus be illustrated as in (8):

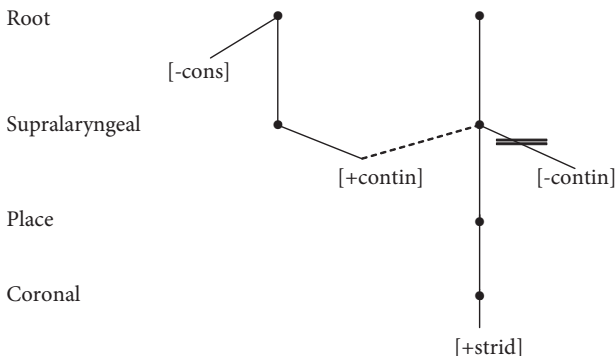
⁵ The author gives a more detailed analysis of similar facts in Classical Yucatec as well (cf. Lombardi 1990: 390-398), however, the main assumptions rest the same, therefore, I will not develop this issue.

Since Lombardi assumes that both values of [continuant] are unordered in the affricate, clusters affricate-stop (7b) have adjacent [-cont] specifications, even if the rule context is situated on the right-hand side of the affricate. The author claims that the rule of [-cont] deletion is the same in (7a) and in (7b), even if the effects are different. In the case of affricates (7b), the delinking of [-cont] value results in the corresponding fricatives, whilst in (7a), the same deletion is said to create stops deprived of their [-cont] feature, i.e. segments that have no specification for manner of articulation, and more specifically, for type of closure. Lombardi (1990) asserts that in the latter case, the remaining (laryngeal) features are the features of [h]. Thus, this analysis assumes redundancy rules that spell-out segments deprived of their manner of articulation as [h].

However, as Rubach (1994: 141) remarks, “[i]t is not certain that this assumption is correct. For instance, in the case of Nasal Gliding [...], the delinking of [-contin] does not lead to the erasing of the feature tree structure. On the contrary, the values of [back] on the nasal consonant are continued into nasal glides.”⁶

I will reanalyse now the Yucatec data under the Strident Stop Hypothesis in order to find out whether this alternative theory gives correct predictions for the Mayan case. First of all, let me treat both processes, (7a) and (7b), as two unrelated rules. As far as I can see, this will not cause serious damage to the phonology of Yucatec. Once this assumption has been made, the rule in (7a) that changes stops into [h] may safely be ignored here, since it is beyond the matter of interest of this paper. Meanwhile, the rule in (7b) turning affricates into fricatives may be interpreted analogically to the Polish rule of regressive Nasal Gliding. The coronal nasals /n ɲ/ in Polish are changed into [ɲ̃], respectively, before fricatives, i.e. the feature [+continuant] is spread from the following fricative. A similar analysis is possible under the Strident Stop Hypothesis; affricates become fricatives by spreading *cum* delinking – the delinking of the [-contin] value in affricates is followed by the spreading of the feature [+continuant] from the preceding vowel. The output of the operation is a corresponding (strident) fricative (9). In the absence of the additional Yucatec data, nothing seems to contradict this analysis.

(9) Progressive Spreading

⁶ Additionally, for Lombardi's argument to retain force, it would have to be shown that Yucatec affricates cannot be analysed as sequences (and hence, in fact, as pseudo-affricates). However, the paucity of the data makes it impossible to determine what the factual state is. The resolution of this problem remains open at this point. Let me assume that these are true affricates, and reanalyse them as strident stops.

In order to challenge the Ordered Component Hypothesis by Sagey (1986), Lombardi (1990) gives some other data from the same language (after Straight 1976). She adds that Yucatec Maya has CVC roots, and several Morpheme Structure Constraints on the cooccurrence of consonants within roots. One of these constraints is related to the presence of affricates and fricatives, and Lombardi formulates it as follows:

- (10) If both consonants in a root are [+cont], they must be identical.

The possible roots in modern Yucatec Maya are given in (11a), and roots that are not permitted are listed in (11b).

(11)	a.	tsVts	čVč	sVs	šVš
	b.	tsVč	čVts	sVts	šVts
		tsVs	čVs	sVč	šVč
		tsVš	čVš	sVš	šVs

Lombardi (1990) argues that the analysis of the above data gives incorrect results under the Ordered Component Hypothesis, since both the order /ts s/, and the order /s ts/ are ruled out (12). According to this theory, [+continuant] values are adjacent to the fricative only in /ts s/ because /ts/ has [-cont] on its left edge, and [+cont] – on its right edge (12a).

- (12)
a.		b.	

Lombardi's (1990) conclusion is that in order to account for the data, both values have to be unordered, which leads to the Unordered Component Hypothesis. I concur. However, the correct analysis can be done without recourse to the ordering of both values of [continuant]. The data from modern Yucatec Maya are not problematic for the Strident Stop Hypothesis.

As Rubach (1994) remarks, it is enough to replace the feature [+continuant] by the feature [+strident], and reinterpret the constraint given above in the following manner:

- (13) If both consonants in a root are [+strident], they must be identical.

To conclude, Lombardi (1990: 389) asserts that “these constraints can be analyzed as resulting from the interaction of the OCP and a language-specific constraint against branching association to a particular feature”, and shows that this feature is [+cont]. However, the same analysis and the same results will be obtained, if it is assumed that the feature in question is [+strident], and that the cooccurrence constraint prohibits clusters of heterorganic stridents.

5. Basque

In this section, I will analyse from the perspective of the Strident Stop Hypothesis two Basque rules: Markina Basque Palatalisation (section 5.1), and Basque Stop Voicing (section 5.2). Both these rules also support the analysis that has a recourse to stridency. In order to present the Basque data, I will introduce first the inventory of consonant phonemes of Standard Basque according to Hualde (1991) and the Internet source n° 1:

(14) The Basque consonants (in IPA)⁷

Place of articulation →	Bilabial	Labio-dental	Apico-dental	Apico-alveolar	Dorso-alveolar	Post-alveolar	Palatal	Velar	Glottal
Plosives (stops)	p b		t d				c ɟ	k ɡ	
Affricates				ts̺ ⁷	tʂ̺	tʃ			
Fricatives		f		s̺	ʂ̺	ʃ	j~x		h
Nasals	m			n			ɲ		
Rhotic	Tap			r					
	Trill			rr					
Lateral				l			ʎ		

Table (14) shows that there are three Basque affricates: [tʂ̺] represented in the orthography as ‘tz’, [ts̺] – represented as ‘ts’, and [tʃ] – represented as ‘tx’. [ʂ̺] and [tʂ̺] are dorso-alveolar (laminal), whilst [s̺] and [ts̺] are apico-alveolar. As Hualde (1991:10) claims, “[t]he distinction between these two articulations is not made in any of the dialects spoken in Biscay and has also been lost in parts of Guipuscoa”. In the westernmost regions of the Basque country, only the alveolar affricate [ts̺] is used. The third, postalveolar affricate [tʃ] is equivalent to the English sound. There are also some (Biscayan) Basque dialects (e.g. Ondarraoa) that have additionally a voiced affricate [dz]⁸.

5.1 Markina Palatalisation

First, let me give the data concerning the Markina Basque Palatalisation rule – in (15) and (16).

(15) Coronal Non-continuant Palatalisation

[-cont, +cor] → [+high] / [+high, -back] ____

- (16) a. /itaun/ [itʰaun] ‘question’
 /amai-tu/ [amajtʰu] ‘finish’ (perf.)
 /mutil-a/ [mutiʎe] ‘the boy’ (abs.)
 /neska-tila/ [neskatiʎa] ‘girl’

⁷ For the clarity, throughout this paper, I shall use the following simplified symbols, equivalent to Basque orthography: ts̺ = ts, ʂ̺ = s, tʂ̺ = tz, ʂ̺ = z, tʃ = tx, ʃ = x, ɲ = ñ, r = rr.

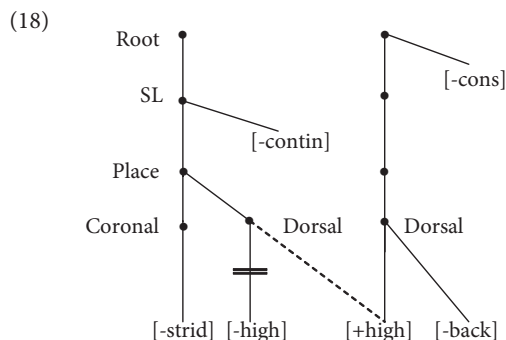
⁸ I will return to this issue in section 5.2.

/ipin-i/	[ipiñi]	‘put’ (perf.)
/min-es/	[miñes]	‘with pain’
b. /gison/	[gison]	‘man’
/lisun/	[lisun]	‘mould, rust’
/isen/	[isen]	‘name’
c. /itsul-i/	[itsuli]	‘fall’ (perf.)
/lits-a-ke/	[litsake]	‘(he) would be’
/alai-tsu/	[alajtsu]	‘happy’

The data in (16a) show that /t l n/ are palatalised after /i j/. Fricatives (16b) and affricates (16c) do not undergo palatalisation in the same context. Hualde (1988) suggests that the input to the rule could thus be characterized as [-cont, -strid]:

(17) [-cont, +cor, -strid] → [+high] / [+high, -back] ____

This solution is compliant with the Strident Stop Hypothesis, since fricatives and affricates, i.e. stridents, are excluded from the input to the rule. A schematic representation of the Markina Basque Palatalisation rule under the Feature Geometry is shown in (18) below.

5.2 Stop Voicing

Hualde (1988) quotes also another example of a rule where stridency allows us to define correctly the input – Basque Stop Voicing. Stops (but not affricates) are voiced after a nasal or lateral. Although affricates are [-continuant] segments and do not undergo Stop Voicing, Hualde (1988), in his attempt to formulate the process in distinctive features (19), gives the following format to the rule⁹:

(19) Basque Stop Voicing
[-cont] → [+voice] / [-cont, +son] ____

⁹ If affricates do not undergo the rule, it is wrong to define the input as [-contin] under any theory of representation of affricates.

As the author states, (19) is a lexical rule that applies both in verbal inflection (20a) and in nominal inflection (20b):

(20) a. Verbal inflection

perfective

/neka-tu/	[nekatu]	‘get tired’
/ar-tu/	[artu]	‘take’
/afal-tu/	[afaldu]	‘have dinner’
/lan-tu/	[landu]	‘labour’

future

/neka-tu-ko/	[nekatuko]	‘get tired’
/egin-ko/	[eɣiŋ ¹⁰ go]	‘do, make’
/il-ko/	[ily ¹¹ o]	‘die, kill’

imperfective

/neka-tzen/	[nekatzen]	‘get tired’	
/ar-tzen/	[artzen]	‘take’	
/afal-tzen/	[afaltzen]	‘have dinner’	*[afaldzen]
/lan-tzen/	[lantzen]	‘labour’	*[landzen]
/ken-tzen/	[kentzen]	‘take away’	*[kendzen]

b. Nominal inflection

/baso-tik/	[basotik]	‘from the forest’	
/lerin-tik/	[lerindik]	‘from Lerin’	
/usurbil-tik/	[usurβildik]	‘from Usurbil’	
/baso-ko/	[basoko]	‘of the forest’	
/non-ko/	[noŋgo]	‘of where’	
/usurbil-ko/	[usurβilyo]	‘of Usurbil’	
/baso-tzat/	[basotzat]	‘for a forest’	*[basodzat]
/bein-tzat/	[beyntzat]	‘at least’ (lit. ‘for once’)	*[beyndzat]
/usurbil-tzat/	[usurβiltzat]	‘for Usurbil’	*[usurβildzat]
/martin-tzat/	[martintzat]	‘for Martin’	*[martindzat]

(20) illustrates that stops undergo voicing, and affricates in the same context remain intact. Meanwhile, voiceless fricatives after noncontinuant sonorants become voiceless affricates; in (21a) below, the underlying form *zale* is visible on the surface (no voicing after the continuant sonorant /i/), and (21b) shows a change of the fricative /z/ into the affricate /tz/ after the noncontinuant sonorant /n/ (but no voicing whatsoever):

¹⁰ Here and below, I will not discuss effects of Nasal Assimilation, as they are not relevant for the issue.

¹¹ Here and below, some fricativisation occurs as well (g → ɣ). Let me ignore this fact for the clarity of my presentation.

- (21) a. /mendi-zale/ [mendizale] 'mountaineer'
 b. /arran-zale/ [arrantzale] 'fisherman'

One possible explanation of the above data may be structure preservation. Hualde (1988) suggests that the rule could be applied to [-contin] segments (including affricates), however, a voiced affricate [dz], expected output of affricates voicing, does not occur in the inventory of most Basque dialects. Therefore, the rule does not operate on affricates.

As a counterargument to this hypothesis, Hualde (1988) states that there are Biscayan dialects (e.g. Ondarroa) that have this segment (22), and yet affricates are not voiced in the abovementioned context in these dialects, either¹².

- (22) [dzanga] 'immersion'
 [dzirrdzarrtak] 'beams'
 [dzarrtako] 'blow'

However, the author admits also in Hualde (1991) that there are fewer than ten items containing [dz], and that they are often onomatopoeic, while it is well-known that sound-symbolic words may include segments that are not part of the phoneme inventory of the language. Moreover, phonological rules usually do not hold true of such sounds.

An alternative explanation that may be provided without recourse to structure preservation is based upon the Strident Stop Hypothesis. The input to the rule defined as [-cont, -strident] correctly does not include stridents, i.e. affricates, and fricatives. The linear formulation of the Basque Stop Voicing is then as in (23):

- (23) [-cont, -strident] → [+voice] / [-cont, +son] _____

Therefore, the Strident Stop Hypothesis gives correct predictions for the Basque data as well.

6. Conclusions

The aforementioned data constitute a cross-linguistic evidence supporting the Strident Stop Hypothesis. I know of no evident counterexamples against the affricates analysis presented here, therefore, I argue that the Strident Stop Hypothesis can be maintained as a viable featural representation of affricates.

This analysis is additionally strongly supported by the principle of Plosive-Affricate Complementarity (Clements 1998), which states that all known phonological contrasts between plosives and affricates can be rendered by a small set of widely-accepted features ([±anterior], [±distributed], and [±strident]). The data are analysed by Clements cross-linguistically, without recourse to the feature [±continuant], and the results leave no typological gaps and no residue. As Clements (1998: 286) claims, "[t]he introduction of a further representational contrast to characterize

¹² Unfortunately, Hualde (1988, 1991) does not give any data to illustrate this statement.

affricates (such as the use of contour or complex segments, or a feature [+delayed release]) would vastly overgenerate contrasts among stops, predicting, as simple calculation shows, 120 contrasts instead of the 28 attested ones”.

References

- Anderson, Stephen R.** (1974), *The organization of phonology*, New York, London: Academic Press.
- Archangeli, Diana, Douglas Pulleyblank.** (1987), “Maximal and minimal rules: effects of tier scansion”. *Proceedings of NELS* 17:16-35.
- Bloomfield, Leonard.** (1933), *Language*. New York: Holt Co.
- Borowsky, Toni.** (1987), “Antigemination in English phonology”. *Linguistic Inquiry* 18:671-78.
- Chomsky, Noam, Morris Halle.** (1968), *The sound pattern of English*. New York, Evanston, and London: Harper & Row, Publishers.
- Clements, George Nicholas.** (1998), “Affricates as noncontoured stops”. *Proceedings of LP’98*, ed. by O. Fujimura, B.D. Joseph, B. Palek, The Karolinum Press: 271-299.
- Clements, George Nicholas, Samuel Jay Keyser.** (1983), *CV phonology: A generative theory of the syllable*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hualde, José Ignacio.** (1988), “Affricates are not contour segments”. *Proceedings of WCCFL* 7: 143-157, ed. Borer, Hagit. Stanford Linguistics Association.
- Hualde, José Ignacio.** (1991), *Basque phonology*. London and New York: Routledge.
- Jakobson, Roman, Gunnar Fant, and Morris Halle.** (1951), *Preliminaries to speech analysis*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kim, Hyunsoon.** (1997), *The phonological representation of affricates: evidence from Korean and other languages*. Unpublished doctoral dissertation. Cornell University, Ithaca, N.Y.
- LaCharité, Darlene.** (1993), *The internal structure of affricates*. Unpublished doctoral dissertation. University of Ottawa.
- Leben, William Ronald.** (1973), *Suprasegmental phonology*. Unpublished doctoral dissertation, MIT, Cambridge, Massachusetts.
- Lombardi, Linda.** (1990), “The nonlinear organization of the affricate”, *Natural Language & Linguistic Theory* 8:374-425.
- Németh, Gyula.** (1962), *Turkish grammar*. Mouton & Co.: The Hague.
- Rubach, Jerzy.** (1994), “Affricates as strident stops in Polish”. *Linguistic Inquiry* 25(1):119-143.
- Sagey, Elizabeth Caroline.** (1986), *The representation of features and relations in nonlinear phonology*. Doctoral dissertation. Cambridge, Mass.: MIT.
- Straight, Stephen H.** (1976), *The acquisition of Maya phonology: variation in Yucatec child language*. New York: Garland Publishing.
- Trubetzkoy, Nikolai Sergeyevich.** (1939), *Grundzüge der Phonologie*. *Travaux du cercle linguistique de Prague* 7.
- Yip, Moira.** (1989), “Feature Geometry and Cooccurrence Restrictions”. *Phonology* 6:349-374.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Basque_language#Phonology (1)

Streszczenie

Artykuł przedstawia typologiczne argumenty potwierdzające słuszność hipotezy, według której głoski zwarto-szczelinowe (afrykaty) powinny być reprezentowane fonologicznie jako głoski zwarte o wysokim komponencie szumu (z cechą dystynktywną [+strident]). Dyskusja przeprowadzana jest w ramach teoretycznych Geometrii Cech. W części 2 w ujęciu tejże hipotezy, nazywanej Strident Stop Hypothesis, analizowane są relewantne dane języka angielskiego. Punkt 3 przedstawia analizę danych z języka tureckiego, zaś w punkcie 4 słuszność hipotezy sprawdzana jest na materiale z języka Yucatec Maya. W ostatniej części artykułu w świetle Strident Stop Hypothesis przedstawione są wybrane reguły fonologiczne języka baskijskiego. Powyższy materiał językowy dostarcza dowodów na poparcie hipotezy postulującej obecność cechy [+strident] w teorii reprezentacji afrykat.

Zwischen Sprachpflege und Sprachpurismus – einige Bemerkungen zu Beginn des Dritten Jahrtausends

Deutsch auf Reisen

Im Rahmen des Projekts „Echo 2010“¹ wird die deutsche Sprache weltweit auf Reisen geschickt. Ausgestattet mit einem Koffer und einer Weltkarte macht sie Halt in acht Staaten. Die Staatsministerin im Auswärtigen Amt, Cornelia Pieper, hat das Projekt im Juni 2010 im Lichthof des Auswärtigen Amts gestartet. Nach Pieper gibt es viele gute Gründe, Deutsch zu lernen. Das Auswärtige Amt will dafür mit dieser Aktion werben, weil es in der deutschen Sprache den Schlüssel zu einem wirtschaftlich attraktiven Markt, zur weltweit vernetzten deutschen Wirtschaft sieht. Pieper betont, dass die deutsche Sprache der Schlüssel zu einem der besten Bildungssysteme der Welt und zu über 350 Hochschulen sei, und nicht zuletzt sei sie auch der Schlüssel zu einer großen europäischen Kulturtradition. Wie soll diese Aktion aussehen? Zur Auftaktveranstaltung haben Schülerinnen und Schüler der Deutschen Schulen in Manila, Peking und Quito den Kartenbereich Europa mit ihren Lieblingswörtern und passenden Illustrationen gestaltet. Die Karte wurde von der Staatsministerin signiert und ihr Lieblingsbuch wurde als erster „Sprachgegenstand“ in den Koffer gelegt. Anschließend wurde der Koffer von DHL abgeholt und zur ersten Station Südafrika transportiert. An jeder Reisestation des Koffers soll eine Menge von Projekten rund um die deutsche Sprache stattfinden, z.B. Aktionen im Rahmen der Fußball-Weltmeisterschaft in Südafrika, ein Besuch der EXPO in Shanghai, die Teilnahme an einem Hip-Hop-Workshop in Japan und an Festen zur deutschen Sprache, wie in Nowosibirsk in Russland.

Die deutsche Sprache geht auf Reisen, aber bevor man dieser Reise euphorisch zusieht, sollte vielleicht die Frage aufgeworfen werden, ob Deutsch zu Hause wirklich stark ist. Es gibt ernste Gründe, sehr vorsichtig zu sein. In einem Artikel von Aleksandra Rybińska² lässt der Titel schon eine gewisse Unruhe spüren: „Französisch widersteht, Deutsch vergeht“. Die Autorin vergleicht die sprachliche Situation in Frankreich und in Deutschland. Wie sie schreibt, beschließt Paris angesichts des Vormarschs der englischen Sprache immer mehr Gesetze zum Schutz des Französischen und erfindet neue Wörter. In Berlin stecke dagegen der Kampf noch in den Kinderschuhen, doch es sehe schlecht aus, denn die deutsche Sprache habe schon lange die Waffen gestreckt. Der Durchschnittsfranzose spricht Englisch - nach dem Befund des französischen Sprachwissenschaftlers Michel Arrivé - *comme une vache espagnole* (wie eine spanische Kuh). Seit der Landung der Alliierten in der Normandie hat sich die *langue de Molière* (Sprache Molières) amerikanisiert, was den Schriftsteller René Etiemble

¹ <http://www.auswaertiges-amt.de/diplo/de/Infoservice/Presse/Meldungen/2010/100607-Sprachkoffer.html> (6.07.2010)

² <http://www.presseurop.eu/de/content/article/214941-franzoesisch-widersteht-deutsch-vergeht> (5.07.2010)

zu folgender Frage bewegte: *Parlez-vous français? (Sprechen Sie Frenglisch?)*. Die Sprache der „Tommys“ brachte das französische Kulturgut ernsthaft in Gefahr. Um sich vor dieser Bedrohung zu schützen, verabschiedete die französische Regierung 1975 das so genannte Bas-Lauriol-Gesetz, das die Verwendung englischer Ausdrücke in offiziellen Dokumenten, in der Werbung und bei den Behörden untersagt. Demzufolge wurden in den Ministerien entsprechende Terminologie-Kommissionen gebildet, die Tausende von französischen Begriffen auswählten, um mit ihnen die englischen zu ersetzen. So steht nun das *logiciel* für *software*, der *ordinateur* für *computer*, der *baladeur* für *walkman* und das *week-end* wurde zur *fin de semaine*. Allein in den letzten zehn Jahren wurde die lange Liste um solche Ausdrücke erweitert, wie z.B. *remue-ménages* statt *brainstorming*, *dialogue en ligne* für den *chat* und das *courriel* statt der *e-mail*. Trotzdem sieht die Lage des Französischen nicht so rosig aus. Angesichts vieler Sprachbemühungen in Frankreich behielt das Englische in den 1980er Jahren in den Bereichen Wissenschaft, Kultur und Technologie seine Vormachtstellung bei. Aus diesem Grund wurde 1996 ein neues Gesetz verabschiedet. Das Toubon-Gesetz sollte zur Benutzung der französischen Sprache verpflichten und somit ihre Vorherrschaft auf dem Gebiet des Landes sichern. Aber seine Wirksamkeit war auch begrenzt. Im Oktober 2009 schlug ein Verband von Vereinen zur Verteidigung der französischen Sprache wieder Alarm. Überall waren solche Parolen zu hören und zu lesen: *Heute stehen mehr englische Wörter an den Hauswänden von Paris als deutsche Wörter zur Zeit der Besatzung. Es ist Zeit für den Widerstand*. Diese Worte sind wohl nicht übertrieben, wenn man bedenkt, dass das Englische - allen gesetzlichen Maßnahmen zum Trotz - die Welt der Wissenschaft, der Werbung und der Geschäfte dominiert. Es ist heute schwierig, in Frankreich ohne Englischkenntnisse einen Arbeitsplatz zu ergattern. Infolge der Globalisierung sind die französischen Unternehmen nun dazu gezwungen, die internationalen Spielregeln zu akzeptieren, die insbesondere eine Kommunikation auf englisch vorschreiben. Gleichzeitig hat der französische Senat im Jahre 2005 einen Gesetzesentwurf zur Verstärkung des Toubon-Gesetzes verabschiedet und die Unternehmenschefs dazu verpflichtet, insbesondere bei Gehaltsverhandlungen die französische Sprache zu benutzen, um Kommunikationsprobleme zu vermeiden.

Haben Deutsche einen Minderwertigkeitskomplex?

Man kann sich des Eindrucks nicht erwehren, dass die Deutschen schon lange aufgegeben haben, während die Franzosen weiterkämpfen. Vor kurzem, schreibt Rybińska, konnte man in der „Times“ einen starken Satz lesen: „Die deutsche Sprachunterwerfung ist erbärmlich und würdelos, einfach jämmerlich.“ Deutsche Linguisten schätzen, dass ca. 8000 englische Wörter in die Alltagssprache eingegangen sind, u.a. das *Net* oder der *Check-up*. Diese Wörter sind aus dem gebräuchlichen Wortschatz kaum mehr wegzudenken.

Vor einigen Monaten hat Dr. Holger Klatte vom Verein Deutsche Sprache e.V. (VDS), dem über 30.000 Sprachpuristen angehören, in einem Interview mit der polnischen Tageszeitung „Rzeczpospolita“ schwerwiegende Worte geäußert: „Wir Deutsche haben einen Minderwertigkeitskomplex. Wir betrachten unsere Sprache als unglückselige Notwendigkeit und sprechen lieber englisch.“ Klatte bekennt sich zu seinem Sprachpurismus. Mögen seine Worte bei dem einen oder anderen Empörung hervorrufen, aber in dieser Äußerung steckt wohl ein Körnchen Wahrheit.

Die Hauptrolle bei der Zerstörung der Sprache wird den multinationalen Konzernen zugeschrieben. Die Verbraucher werden ununterbrochen in der Werbung im Radio und Fernsehen mit englischen Wörtern und Ausdrücken bombardiert.

„Sprachlicher Überlebenskampf“

Viele Bürger lassen sich die Anglizismenwelle nicht mehr gefallen, bemerkt Rybińska. Die als „Sprachsünderin“ bekannte Deutsche Bahn, die seit Jahren ihre Kunden mit Toiletten namens *McClean* entsetzt, beschloss vor kurzem, in Straubing einen Parkplatz namens *Kiss & Ride* einzurichten. Das bewegte einen Rentner aus Straubing, sich an den Bundestagsabgeordneten Ernst Hinsken (CSU) mit der Frage zu wenden, ob der Parkplatz nun zum Küssen oder zum Reiten gedacht sei. Der verblüffte Abgeordnete versprach einzugreifen. Es ist bekannt, dass sich der Deutsche-Bahn-Vorstandschef Rüdiger Gruber verpflichtete, die deutschen Bahnhöfe wieder deutscher zu gestalten, so dass die *Flyer* bald wieder *Handzettel* heißen sollen und die *Service Points* wieder *Servicepunkte*. Das sind sicherlich kleine Schritte, die die Lage der deutschen Sprache nicht schlagartig verbessern, aber immer wieder sieht man, dass sie notwendig sind.

Mehr deutschsprachige Musik...

In diesem Sinne setzt sich der VDS seit Jahren dafür ein, dass im Radio mehr deutschsprachige Musik gespielt wird³. Laut dem Verein liegt der Anteil deutscher Lieder in den meisten Programmen unter zehn Prozent. Der Vereinsvorstand rief Mitte Juni 2010 seine Mitglieder dazu auf, vom 1. September an statt der monatlichen 5,76 Euro Gebühr für den Radioempfang nur noch 4 Euro an die Gebühreneinzugszentrale (GEZ) zu zahlen. 76 Cent davon soll die englische Rundfunkanstalt BBC bekommen, weil das Geld für die englische Musik auch an eine Sprachgemeinschaft gehen soll, in der englisch gesprochen wird, so der Vereinsvorstand.

Zu faul zum Wörterbilden

Der Verein Deutsche Sprache startet manchmal umstrittene Aktionen, um die Muttersprache zu stärken und zu schützen. Aber in vielen Bereichen besteht ein hoher Bedarf an solchen Maßnahmen. Zu erwähnen wäre hier der Wortschatz der elektronischen Datenverarbeitung und des Internets, wo die deutsche Sprache immer seltener vorkommt. Zu diesem Ergebnis kam eine Internet-Auswertung des VDS⁴: bei den EDV-Händlern und bei den Entwicklern wurde eine gewisse Faulheit festgestellt, den deutschen Wortschatz in der EDV weiterzuentwickeln. Besonders die Namen von Geräten, Spielen und Programmen seien fast durchweg englisch, meint Holger Klatte. Da sich im Fall von

³ <http://www.vds-ev.de/presse/pressemitteilungen/772-sprachschuetzer-beschliessen-gebuehrenboykott> (8.07.2010)

⁴ <http://www.vds-ev.de/presse/pressemitteilungen/779-zu-faul-zum-woerterbilden> (8.07.2010)

Internet und EDV die Fachsprache und das Alltagsdeutsch überschneiden, können diejenigen, die zu wenig Englisch können, dabei Verständnisprobleme haben. Nach Klatte gibt es gute Beispiele für klare deutsche Entsprechungen, wie z.B. *Sicherheitskopie*, *Treiber* und *Schnittstelle* anstelle von *backup*, *driver* und *interface*. Dabei wäre noch der *Rechner* zu erwähnen, ebenso wie sein Vorgänger, die erste *voll programmierbare Rechenmaschine*, die vom deutschen Erfinder Konrad Zuse (1910-1995) gebaut wurde. Es anzumerken, dass diese Erfindung nicht nur Einfluss auf die Technik hatte, sondern auch den Wortschatz der deutschen Sprache bereicherte.

Sprachpanscher des Jahres 2010

Bekanntlich befasst sich der Verein auch mit der Wahl des ‚Sprachpanscher des Jahres‘⁵. Vor 2 Jahren erhielt diesen ‚ehrenvollen‘ Titel der Regierende Bürgermeister von Berlin, Klaus Wowereit⁶. Er hatte nämlich zum Tag der Deutschen Einheit Werbefahnen über dem Brandenburger Tor mit Texten flattern lassen, wie: *Power for Peace*, *Power for unity*, *Power for understanding*. Außerdem warb er für die deutsche Hauptstadt mit *Be Berlin*. Zu den bisherigen Preisträgern zählen Ex-Post-Chef Klaus Zumwinkel oder der deutsche EU-Kommissar Günter Oettinger, der zu seiner Zeit als Ministerpräsident von Baden-Württemberg öffentlich gefordert hatte, dass Deutsch nur noch zu Hause und im Kindergarten gesprochen werden sollte. Der Dortmunder Verein hat inzwischen die neuen Kandidaten für den Sprachpanscher des Jahres vorgestellt. Im Jahre 2010 wird die Liste von der Stiftung Preußische Schlösser und Gärten in Berlin angeführt. Auf den Werbeplakaten für eine Ausstellung zur Preußenkönigin Luise wird sie *It-Girl*, *Fashion Victim* oder *Working Mom* genannt. Weitere Kandidaten sind der Vorstandsvorsitzende der Deutschen Telekom, René Obermann, Dr. Manfred Beilharz, der Intendant des Hessischen Staatstheaters Wiesbaden (er hat einen Liederabend zum Jahrestag des Mauerfalls *The Wall* genannt), die Bayerische Staatsministerin Christine Haderthauer (hat einen *Literary Monat* ausgerufen) und Fritz Pleitgen, Ex-Intendant des WDR und Vorsitzender der Geschäftsführung der Ruhr 2010 GmbH. Auf dem Netzauftritt der Ruhr 2010 wimmelt es von Imponierendenglisch wie *volonteers* und *power words*, *mapping the region* oder *local heroes*. Die Dortmunder Sprachfreunde wundern sich, warum es zusätzlich noch eine englische Seite gibt...

Wie fremd dürfen Wörter sein?

Der Verein organisiert Vorträge zum Thema „Die deutsche Sprache schützen“⁷. In diesem Jahr schilderte der Geschäftsführer z.B. die Gründe für den großen Einfluss der englischen auf die deutsche Sprache. Englisch werde von maßgebenden Berufsgruppen aus der Wirtschaft, dem Sport und der

⁵ <http://www.vds-ev.de/presse/pressemitteilungen/768-fuenf-kandidaten-fuer-den-sprachpanscher-des-jahres-2010> (8.07.2010)

⁶ <http://www.vds-ev.de/presse/pressemitteilungen/52-wowereit-ist-sprachpanscher-2008> (8.07.2010)

⁷ <http://www.pfaelzischer-merkur.de/sz-berichte/stwendel/St-Wendel-Vereins-Deutsche-Sprache-Geschaefts-fuehrer-Holger-Klatte-Vortrag-Cusanushaus-St-Wendel;art2799,3261307> (1.07.2010)

Wissenschaft bevorzugt, sagte Holger Klatte. Da viele Menschen Englisch sprechen und durch die Verbreitung über Massenmedien wie das weltweite Internet, könnten „sprachliche Vorbilder gesetzt werden“. Zudem „wird Englisch als jugendlich und modern angesehen“, so Klatte. Dies wolle sich die Werbung zu Nutze machen, indem sie ihre Botschaften in deutsch-englischem Kauderwelsch formuliere. Nach Klatte besteht die Gefahr, dass das Deutsche abgehängt wird. Um die deutsche Sprache zu pflegen, stellte der Verein Forderungen: das Deutsche soll in den Einrichtungen der Europäischen Union besser berücksichtigt werden (beispielsweise sollten EU Ausschreibungen auch in deutscher Sprache die Regel sein), das Deutsche soll im Grundgesetz verankert werden, was dazu beitragen könnte, die Bedeutung des Deutsch-Unterrichts in Schulen zu wahren beziehungsweise zu steigern. Der Verein ist außerdem dagegen, dass Englisch zur Verhandlungssprache bei deutschen Gerichten wird; man befürchtet nämlich, dass dadurch eine der letzten Domänen der deutschen Sprache aufgebrochen wird.

Der Sprachentwicklung auf der Spur bleiben....

Die Fragen der Sprachpflege und der Forschung der deutschen Gegenwartssprache sind eine Domäne der staatlichen Einrichtungen. Eine der besonders einflussreichen Einrichtungen ist die Gesellschaft für Deutsche Sprache⁸ mit Sitz in Wiesbaden, die Nachfolgerin des am Ende des 19. Jahrhunderts gegründeten Allgemeinen Deutschen Sprachvereins. Die GfdS als eine politisch unabhängige Vereinigung zur Pflege und Erforschung der deutschen Sprache sieht ihre Aufgabe darin, „in der Öffentlichkeit das Bewusstsein für die deutsche Sprache zu vertiefen und ihre Funktion im globalen Rahmen sichtbar zu machen.“ Ihr Ziel ist die kritische Beobachtung der Sprachentwicklung, um auf der Grundlage wissenschaftlicher Forschung Empfehlungen für den allgemeinen Sprachgebrauch zu geben. Zu den Schwerpunkten ihrer Arbeit gehören nach wie vor das Herausgeben der beiden Zeitschriften *Der Sprachdienst* und *Muttersprache* sowie Buchveröffentlichungen zu besonderen Themen. In der Mitgliederzeitschrift *Der Sprachdienst* werden in allgemein verständlicher und unterhaltender Art und Weise ausgewählte Fragen und Antworten aus der täglichen Sprachberatung, Berichte über Zweigveranstaltungen aus aller Welt und viele weitere interessante sprachrelevante Themen präsentiert. *Muttersprache*, die Vierteljahresschrift für die deutsche Sprache, ist das sprachwissenschaftliche Organ der Gesellschaft und enthält aktuelle Aufsätze aus dem Bereich der Sprach- und Kommunikationsforschung sowie ausgewählte Fachbuchrezensionen.

Zu wichtigen Aktivitäten der Gesellschaft gehört auch die Leitung von vielfältigen Aktionen, die in unterschiedlicher Ausprägung den Umgang mit der deutschen Sprache thematisieren. Neben den seit vielen Jahren in der Zeitschrift *Der Sprachdienst* erscheinenden Preisaufgaben (z.B. Suche nach deutschen vokalreichen Wörtern wie ‚eineiiig‘), stehen vor allem die alljährlich von einer Jury ausgewählten ‚Wörter des Jahres‘ im Mittelpunkt des Medieninteresses. Diese populäre Aktion wurde im Jahre 1972 gestartet und erfreut sich wachsender Beliebtheit. Jedes Jahr werden Wörter und Ausdrücke ausgewählt, die die öffentliche Diskussion des betreffenden Jahres besonders bestimmt haben, die für wichtige Themen stehen oder sonst als charakteristisch erscheinen, wobei solche Kriterien, wie

⁸ <http://www.gfds.de> (10.07.2010)

Worthäufigkeiten oder Bewertung der jeweiligen Wörter außer Acht gelassen werden. Im Jahre 2008 wurde zum Sieger das Wort *Finanzkrise* gewählt⁹, das seit Anfang des Jahres in der öffentlichen Diskussion präsent war und als zusammenfassende Bezeichnung für die dramatische Entwicklung im Banken-, Immobilien- und Finanzsektor verwendet wurde. Weitere Wörter sind: *verzockt* (Rang 2 - Bezeichnung eines Vorgehens der Bankmanager, die hoch riskante und spekulative Geldgeschäfte betrieben haben), *Datenklau* (die illegale Nutzung und Weitergabe elektronisch gespeicherter Personendaten), *hessische Verhältnisse* (eine Wendung, die die aktuelle innen- und parteipolitische Lage in Hessen betrifft), *Umweltzone* (ein in manchen Städten eingerichteter Bereich der Innenstadt, den man mit seinem Auto nur befahren darf, wenn es bestimmten Abgas- und Feinstaubwerten genügt), *multipolare Welt* (d.h. die aus der Entwicklung der internationalen Kräfteverhältnisse resultierende Tendenz zum Nebeneinanderbestehen von mehreren Zentren anstelle von Dominanz von nur einer oder zwei Supermächten), *Nacktscanner* (für eine neue Technik zur Überprüfung der Passagiere an Flughäfen, deren Einführung von der EU geplant wurde), *Rettungsschirm* (eine bildhafte Bezeichnung der staatlichen Finanzhilfen für in der Krise befindliche Banken und Unternehmen), *Bildungsfrühling* (für die Hoffnung, dass angekündigte Initiativen von Bund und Ländern für die finanziell und personell schlecht ausgestatteten Bildungseinrichtungen spürbare Verbesserungen bringen) und zuletzt der aus dem US-amerikanischen Präsidentschaftswahlkampf bekannte Slogan *Yes, we can*, der auch in Deutschland oft aufgegriffen worden ist.

Im Jahre 2009 wurden von der Jury folgende Wörter gewählt¹⁰: Nummer 1 wurde das Wort *Abwrackprämie* (Bezeichnung staatlicher Leistungen für das Verschrotten eines Kraftfahrzeugs). Dieser Ausdruck war seit Anfang des Jahres in der öffentlichen Diskussion präsent und verbreitete sich weit über die von der Bundesregierung beschlossene Maßnahme in zahlreichen Zusammenhängen, so die Begründung der Jury. Auf die zweite Position wählte die Jury den Ausdruck *kriegsähnliche Zustände*. Er ist ein vorläufiges Ergebnis einer schon länger andauernden Debatte darüber, wie der Einsatz deutscher Bundeswehrsoldaten in Afghanistan bezeichnet werden sollte. Lange Zeit war trotz bewaffneter Gefechte und Todesopfern von einem „Stabilisierungseinsatz“ die Rede, nun wurde die Nähe zu einem Krieg in die genannte Wendung gefasst. Weitere Wörter des Jahres 2009 sind: *Schweinegrippe* (an Anlehnung an die „Vogelgrippe“, sie war weniger bedrohlich als befürchtet), *Bad Bank* (auch eingedeutscht als *schlechte Bank* belegt, sollte den durch die Finanzkrise in Schwierigkeit geratenen Geldinstituten erlauben, ihre Bilanzen durch Auslagerung schlechter Papiere in eine *Bad Bank* zu bereinigen), *Weltklimagipfel* (Wort aus dem Bereich Ökologie, das zum Jahresende in der öffentlichen Wahrnehmung durch die große Klimakonferenz in Kopenhagen wieder an Bedeutung gewann), *Europameisterin* (Bezeichnung des Erfolgs der Frauenfußballnationalmannschaft bei der Europameisterschaft im September 2009), das Verb *twittern* (die Kommunikation über die Internetplattform Twitter, eine Tätigkeit, die mehr und mehr an Bedeutung gewinnt und im Jahr 2009 auch wiederholt in der breiteren Öffentlichkeit diskutiert wurde, als Prognosen und Wahlergebnisse über diese Plattform vorzeitig gemeldet wurden), *Studium Bolognese* (Bezeichnung der Missstände, denen Studierende an deutschen Universitäten durch die Umstellung auf Bachelor- und Masterstudiengänge durch den Bologna-Prozess ausgesetzt sind), *Wachstumsbeschleunigungsgesetz*

⁹ <http://www.gfds.de> (12.01.2009)

¹⁰ <http://www.gfds.de/index.php?id=367> (10.07.2010)

(es soll einen wirtschaftlichen Aufschwung nach der Krise fördern). Den Abschluss der diesjährigen Rangliste bildet die Wendung *Haste mal 'ne Milliarde?* In ironischer Weise wird hier das im Rahmen der Finanzkrise üblich gewordene Reden über Geldbeträge von Milliarden mit der in Fußgängerzonen oder Bahnhofseingängen häufig zu hörenden Frage verschmolzen, die bereits in Zeiten der D-Mark in der Form „Haste mal 'ne Mark?“ bekannt war und in der Form „Haste mal 'nen Euro?“ später noch Verbreitung fand.

Man spricht Deutsch¹¹

Den Beitrag eröffnet die Passage über das Projekt „Echo 2010“. Die deutsche Sprache soll also ganz offiziell weltweit auf Reisen geschickt werden. Aber vielleicht gibt es in der Welt solche Ecken, wo sie ohne großen Aufwand präsent ist und sich auch einer gewissen Beliebtheit erfreut? Wer hätte gedacht, dass in Tokyo deutsche Wörter als cool gelten könnten. Shibuya, im Westen der japanischen Hauptstadt gelegen, gleicht am Abend einer wahren Modenschau. Die Gegend ist eines der beliebtesten Ausgehviertel bei Schülern und Studenten, voller Klamotten-, Musik- und Karaokeläden, Diskotheken, Cafés und Restaurants. Dort, wo an den Hochhäusern Neonreklame leuchtet und riesige Leinwände Musikvideos zeigen, kann man Shirts mit deutschen Wörtern darauf sehen. Zu lesen sind z.B. *Landschaft*, *Hingerissen zuhören*, oder *natürliche Revolution - Zivilisation neu erwägen*.

Über die große Popularität der englischen Sprache in Japan, einschließlich unzähliger Übersetzungsfehler und sinnfreier Ausdrücke, haben schon viele westliche Besucher berichtet, oder besser: gelästert. Dabei gleicht sie bloß dem, was man in fast allen Ländern beobachten kann, z.B. in Deutschland, wo Hausmeister neuerdings *Facility Manager* heißen. Nun haben die Japaner ein einmaliges Faible für die deutsche Sprache, das es so kein zweites Mal auf der Welt geben dürfte. Mit etwas Aufmerksamkeit lassen sich z.B. in Tokyo verschiedene deutsche Wörter finden. Apartmentblocks heißen „Wohnung“ oder „Grünwald“, es gibt ein „Kaffee Eins“, ein Medikament „Auge“ oder einen Kalender, der mit „Ein neues Leben“ betitelt ist. Ein Schreibwarenladen trägt den Namen „Freiheit“, und ein Hochglanzmagazin für Geschäftsleute heißt „Goethe“. Was finden die Tokyoter bloß am Deutschen? Der Germanistikprofessor Shinichi Sambe von der renommierten Keio-Universität hat eine mögliche Erklärung parat. Nach ihm habe die deutsche Sprache eine lange Tradition in Japan. Als das Land in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts seine lang andauernde Isolation vom Rest der Welt aufgab, suchte es nach einem Vorbild, um schnell zu den großen Nationen aufschließen zu können. Die Wahl fiel auf Deutschland, das sich - gerade erst aus lauter Kleinstaaten entstanden - ebenfalls stark verändert hatte und dem sich die Japaner mentalitätsmäßig verbunden fühlten. Allgemein kam damals alles Europäische in Mode. Mit deutschen Gastprofessoren und deutschlanderfahrenen Japanern gelangte auch deutsches Vokabular ins Land, besonders wenn es um Technologie, Philosophie und Medizin ging. Deutsch war für viele Jahrzehnte Sprache der Ärzte. Bis heute heißt eine Behandlungskarte in Krankenhäusern *Karte*, eine Operation *OP*, eine Allergie *Allergie*. Das wichtigste Wort, das es nach Japan schaffte, ist *Arbeit*. Die Japaner verwenden *arubaito* (kurz: *baito*) für Teilzeitarbeit. Selbstverständlich ist auch in Japan Englisch die meistgelernte Sprache, andere

¹¹ <http://www.pnn.de/kultur/281919/> (9.07.2010)

Sprachen werden vernachlässigt. Deutsch gehört zwar weiter zu den wichtigsten Fremdsprachen - aber auf niedrigem Niveau. An der auf Sprachen spezialisierten Senior High School of International Studies in Yokohama lernen etwa längst viel mehr Schüler Französisch und Spanisch.

Zurück zu den deutschen Wörtern, die man zumindest in Tokyo auf Schritt und Tritt finden soll. Warum? Weil... sie so schön rätselhaft sind. In Shibuya gehen in die kleinen Geschäfte, die deutschsprachige Shirts verkaufen, vor allem Highschool-Schüler. Viele wissen schon, dass da etwas Deutsches draufsteht, aber eher nicht, was es bedeutet. Und das sei genau das Schöne. Englisch können die meisten übersetzen, Deutsch dagegen kann nicht entziffert werden. Es ist ein bisschen rätselhaft und deshalb vermutlich cooler. So wollen sich die Jugendlichen damit von anderen abheben. In Tokyo geht von der deutschen Sprache eben der Reiz des Exotischen aus, ein Hauch von großer, weiter Welt. Interessant ist, was die Japaner mit dem Deutschen assoziieren: es gilt als „hart, viereckig, logisch und sehr männlich“.

Zwischen Sprachpflege und Sprachpurismus

Die Zahl der öffentlichen Einrichtungen sowie privaten Neugründungen im Bereich Sprachpflege deutet darauf hin, dass das Interesse an der deutschen Muttersprache zweifellos besteht und dass daher der Bedarf an verschiedenen sprachpflegerischen Aktivitäten laufend gedeckt werden sollte. Man kann sicherlich die Tendenz beobachten, dass die öffentlichen Einrichtungen sprachpflegerisch orientiert sind, wobei die privaten eher sprachpuristisch erscheinen.

Meiner Meinung ist es wichtig, dass alle Initiativen zwecks Sprachpflege und Bemühungen um Sprachkultur bzw. Sprachkultivierung als ein positives Zeichen betrachtet werden, auch wenn sie manchmal puristisch anmuten. Gerade im Fall der privaten Vereine ist zu betonen, dass sie seit den 90er Jahren immer breitere Schichten der Bevölkerung in Fragen der Muttersprache und ihrer Rolle ansprechen, was dank den elektronischen Massenmedien möglich ist.

Literatur

- Glück, Helmut** (2000), „Die Neuen Medien als Motor des Sprachwandels: Schulenglisch als zweite Landessprache?“, *Deutsch global. Neue Medien – Herausforderungen für die Deutsche Sprache*, Hoffmann, Hilmar (Hrsg.), Köln: 108-125.
- Greule, Albrecht** (1999), „Sprachloyalität - Sprachkultur - Sprachattraktivität. Warum noch Deutsch lernen?“, *Info DaF* 26, Heft 5: 423-431.
- Paulwitz, Thomas / Micko, Stefan** (Hrsg.) (2000), *Engleutsch? Nein danke! Wie sag ich's auf deutsch? Ein Volks-Wörterbuch*, Erlangen - Wien.
- Wiechers, Silke** (2001), „<Wir sind das Sprachvolk> - aktuelle Bestrebungen von Sprachvereinen und -initiativen“, *Muttersprache* 111, Juni-Heft: 147-162.

Internetquellen

- <http://www.auswaertiges-amt.de>
<http://www.gfds.de>

<http://www.pfaelzischer-merkur.de>

<http://www.pnn.de>

<http://www.presseurop.eu/>

<http://www.vds-ev.de>

Streszczenie

Niniejszy artykuł jest poświęcony aktualnej pozycji języka niemieckiego w Niemczech, a także jego postrzeganiu w innych krajach na progu trzeciego tysiąclecia (np. we Francji, w Japonii). Na wybranych przykładach autorka omawia działania związane z pielęgnacją języka i szeroko pojętą kulturą języka, które podejmowane są przez państwowe instytucje badawcze oraz wskazuje na rolę inicjatyw obywatelskich, które wpisują się w nurt purystyczny. Jego wyrazem są m.in. próby przeciwdziałania dominacji języka angielskiego w różnych sferach życia.

Die Sprache des Europäischen Parlaments als Fachsprache

EINLEITUNG

Der gemeinschaftliche Entscheidungsfindungsprozess vollzieht sich innerhalb der Europäischen Union zu einem beachtlichen Teil im Europäischen Parlament – die legislative Arbeit der EU-Abgeordneten, in den Ausschüssen, Fraktionen, und schließlich im Plenum, betreffen praktisch alle Lebensbereich der EU-Bürger: von auswärtigen Angelegenheiten über Fischerei, Binnenmarkt, Justiz und Inneres, Atomenergie, Klimafragen bis hin zur Währung, Bildung und Kultur. Aus linguistischer Perspektive stellt sich dabei die Frage nach den Eigentümlichkeiten einer Sprache, die innerhalb der im EP geleisteten parlamentarisch-politischen Kommunikation eingesetzt wird. In dem vorliegenden Aufsatz soll die Frage erörtert werden, in wie weit die Sprache im Europäischen Parlament als eine Fachsprache betrachtet werden könnte. Die Erörterung dieses Problems scheint umso interessanter, als dass es sich im Fall der politisch-parlamentarischen Kommunikation im EP um eine durchaus multidimensionale, ausgesprochen komplexe Erscheinungsform der Kommunikation handelt.

ZUM TERMINUS *FACHSPRACHE*

Nach Lewandowski (1994: 293 ff.) ist Fachsprache die *Sprache der fachlichen bzw. beruflichen Spezialisierung, die sich gegenüber der Umgangs- oder Standardsprache vor allem durch einen erweiterten und spezialisierten Wortschatz, aber auch durch syntaktische und textuelle Besonderheiten sowie durch intensive Nutzung bestimmter Wortbildungsmodelle auszeichnet*. Mit ihrer Hilfe können Gegenstände, Strukturen und Prozesse des jeweiligen Fach- oder Sachgebiets erfasst und kommuniziert werden, somit dienen sie den Bedürfnissen der wissenschaftlichen, technologischen, betrieblichen und handwerklichen Organisation und Praxis. Die Fachsprache bildet die Voraussetzung und Bedingung fachlicher Arbeit sowie Instrument fachinterner, interfachlicher und fachexterner Kommunikation.

Nach Bußmann (2002: 211) ist die Fachsprache eine *sprachliche Varietät mit der Funktion einer präzisen, effektiven Kommunikation über meist berufsspezifische Sachbereiche und Tätigkeitsfelder*. Ein wichtiges Merkmal ist hierbei der differenziert ausgebaute, zum Teil terminologisch normierte Fachwortschatz, die Wortbedeutungen seien dabei frei von alltagssprachlichen Konnotationen. Als weiteres Kennzeichen wären auch bestimmte Eigentümlichkeiten im Bereich der Wortbildung (z.B. für mehrgliedrige Komposita, spezielle Präfixbildungen, Fremd- und Kunstwörter, Fachmetaphorik), der Syntax (das Vorherrschen des Nominalstils und unpersönlicher Konstruktionen), und der Textebene (z. B. der explizite Ausdruck von Kohärenz, z.B. durch Überschriften, Konnektive, Rekurrenz und andere Mittel der Kohäsion).

Möhn / Pelke (1984: 26) bezeichnen die Fachsprache als eine *Variante der Gesamtsprache, die der Erkenntnis und begrifflichen Bestimmung fachspezifischer Gegenstände sowie der Verständigung über sie dient und damit den spezifischen kommunikativen Bedürfnissen im Fach allgemein Rechnung trägt. Fachsprache ist primär an Fachleute gebunden, doch können an ihr auch fachlich Interessierten teilhaben.* Kessel / Reimann (2008: 143) weisen ferner auf die Ökonomie und Genauigkeit der Fachsprache hin, die vorrangig der Funktionalität dienen. Sie ist ferner eine konservative aber zugleich auch eine progressive Sprache, denn, so Stawikowska-Marcinkowska, *es existieren in der Fachsprache zwar viele alte feste Normen und Regeln, die in der Gemeinsprache nicht mehr auftreten, aber die Fachsprache bildet auch viele neue Formen und Regeln, um die besonderen Kommunikationsbedürfnisse der Fachleute zu befriedigen.* (Stawikowska-Marcinkowska 2009: 12, vgl. auch Hoffmann 1987: 55 ff.)

Die fortlaufende Entwicklung der Beziehungen innerhalb der Europäischen Union erfordert von den Menschen immer häufiger Kenntnis von Fremdsprachen, aber auch Kommunikationsfähigkeiten nicht nur in Bezug auf die Allgemein-, sondern auch auf die Fachsprache. Die zunehmende Bedeutung von Fachsprache geht somit einher mit deren stärkeren Einflussnahme auf die Gemeinsprache, so dass Sprachbenutzer oftmals fachsprachliche Erscheinungen verstehen und übernehmen (vgl. Weigt 2010: 49 ff.). Bei der Bestimmung der Sprachvariante *Fachsprache* kann man nach Mikołajczyk (2004: 28) von drei Kriterien ausgehen. Im Falle des (1) außersprachlichen (soziologischen) Kriteriums sei die Fachsprache primär zu beziehen auf die Gruppe ihrer Träger, ergo die Fachleute, und im weitesten Sinne auf alle in Fächern Handelnden. Aus dem Gesichtspunkt des (2) sprachsystembezogenen Kriteriums kann Fachsprache als *ein Subsystem dargestellt werden, das durch spezifische Auswahl und Nutzung sprachlicher Mittel in morphologischer, lexikalischer, syntaktischer und textlicher Hinsicht charakterisiert ist.* Nach dem (3) sprachverwendungsorientierten Kriterium lässt sich Fachsprache *nach Situationen beschreiben, in denen sie gebraucht wird, d.h. in den kommunikativen Interaktionen, die ein berufliches Thema zum Gegenstand haben.*

ZUR SPRACHE DES EUROPÄISCHEN PARLAMENTS

Die Sprache des Europäischen Parlaments bildet aufgrund einer Vielzahl von zu berücksichtigenden Faktoren ein durchaus komplexes, multidimensionales Gebilde. Zunächst sei die Sprache des EP als eine Art politischer Kommunikation mit allen ihren Eigentümlichkeiten zu betrachten, worunter eine kommunikative Interaktion politischer Funktionsträger in den politischen Organen, innerhalb der Parteien (Fraktionen) und mit den Bürgern zu verstehen ist (vgl. Burkhardt 2003: 123 u. Strauß 1986: 164). Die politische Kommunikation erfolgt nach Grünert (1974: 4 ff.) zunächst von politischen Standpunkten aus und ist daher niemals rein darstellungsfunktional oder rein deskriptiv-informierend, sondern immer auch appellativ, persuasiv, manipulativ und auf ein besonderes Ziel bedacht. Unter pragmatischen Gesichtspunkten sei in diesem Zusammenhang stets zwischen verständigungsorientierter und zweckrationaler (erfolgsorientierter, strategischer) Sprachhandlung zu unterscheiden (vgl. Habermas 1999). Ferner ist die politische Kommunikation stets aus der Perspektive ihrer Mehrfachadressiertheit unter anderem durch die Omnipräsenz der Massenmedien zu betrachten, ergo als eine Art kommunikative Doppelung – ein gleichzeitig internes und externes, institutionelles und öffentliches Kommunikationsverhalten (Burkhardt 2003: 124, vgl. auch Edelman 1990). In diesem

Zusammenhang tendieren die Äußerungen von politischen Funktionsträgern nach Dieckmann (1981: 265 ff.) im Hinblick auf deren Mehrfachgerichtetheit dazu, „*trialogisch*“ zu werden. Sie richten sich, so Burkhardt (2003 : 124) *über die unmittelbaren Adressaten: Zuhörerschaft, Interviewer, Parlamentsplenum usw. immer zugleich – in der Regel implizit – an die »externe« Öffentlichkeit.*

Etwa nach der Devise Winston Churchills *We shape our buildings, and afterwards our buildings shape us*¹ ist ferner im Hinblick auf das spezifische Kommunikationsumfeld ist auf die Tatsache hinzuweisen, dass innerhalb der Sprache im Europäischen Parlament eine spezifische Parlamentssemiotik eingesetzt wird, die den Umgang mit einer bestimmten Nomenklatur und den Einsatz einer Vielzahl von Fachbegriffen und Ausdrücken voraussetzen.

Ein weiteres wesentliches Merkmal der Sprache im EP ist der integrative Multilingualismus – demnach haben alle Mitglieder das Recht, im Parlament die Amtssprache ihrer Wahl zu sprechen. Die Ausführungen in einer der Amtssprachen werden simultan in alle anderen Amtssprachen sowie in jede weitere Sprache, die das Präsidium für erforderlich erachtet, übersetzt. Bei 23 Amtssprachen sind mehr als 506 Sprachkombinationen möglich, da jede Sprache in die 22 übrigen Sprachen übersetzt werden kann (vgl. Makowski 2010: 25 ff.).

Der Anspruch auf uneingeschränkte sprachliche Vielfalt und den Gebrauch aller Amtssprachen wird im EP so sehr betont wie in keinem anderen Organ der EU. Auf der politischen Ebene, insbesondere im parlamentarischen Plenum, ist der integrale Multilingualismus auch in der Praxis besonders stark ausgeprägt, wenn auch nicht komplett verwirklicht (Ross 2003: 35). Kommunikationsprobleme sind trotz des hohen Dolmetscheraufwandes an der Tagesordnung, u.a. durch die knapp bemessene Redezeit, das schnelle Vorlesen der Statements und eventuelle Fehlübersetzungen, technische Fehler, oder auch die Tatsache, dass für parlamentarische Debatten typische Zwischenrufe je nach Sprache von wenigen Abgeordneten verstanden werden können (vgl. Ross 2003: 33 f.). Unabhängig von den damit einhergehenden Kosten der Übersetzung leiden die Debatten häufig an einem Mangel an Spontaneität. Auch die Reaktionsfähigkeit des EP auf überraschende Entwicklungen wird durch eine notwendige Vielsprachigkeit bei der Vorlage von Stellungnahmen verzögert. Dennoch wird die Sprachen-Souveränität offiziell hoch gehalten, auch wenn in Beratungen innerhalb von Fraktionen und bei informellen Gesprächen wenige Arbeitssprachen vorherrschen (Wessels 2008: 149, vgl. auch Makowski 2010).

DIE SPRACHE DES EUROPÄISCHEN PARLAMENTS ALS FACHSPRACHE

Die Vielschichtigkeit der politischen Kommunikation hat eine derart vehemente sprachliche Differenzierungen zur Folge, dass das Bild der politischen Sprache sehr uneinheitlich erscheint und dessen Sprachformen sehr stark differenziert sind. In dieser Hinsicht stellt sich die Frage, in wie weit die politische Sprache als einheitliche und abgrenzbare Fachsprache zu betrachten wäre, zumal der Bereich Politik aufgrund seiner Mehrschichtigkeit nach konventionellem Verständnis nicht als ein geschlossenes Feld gelten kann. Neben dem Mischcharakter weist Klein (1989: 6) auch auf die zahlreichen Überschneidungen der Sprache der Politik und der Alltagssprache

¹ Zit. nach Goodsell 1988 : 5, zum Phänomen der Parlamentssemiotik und -proxemik vergleiche auch Burkhardt 2003.

hin. Demnach sei die Sprache in der Politik keine Fachsprache, da *ihr Mischcharakter, ihre Überschneidung mit mehreren Fachsprachen (...) und ihre breite Überlappung mit der Alltagssprache* gegen eine solche Charakterisierung sprechen. Klein (1989 : 6) deutet allerdings auf einige fachsprachliche Züge des sog. politischen Institutionsvokabulars hin, darunter befinden sich:

- Bezeichnungen für die staatlichen Organisationen (z.B. *Parlament, Plenum, Fraktion*),
- Bezeichnungen für staatliche und politische Rollen (z.B. *Mandat, Amt*),
- Bezeichnungen für kodifizierte Normierungen politisch institutionellen Handelns (z. B. *Charta, Gesetz, Vertrag*),
- Politik-spezifische Bezeichnungen für politische Handlungen, Prozesse und Zustände (z. B. *Wahlen, Abstimmung, Plenardebatte, Wahlkampf*).

Nach Mikołajczyk (2004: 29) sei die Sprache der Politik keine Fachsprache, da die politische Kommunikation zu komplex und nicht homogen ist. Sie weist in Anlehnung an Schröder (1993: IX) auf die in der aktuellen Diskussion um die Fachsprachen herrschende Unterscheidung zwischen fachinterner und fachexterner Kommunikation. Die Ebene der fachinternen Kommunikation würde dem ursprünglichen Begriff der relativ abgeschlossenen, abgrenzbaren Fachsprache entsprechen. Dagegen würde die fachexterne Kommunikation die Auflockerung der Grenzen einer Fachsprache voraussetzen, wo die fachspezifischen Termini auch Laien zugänglich gemacht werden sollten (Mikołajczyk 2004: 30). In Anlehnung an Bergsdorfs (1986: 487) Konzept der Felder politischen Sprache deutet sie auf die Übertragungsmöglichkeit der Doppelschichtigkeit der Fachsprache auf die kommunikativen Ebenen der Politik. Somit könnte die fachinterne Kommunikation als eine Art behördeninterne und institutionsexterne Kommunikation behandelt werden, wohingegen die fachexterne Kommunikation ähnliche Züge aufweise wie der öffentliche (politische) Diskurs. Das Konzept, welches, so Mikołajczyk (2004: 31), einige Fragen offen lässt und sicherlich ergänzungsbedürftig ist, liefert eine schematische Darstellung des großen Umfangs des politischen Bereiches und dessen Heterogenität und untermauert die These, dass die Sprache der Politik auch in der fachinternen und -externen Kommunikation nicht als eine Fachsprache zu bewerten sei.

Betrachtet man hierbei Anhand der Auflistung der Ausschüsse des Europäischen Parlaments (nach: EG 2010 : 16-18) das Themenspektrum, auf welches innerhalb der politisch-parlamentarischen Kommunikation im EP eingegangen wird, so leuchtet ein, dass die Auffassung von einer Fachsprache der Politik auszuschließen ist:

- Ausschuss für **Auswärtige Angelegenheiten**
 - Unterausschuss **Menschenrechte**
 - Unterausschuss **Sicherheit und Verteidigung**
- Ausschuss für **Entwicklung**
- Ausschuss für **Internationalen Handel**
- **Haushaltsausschuss**
- **Haushaltskontrollausschuss**
- Ausschuss für **Wirtschaft und Währung**
- Ausschuss für **Beschäftigung und soziale Angelegenheiten**

- Ausschuss für **Umweltfragen, Volksgesundheit und Lebensmittelsicherheit**
- Ausschuss für **Industrie, Forschung und Energie**
- Ausschuss für **Binnenmarkt und Verbraucherschutz**
- Ausschuss für **Verkehr und Fremdenverkehr**
- Ausschuss für **regionale Entwicklung**
- Ausschuss für **Landwirtschaft und ländliche Entwicklung**
- **Fischereiausschuss**
- Ausschuss für **Kultur und Bildung**
- **Rechtsausschuss**
- Ausschuss für **Bürgerliche Freiheiten, Justiz und Inneres**
- Ausschuss für **Konstitutionelle Fragen**
- Ausschuss für die **Rechte der Frau** und die **Gleichstellung der Geschlechter**
- Petitionsausschuss
- Sonderausschuss zur **Finanz-, Wirtschafts- und Sozialkrise**

Auf der anderen Seite wäre jedoch zu berücksichtigen, dass die politische Kommunikation eine derart große Vielzahl von Eigentümlichkeiten aufweist, dass man sie doch als eine eigene fachsprachliche Varietät bezeichnen sollte, dies jedoch unter Berücksichtigung ihres Mischcharakters und deren Überschneidung zu mehreren Fachsprachen sowie der Alltagssprache. Die adäquateste Auffassung hierzu bietet meiner Auffassung nach Strauß (1986: 194), nach dem die politische Kommunikation *einen spezifischen Verbund aus Fachsprachenpluralitäten und öffentlicher Sprache* bildet. In dieser Hinsicht sei sie eine Sprache, *deren soziale Geltung nicht auf bestimmte Expertengruppen eingeschränkt ist*. Diese Definition ist in so fern adäquat, als das sie die Eigentümlichkeiten der politischen Kommunikation mitberücksichtigt, zugleich aber auf die fachsprachliche Vielschichtigkeit Bezug genommen wird. Diese Auffassung könnte meines Erachtens durchaus für die Sprache im Europäischen Parlament zutreffen, was aus dem anschließenden Beispiel auch ersichtlich wird.

BEISPIEL: Plenardebatte, Aussprache zur Stärkung von Eurojust, 1. September 2008 - Brüssel

Das vorliegende Beispiel hat zum einen die Mehrschichtigkeit der politisch-parlamentarischen Kommunikation im Europäischen Parlament, zum anderen die Überschneidungen zwischen mehreren Fachsprachen, bzw. fachsprachlichen Bereichen innerhalb der politischen Kommunikation, in dem Fall auf der Ebene der Fachterminologie, zu veranschaulichen. Als Beispiel dient das Statement der EU-Abgeordneten Sylvia-Yvonne Kaufmann innerhalb der Plenardebatte vom 1. September 2008 zum Punkt 17. Der Tagesordnung: *Europäisches Justizielles Netz – Stärkung von Eurojust und Änderung des Beschlusses 2002/187/JI – Gegenseitige Anerkennung von Abwesenheitsurteilen in Strafsachen (Aussprache)*².

² Die vorliegende Transkription basiert auf der audiovisuellen Aufnahme der Wortmeldung, Unterschiede zum Protokolltext können durchaus vorliegen (vgl. hierzu auch Makowski 2009). Zum vollständigen Protokolltext der Plenardebatte vom 1. September 2008 sowie der Videoaufzeichnung siehe: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20080901+ITEM-017+DOC+XML+V0//DE&language=DE>

Die Wortmeldung der Abgeordneten Sylvia-Yvonne Kaufmann bezieht sich thematisch auf das Europäische Justizielle Netz (EJN) sowie den sicheren Datentransfer via entsprechende Telekommunikationswege im Rahmen der justiziellen Zusammenarbeit unter anderem mit Eurojust. Bei Betrachtung des Textes unter dem Aspekt der Distribution fachsprachlicher Termini ist festzustellen, dass sich mehrere fachsprachliche Bereiche überschneiden. Zunächst ist eine Vielzahl von Begriffen aus dem Bereich des politischen Institutionsvokabulars festzustellen, sowohl von allgemeinem Belang wie auch sich auf die Einrichtungen der Europäischen Union beziehend, wie etwa *Präsidentin, Vizepräsident der Kommission, Ausschuss, einstimmig, Berichterstatteerin, Sitzungen, verabschiedet* etc. Hinzu kommen (teils jargonalisierte bzw. verkürzte) Termini technici der Europäischen Union, die deren Einrichtungen oder Beamte bezeichnen, wie *Vizepräsident der Kommission, Eurojust, das Europäische Justizielle Netz, EJN, Mitgliedstaat, Ratspräsidentin, die dritte Säule, der Rat, Eurojust-Beschluss, Kommission, Lissabonner Vertrag*. Zu verzeichnen sind auch auf die augenblickliche sprachliche Umgebung – sprich die parlamentarische Kommunikation – verweisende Ausdrücke, wie etwa *Frau Präsidentin* (verweisend auf die Präsidentin des Europäischen Parlaments), *die Redezeit ganz nehmen*, bzw. Ansprachen an Kolleginnen und Kollegen.

Bei Betrachtung der einzelnen Fachtermini sind im Zusammenhang mit dem Thema drei hauptsächliche fachsprachliche Bereiche zu isolieren:

- Justiz und Inneres: *Rechtshilfeverfahren, Rechtshilfe, einschlägige Datenschutzbestimmungen, Rahmenbeschluss, zum Schutz personenbezogener Daten, grundlegende Datenschutzbestimmungen, Rahmenbeschluss, lex generalis, Gesetzestext, Richter, Staatsanwalt, sonstiger Justizbeamter, justizielle Zusammenarbeit in Strafsachen, bedarfsorientierte Regelung* etc.
- Informationstechnologie: *Einrichtung sicherer Telekommunikationsverbindungen, Informationsvermittlung, Telekommunikationswege, sichere Telekommunikation, Austausch von Daten, Netz, Sensibilität der Daten* etc.
- Kriminologie und Innere Angelegenheiten: *Koordinierung von Ermittlungsarbeit, Fingerabdrücke, Europäischer Haftbefehl, Kontaktstelle* etc.

Die Distributionsdichte der fachsprachenbezogenen Termini ist relativ hoch, die einzelnen Fachtermini sind strikt innerhalb desselben Kontextes in direkten Kollokationen oder Sätzen miteinander verflochten:

(...) Im Bericht wird vorgeschlagen, die sichere Telekommunikation zunächst nur für die Kontaktstellen einzurichten. Aber im Hinblick darauf, dass alle Kontakte zwischen den zuständigen Behörden möglichst direkt stattfinden sollen, sollte in einem zweiten Schritt auch die Möglichkeit in Betracht gezogen werden, alle zuständigen Behörden, die für Rechtshilfe in ihrem jeweiligen Mitgliedsland verantwortlich sind, in die sichere Telekommunikation einzubeziehen. Wegen der Sensibilität der Daten enthält der Bericht einen Verweis auf die einschlägigen Datenschutzbestimmungen, wobei ich auch in diesem Zusammenhang noch einmal betonen möchte, wie wichtig ein starker Rahmenbeschluss zum Schutz personenbezogener Daten im Rahmen der dritten Säule ist. Dieser wäre anwendbar beim Austausch von Daten zwischen den jeweiligen Kontaktstellen der Mitgliedstaaten. Da ein solcher Rahmenbeschluss als lex generalis vom Rat leider immer noch nicht verabschiedet wurden, sollen grundlegende Datenschutzbestimmungen nun direkt in den Gesetzestext aufgenommen werden (...).

ZUSAMMENFASSUNG

Im Hinblick auf die Fragestellung, in wie fern die Sprache des Europäischen Parlaments als eine Fachsprache zu betrachten wäre, muss man zuallererst von der Tatsache ausgehen, dass die Sprache des EP als politisch-parlamentarische Kommunikationsform ein durchaus mehrschichtiges Gebilde darstellt, in dem sowohl die Eigentümlichkeiten der politischen wie parlamentarischen Kommunikation einhergehen. Ferner ist aufgrund der Vielfalt der im EP behandelten Themenspektren die Einschränkung auf eine Fachsprache auszuschließen, es muss vielmehr die Rede sein von einem eigentümlichen Verbund aus Fachsprachenpluralitäten und öffentlicher Sprache, dem politischen Institutionsvokabular (im weitesten – allgemeingültigen sowie im engeren – EU-bezogenen Sinne) sowie spezifischer Parlamentssemiotik.

Literatur

- Amt für Amtliche Veröffentlichungen der Europäischen Gemeinschaften** (2010) (EG 2010), *Die vielen Gesichter des Europäischen Parlaments 2009-2011*, Luxemburg.
- Bergsdorf, Wolfgang.** (1986), „Sprache und Politik“, *Handlexikon zur Politikwissenschaft*, Mickel, Wolfgang W. (Hrsg.), Bonn.
- Burkhardt, Armin.** (2003), *Das Parlament und seine Sprache. Studien zu Theorie und Geschichte parlamentarischer Kommunikation*, Tübingen.
- Bußmann, Hadumod.** (2002), *Lexikon der Sprachwissenschaft*, 3. Auflage, Stuttgart.
- Dieckmann, Walther.** (1981), *Politische Sprache. Politische Kommunikation. Vorträge. Aufsätze. Entwürfe*, Heidelberg.
- Duś, Magdalena / Zenderowska-Korpus, Grażyna.** (2010), *Fachsprachenpropädeutik im Germanistikstudium*, Częstochowa
- Edelman, Murray.** (1990), *Politik als Ritual. Die symbolische Funktion staatlicher Institutionen und politischen Handelns*, Neuausgabe. Frankfurt am Main – New York.
- Goodsell, Charles T.** (1988), *The Social Meaning of Civic Space. Studying Political Authority through Architecture*, Lawrence, Kansas.
- Grünert, Horst.** (1974), *Sprache und Politik. Untersuchungen zum Sprachgebrauch der „Paulskirche“*, Berlin – New York.
- Habermas, Jürgen.** (1999), *Teoria działania komunikacyjnego*, (tłum. A. M. Kaniowski), Warszawa.
- Lothar Hoffmann.** (1987), *Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung*, 3. durchgearbeitete Auflage, Berlin.
- Kessel, Katja / Reimann, Sandra.** (2008), *Basiswissen Deutsche Gegenwartssprache*, Tübingen.
- Klein, Josef.** (1989), *Politische Semantik. Beiträge zur politischen Sprachverwendung*, Opladen.
- Klute, Wilfried.** (Hrsg.) (1975), *Fachsprache und Gemeinsprache. Texte zum Problem der Kommunikation in der Gesellschaft*, Frankfurt am Main.
- Lewandowski, Theodor.** (1994), *Linguistisches Wörterbuch*, Band 1-3, 6. Auflage, Heidelberg – Wiesbaden.
- Mickel, Wolfgang W.** (Hrsg.) (1986), *Handlexikon zur Politikwissenschaft*, Bonn

- Makowski, Jacek.** (2010), „Zum integralen Multilingualismus im Europäischen Parlament aus sprachwissenschaftlicher Sicht“, *Acta Universitatis Lodziensis – Folia Germanica*, Bd. 6/2010, Łódź: S. 25-44
- Makowski, Jacek.** (2009), „Zur redaktionellen Bearbeitung der Wortmeldungen deutsche und österreichischer EU-Abgeordneter im Ausführlichen Sitzungsbericht des Europäischen Parlaments“, *Lingua ac Communitas*, Vol. 19/2009, Poznań: S. 43-58.
- Mikołajczyk, Beata.** (2004), *Sprachliche Mechanismen der Persuasion in der politischen Kommunikation. Dargestellt an polnischen und deutschen Texten zum EU-Beitritt Polens*, Frankfurt am Main.
- Möhn, Dieter / Pelke, Roland.** (1984), *Fachsprachen. Eine Einführung*, Tübingen.
- Ross, Andreas.** (2003), *Europäische Einheit in babylonischer Vielfalt*, Frankfurt am Main.
- Schröder, Hartmut.** (Hrsg.) (1993), *Fachtextpragmatik*, Tübingen.
- Stawikowska-Marcinkowska, Agnieszka.** (2009), *Zum Spannungsfeld zwischen der Rechts- Und Gemeinsprache unter dem Aspekt der Semantik und Kollokation*, unveröffentlichte Dissertation, Universität Łódź.
- Strauß, Gerhard.** (1986), *Der Politische Wortschatz. Zur Kommunikations- und Textsortenspezifik*, Tübingen.
- Weigt, Zenon.** (2010), „Fachtext in studentischer Übersetzung“, *Fachsprachenpropädeutik im Germanistikstudium*, **Duś, Magdalena / Zenderowska-Korpus, Grażyna**, Częstochowa: S. 49-56
- Wessels, Wolfgang.** (2008), *Das politische System der Europäischen Union*, Wiesbaden.

Streszczenie

Celem niniejszej publikacji jest analiza języka w Parlamencie Europejskim jako języka fachowego. Wychodząc od definicji języka fachowego publikacja ukazuje najistotniejsze cechy komunikacji politycznej oraz parlamentarnej mające bezpośredni wpływ na ukształtowanie języka w PE, rozważona zostaje możliwość ujęcia języka Parlamentu Europejskiego jako swego rodzaju hybrydy składającej się z wielu języków fachowych.

Juristische Phraseologie – lexikalisierte Benennungseinheiten der Rechtssprache

In seinen Prolegomena zu einer richterlichen Hermeneutik unternimmt Ernst Forsthoff (Forsthoff, 1940) einen Versuch, Recht und Rechtswissenschaft von der Sprache her zu verstehen. Forsthoff macht in den Prolegomena zwei aufschlussreiche Voraussetzungen:

- (1) Eine bestimmte, nicht nur zufällige, sondern ins Wesen treffende Verbindung des Rechts zur Sprache.
- (2) Sprache hat einen besonderen Rang, ohne welchen sie eines heuristischen Wertes entbehren würde (vgl. Forsthoff, 1940:1)

Diese Verbindung des Rechts zur Sprache will ich im Folgenden am Beispiel der gewählten juristischen Phraseologismen erörtern. Nach Anne Luise Kjaer fasse ich *feste Wortverbindungen der Rechtssprache* als „Wortverbindungen, die in juristischen Fachtexten der Gegenwartssprache wiederholt in der gleichen festen Form auftreten und die eine fachsprachlich spezialisierte Bedeutung bzw. eine fachlich bedingte Funktion haben“ (Kjaer 1991: 115).¹

Ich gehe davon aus, dass dies kein Merkmal ist, das den Anspruch der allgemeinen Gültigkeit erheben darf. Denn in gängigen Wörterbüchern begegnet man lediglich einen winzigen Teil von diesen fachspezifischen Wortverbindungen.²

Um auf die Frage zu antworten versuchen, welche Merkmale den *festen Wortverbindungen der Rechtssprache* eigen sind, sollte man zuerst Überlegungen darüber anstellen, welche Merkmale den festen Wortverbindungen überhaupt eigen sind.³

Diesen festen Wortverbindungen schreibt Burger zwei gemeinsame Merkmale zu, und zwar:

- (1) das Bestehen aus mehr als einem Wort
- (2) keine Spontaneität, keine einmalige Zusammenstellung, sondern eine überindividuelle Kombination von Wörtern (vgl. Burger 1998: 11).⁴

¹ Kjaer präzisiert: „Es handelt sich (...) um fachspezifische Wortverbindungen, die in einem Wörterbuch mit der Markierung „juristisch“/„Rechtssprache“ zu kennzeichnen wären“ (Kjaer 1991: 115).

² Kjaer führt diese Unterscheidung deswegen ein, weil sie damit eine Gruppe von fachspezifischen Wortverbindungen ausgliedert, die zwar in Texten der Rechtssprache statistisch nachweisbar verwendet werden, die aber fachunspezifisch sind, z.B. *im Hinblick auf, Art und Weise, in Anspruch nehmen, etwas in Besitz nehmen, von etwas Mitteilung machen*“ (vgl. Kjaer 1991: 115).

³ Mehr dazu vgl. Burger 1998: 11.

⁴ Nach Burger stellen diejenigen Phraseologismen, die die ersten zwei Merkmale erfüllen, den Bereich der Phraseologie im weiteren Sinne dar. Ausdrücke, die diese beiden Eigenschaften haben, werden von Burger Phraseologismen genannt, wobei als Äquivalente Ausdrücke feste Wortverbindung und phraseologische Wortverbindung gelten. Mehr dazu vgl.: Burger 1998: 12. Wortwörtlich heißt es bei Burger: „Erstens bestehen sie [diese Ausdrücke – Hinzufügung von Rafał Szubert] aus mehr als einem Wort, zweitens sind die Wörter nicht für dieses eine Mal zusammengestellt, sondern es handelt sich um Kombinationen von Wörtern, die uns als Deutschsprechenden genau in dieser Kombination (eventuell mit Varianten) bekannt sind, ähnlich wie wir die deutschen Wörter (als einzelne) kennen“ (Burger 1998: 11). Einen aufschlußreichen Beitrag zu den Varianten stammt aus der Feder von Edyta Blachut. Mehr dazu vgl.: Blachut E. (2004), Sprachspielerische Modifikationen formelhafter Wendungen. Wrocław.

Mit anderen Worten heißt es: feste Wortverbindungen, die zu 1: aus mehr als einem Wort bestehen und zu 2: in dieser einzigen (d.h. festen) Kombination von Wörtern gebraucht werden, die in der Sprachgemeinschaft ähnlich wie ein Wort gebräuchlich sind, sind Phraseologismen im weiteren Sinne.⁵ Außerdem unterscheidet Burger auch noch Phraseologismen im engeren Sinne.⁶

Im zweiten Merkmal (Festigkeit) ist eigentlich noch ein zusätzliches Merkmal enthalten, nämlich Lexikalisierung/Lexikalität, denn in der Definition der Festigkeit schloss Burger eine Konjunktion von zwei Merkmalen ein.⁷

Im zweiten Teil dieser Konjunktion kommt das folgende Merkmal der festen Wortverbindungen, d.h. Lexikalisierung/Lexikalität zum Ausdruck.

Demnach können folgende Merkmale der festen Wortverbindungen zusammengestellt werden:

- (1) **Polylexikalität**⁸
- (2) **Stabilität** (auch: Festigkeit)⁹
- (3) **Lexikalisierung** (auch Lexikalität)¹⁰
- (4) **Idiomatizität**¹¹
- (5) **Reproduktion** (auch: Reproduzierbarkeit)¹²

Was geschieht, wenn man jetzt diese Merkmale auf das Gebiet der *festen Wortverbindungen der Rechtssprache* überträgt?

Kjaer behauptet, dass das einzige Merkmal der juristischen Wortverbindungen ihre **Reproduzierbarkeit** ist, d.h. ihre ständige Wiederholung in juristischen Fachtexten (vgl. Kjaer 1991: 116). Dabei betont sie, dass die genannten lexikalischen Einheiten nur in ihrem fachlichen und fachsprachlichen Kontext als reproduzierbare Einheiten zu erkennen sind (vgl. Kjaer 1991: 116). Dieses Merkmal ist dadurch aufschlussreich, dass das Merkmal der Reproduzierbarkeit der *festen Wortverbindungen der Rechtssprache* nur für den Bereich des Faches Recht gilt.

⁵ Vgl. Burger 1998: 14.

⁶ Bei Burger lesen wir: „Von Phraseologismen im engeren Sinne sprechen wir, wenn zu den beiden ersten Eigenschaften [d.h. zu der Polylexikalität und zu der Stabilität/Festigkeit – Hinzufügung von Rafał Szubert] noch eine dritte hinzukommt: (3) Idiomatizität. Damit ist gemeint, dass die Komponenten eine durch die syntaktischen und semantischen Regularitäten der Verknüpfung nicht voll erklärbare Einheit bilden“ (Burger 1998: 15).

⁷ Dazu ein Kommentar von Burger: „(...) wir kennen den Phraseologismus in genau dieser Kombination von Wörtern [Festigkeit – Hervorhebung von Rafał Szubert], und er ist in der Sprachgemeinschaft – ähnlich wie ein Wort – gebräuchlich“ (Burger 1998: 14).

⁸ Vgl. dazu Fleischer (1997: 249 ff., 262 ff.); vgl. auch Burger (1998: 14 ff.)

⁹ Vgl. dazu Fleischer (1997: 6 f., 36 ff., 58 ff.); vgl. auch Burger (1998: 16 ff., 29 f., 17 ff., 20 ff.)

¹⁰ Vgl. dazu Fleischer (1997: 62 ff.). Hervorzuheben ist hier eine Verflechtung aller hier erwähnten charakteristischen Merkmale der Phraseologismen. Vgl. dazu Fleischer (1997: 62f.): Idiomatizität und Stabilität parallelisieren den Phraseologismus dem Wort, führen zu seiner Lexikalisierung, der Speicherung im Lexikon. Das ist für ein Wort das „Normale“, für eine syntaktische Wortverbindung dagegen eine zusätzliche Markierung. Die Lexikalisierung der syntaktischen Konstruktion bedeutet, dass sie nicht mehr nach einem syntaktischen Strukturmodell in der Äußerung „produziert“, sondern dass sie als „fertige“ lexikalische Einheit „reproduziert“ wird: „Diese im Wortbestand der Sprache bereits fertig vorhandenen geprägten Wortverbindungen brauchen im Prozess der Rede nur reproduziert zu werden, sie verhalten sich also auch in dieser Hinsicht wie die kleinsten selbständigen, potentiell isolierbaren Bedeutungsträger der Sprache, die Wörter“ (Schmidt 1967, 70).

¹¹ Vgl. dazu Fleischer (1997: 30 ff., 42 f., 123 ff., 259 ff.); vgl. auch Burger (1998: 31 f., 93 f.).

¹² Vgl. dazu Fleischer (1997: 62ff., 212f.). Kjaer paraphrasiert dieses Merkmal als ständige Wiederholung von einer Wortverbindung in Texten (vgl. Kjaer 1991: 116).

Folgende Zitate sollen die Reproduzierbarkeit der juristischen Wortverbindungen **bewegliche Sache**/rzecz ruchoma (einfache zweigliedrige Nomination) an einigen Beispielen aus den deutschen Gesetzestexten illustrieren:

BGB - § 92. [Verbrauchbare Sachen]

- (1) Verbrauchbare Sachen im Sinne des Gesetzes sind **bewegliche Sachen**, deren bestimmungsmäßiger Gebrauch in dem Verbrauch oder in der Veräußerung besteht.
- (2) Als verbrauchbar gelten auch **bewegliche Sachen**, die zu einem Warenlager oder zu einem sonstigen Sachinbegriffe gehören, dessen bestimmungsmäßiger Gebrauch in der Veräußerung der einzelnen Sachen besteht.

StGB - § 133. Verwahrungsbruch

- (1) Wer Schriftstücke oder andere **bewegliche Sachen**, die sich in dienstlicher Verwahrung befinden oder ihm oder einem anderen dienstlich in Verwahrung gegeben worden sind, zerstört, beschädigt, unbrauchbar macht oder der dienstlichen Verfügung entzieht, wird mit Freiheitsstrafe bis zu zwei Jahren oder mit Geldstrafe bestraft.
- (2) Dasselbe gilt für Schriftstücke oder andere **bewegliche Sachen**, die sich in amtlicher Verwahrung einer Kirche oder anderen Religionsgesellschaft des öffentlichen Rechts befinden oder von dieser dem Täter oder einem anderen amtlich in Verwahrung gegeben worden sind.

ZPO - § 847. Herausgabeansprüche auf bewegliche Sachen

- (1) Bei der Pfändung eines Anspruchs, der eine **bewegliche** körperliche **Sache** betrifft, ist anzuordnen, dass die Sache an einen vom Gläubiger zu beauftragenden Gerichtsvollzieher herauszugeben sei. (...).

InsO - § 107. Eigentumsvorbehalt

- (1) Hat vor der Eröffnung des Insolvenzverfahrens der Schuldner eine **bewegliche Sache** unter Eigentumsvorbehalt verkauft und dem Käufer den Besitz an der Sache übertragen, so kann der Käufer die Erfüllung des Kaufvertrages verlangen. Dies gilt auch, wenn der Schuldner dem Käufer gegenüber weitere Verpflichtungen übernommen hat und diese nicht oder nicht vollständig erfüllt sind.
- (2) Hat vor der Eröffnung des Insolvenzverfahrens der Schuldner eine **bewegliche Sache** unter Eigentumsvorbehalt gekauft und vom Verkäufer den Besitz an der Sache erlangt, so braucht der Insolvenzverwalter, den der Verkäufer zur Ausübung des Wahlrechts aufgefordert hat, die Erklärung nach § 103 Abs. 2 Satz 2 erst unverzüglich nach dem Berichtstermin abzugeben. Dies gilt nicht, wenn in der Zeit bis zum Berichtstermin eine erhebliche Verminderung des Wertes der Sache zu erwarten ist und der Gläubiger den Verwalter auf diesen Umstand hingewiesen hat.

An den obigen Beispielen wird deutlich, dass die Wortverbindung **bewegliche Sachen** sich in vielen Gesetzestexten wiederholt, also reproduzierbar ist (Reproduzierbarkeit). Ein Blick in den Schönfelder (Schönfelder plus. Deutsche Gesetze: 1999) erlaubt es, zu prüfen, ob diese Wortverbindung (**bewegliche Sachen**) alle Kriterien für die Klassifizierung von Phraseologismen erfüllt.

Das Kriterium der (1) **Polylexikalität** ist erfüllt, da der Phraseologismus **bewegliche Sache** aus mehr als einem Wort besteht. Was die (2) **Stabilität** dieses Phraseologismus angeht, da muss gesagt werden, dass es hier nicht eine fixierte Nennform gibt, sondern dass es hier zwei sehr ähnliche Vari-

anten gibt. Zu unterscheiden sind hier grammatische Varianten in einer Komponente, und zwar im Numerus. Das Recherchieren im Schönfelder (Schönfelder plus. Deutsche Gesetze: 1999) hat folgendes Ergebnis gebracht:

Singular:

eine bewegliche Sache (InsO - § 51. Sonstige Absonderungsberechtigte)

eine bewegliche Sache (ZVG - § 65. [Besondere Versteigerung; anderweitige Verwertung])

eine bewegliche Sache (ZPO - § 883. [Herausgabe bestimmter beweglicher Sachen])

Plural:

bewegliche Sachen (BGB - § 92. [Verbrauchbare Sachen])

bewegliche Sachen (ZPO - § 885. [Herausgabe von Grundstücken oder Schiffen])

Manchmal beruht eine Variation auf der Hinzufügung einer Komponente, was damit verbunden ist, dass man die im Text verwendete Wortverbindung zusätzlich präzisiert haben will. Zum Beispiel:

- **andere bewegliche Sachen**¹³
- **eine fremde bewegliche Sache**¹⁴
- **eine bewegliche körperliche Sache**¹⁵
- **die entzogene bewegliche Sache**¹⁶

Das Wort **beweglich** geht auch Verbindungen mit anderen Komponenten als Sache ein, was aber nicht zur Entstehung einer Variation des Phraseologismus **bewegliche Sachen** führt, sondern eine andere, selbständige Wortverbindung ist, die auch einen anderen Bedeutungsgehalt hat. Ein Beispiel hierfür ist:

- **das bewegliche oder unbewegliche Vermögen**¹⁷
- **das bewegliche Vermögen**¹⁸
- **bewegliche Brücke**

¹³ Im vollständigen Wortlaut: StGB - § 133. Verwahrungsbruch: (...)Wer Schriftstücke oder andere bewegliche Sachen, die sich in dienstlicher Verwahrung befinden oder ihm oder einem anderen dienstlich in Verwahrung gegeben worden sind, zerstört, beschädigt, unbrauchbar macht oder der dienstlichen Verfügung entzieht, wird mit Freiheitsstrafe bis zu zwei Jahren oder mit Geldstrafe bestraft.

¹⁴ Im vollständigen Wortlaut: StGB - § 289. Pfandkehr: (1) Wer seine eigene bewegliche Sache oder eine fremde bewegliche Sache zugunsten des Eigentümers derselben dem Nutznießer, Pfandgläubiger oder demjenigen, welchem an der Sache ein Gebrauchs- oder Zurückbehaltungsrecht zusteht, in rechtswidriger Absicht wegnimmt, wird mit Freiheitsstrafe bis zu drei Jahren oder mit Geldstrafe bestraft.

¹⁵ Im vollständigen Wortlaut: ZPO - § 847. Herausgabeansprüche auf bewegliche Sachen: (1) Bei der Pfändung eines Anspruchs, der eine bewegliche körperliche Sache betrifft, ist anzuordnen, dass die Sache an einen vom Gläubiger zu beauftragenden Gerichtsvollzieher herauszugeben sei.

¹⁶ Im vollständigen Wortlaut: EGBGB - Art. 53. Rechte von Grundstücksgläubigern: (2) Ist das Recht des Dritten eine Reallast, eine Hypothek, eine Grundschuld oder eine Rentenschuld, so erlischt die Haftung des Entschädigungsanspruchs, wenn der beschädigte Gegenstand wiederhergestellt oder für] die entzogene bewegliche Sache Ersatz beschafft ist.

¹⁷ Im vollständigen Wortlaut: ZPO - § 916. Arrestanspruch: (1) Der Arrest findet zur Sicherung der Zwangsvollstreckung in das bewegliche oder unbewegliche Vermögen wegen einer Geldforderung oder wegen eines Anspruchs statt, der in eine Geldforderung übergehen kann.

¹⁸ Im vollständigen Wortlaut: ZPO - § 872. Voraussetzungen: Das Verteilungsverfahren tritt ein, wenn bei der Zwangsvollstreckung in] das bewegliche Vermögen ein Geldbetrag hinterlegt ist, der zur Befriedigung der beteiligten Gläubiger nicht hinreicht.

StVO - § 40. [1] Gefahrzeichen

Bewegliche Brücke

Zeichen 131

Das dritte zu prüfende Kriterium, das zur Charakterisierung der Phraseologismen herangezogen wird, ist die **(3) Lexikalisierung**. Dieses Kriterium ist eng mit dem Kriterium der **Stabilität** (Festigkeit) verbunden. Burger erwähnt es bei Gelegenheit der psycholinguistischen Festigkeit (vgl. Burger 1982: 168ff., Burger 1998: 17). Seine Motive leuchten durchaus ein. Den Phraseologismus sieht er als eine einem Wort ähnliche Einheit dann mental gespeichert, wenn er als ganzer abgerufen und produziert werden kann. Er zieht eine Grenze zwischen den Wörtern und den meisten Phraseologismen, die keine „kompakten“ Einheiten sind, sondern die sich in mancher Hinsicht wie „normale syntaktische Gebilde“ verhalten (Burger 1998: 17). Denn ein Wort „kann man nur als Ganzes deklinieren oder konjugieren oder im Satz in eine andere Position bringen“ (Burger 1998: 17), was bei den Phraseologismen nicht der Fall ist, da bei Phraseologismen die einzelnen Komponenten dekliniert, konjugiert, umgestellt werden können. Deswegen ist diese Zwiespältigkeit zu beachten, wenn man von der Einheit der Phraseologismen spricht.

Dabei ist anzumerken, dass die von Burger angesprochene begrenzte Menge von Varianten der Phraseologismen für die juristischen Wortverbindungen der juristischen Fachsprache wahrscheinlich nicht gilt.¹⁹ Wenn man bedenkt, dass die Charakteristika der Fachsprachen (auch der Rechtssprache) auf der besonderen Präzision bzw. Genauigkeit und auf der Ökonomie des Ausdrucks beruhen und dass es somit nutzbringend ist, „einen die Bedeutung eines fachsprachlichen Ausdrucks festlegenden Zusammenhang zwischen einem Terminus und einem Gegenstand zu etablieren“ (Wimmer 1998: 9), so muss man vorsichtig sein, wenn man von den Varianten der juristischen Wortverbindungen spricht.

¹⁹ Burger schreibt Folgendes zu der psycholinguistischen Festigkeit der Phraseologismen: „Evidenz dafür, dass Phraseologismen als Einheiten gespeichert sind, liefern psycholinguistische Tests. Bei Sprichwörtern – als relativ langen und oft syntaktisch zweiteiligen Kombinationen – kann man beispielsweise den einfachen Test machen, Versuchspersonen nur den Anfang des Sprichwortes vorzulegen und sie den Rest ergänzen zu lassen. Dies ist eine spezielle Variante von „Lückentests“, die für Phraseologismen jeder Ausdehnung Anwendung finden können. Das Prinzip dabei ist: Man „verpackt“ den fraglichen Phraseologismus in einen Satz oder Text und lässt dabei eine Komponente des Phraseologismus als „Lücke“ offen. Die Versuchspersonen sollen dann diese Lücke auszufüllen versuchen. Während bei freien Wortverbindungen entsprechende Lücken durch lexikalisches Material aus einem „Wortfeld“ auffüllbar sind, kommt bei einem Phraseologismus in der Regel nur ein bestimmtes Wort (bzw. beim Sprichwörtertest der ganze Wortlaut des zweiten Teils), allenfalls eine sehr begrenzte Menge von Varianten, infrage“ (Burger 1992: 17f.). Eine andere Auffassung von Festigkeit schlägt Mel'čuk vor. Er bezeichnet Festigkeit als Vorhersagbarkeit der Komponenten. (vgl. Mel'čuk (1960), S. 73-80).

Meine Untersuchung der juristischen Wortverbindungen in der deutschen und in der polnischen Sprache bestätigt die Richtigkeit der von Kjaer aufgestellten These über die Auflösbarkeit der Wortverbindungen (vgl. Kjaer 1991: 116). Kjaer schreibt: „Die relative Auflösbarkeit der Wortverbindungen bzw. die relative Verbundenheit der in sie eingehenden Wörter bewirkt, dass die herkömmlichen lexikologischen Tests, vor allem die zum Nachweis von lexikalischer Stabilität verwendete Austauschprobe, bei diesen Wortverbindungen versagen“ (Kjaer 1991: 116).

Kjaer erläutert ihre These an einem Beispiel:

„*ändern* in der Wortverbindung *die Klage ändern* aus dem Rechtsgebiet „Zivilprozessrecht“ hat keine an die Wortverbindung gebundene, spezialisierte Bedeutung angenommen. *Ändern* bedeutet hier – wie in anderen Verbindungen auch – *verändern, abändern, umgestalten, revidieren, neu fassen*. Eine Austauschprobe kann die Gebundenheit von *ändern* deshalb nicht nachweisen, stellt man doch mit der Austauschprobe eine Frage, die eine absolute Antwort voraussetzt: „Ist es möglich, *ändern* in der Verbindung *die Klage ändern* unter Beibehaltung der Gesamtbedeutung der Wortverbindung durch synonymische Verben zu ersetzen?“. Im konkreten Fall müsste man mit einem „Ja“ beantworten. Die Gesamtbedeutung der Wortverbindung – verstanden als ihre denotative Bedeutung – würde sich durch eine Synonymenersetzung nicht ändern. Man müsste aber danach die Antwort relativieren: In bestimmten aufzählbaren fachlichen Kontexten wäre eine Ersetzung von *ändern* durch Synonyme ausgeschlossen oder zumindest ungewöhnlich. „Die Klage ändern“ ist eine fachlich definierte Handlung, die in Texten des Zivilprozesses zur Sicherung der fachlichen Eindeutigkeit und der fachsprachlichen Kontinuität wiederholt *die Klage ändern* benannt wird, bzw. benannt werden muss“ (Kjaer 1991: 116).²⁰

Auf unsere Beispiele übertragen bedeutet das jedoch, dass das Wort *beweglich* in der Wortverbindung *bewegliche Sache* aus dem Rechtsgebiet „Zivilprozessordnung“ doch eine an die Wortverbindung gebundene, spezialisierte Bedeutung angenommen hat.²¹

Es ist möglich, *beweglich* in der Verbindung **bewegliche Sache** (ebenfalls gilt das Umgekehrte: man kann *Sachen* in der Verbindung **bewegliche Sache**) gegen ein synonymes Wort auswechseln. So hätten wir statt

²⁰ Eine ähnliche Situation herrscht nicht nur im Bereich der juristischen Wortverbindungen, sondern auch im Bereich der ganzen juristischen Terminologie. Es ist bekannt, dass die Ebene der Rechtssprache Ausdrücke enthält, „die zwar der Gemeinsprache entnommen sind, aber durch eine fachliche Umformung mit anderer Bedeutung verwendet werden.“ (Sander 2004: 2) Die Sprache greift auf das Vokabular der Standardsprache zurück (Luttermann 1999: 53). Und das ist ein Dilemma der Rechtssprache. Zuerst besteht dieses Dilemma darin, dass die natürlichen Begriffe der Gemeinsprache in ihrer Bedeutung durch Legaldefinitionen eingeengt und präzisiert werden. Dieses Dilemma beruht auch darauf, dass die juristische Festlegung der Begriffe vom Allgemeinverständnis oft abweicht.

²¹ Um das nachweisen zu können, genügt es, wenn man die Bedeutung der Lemmata ‚beweglich‘ und ‚Sache‘ in einem Wörterbuch der deutschen Sprache prüft, z.B. im DUDEN oder im DWDS.

bewegliche Sache	veränderliche Sache ²²
	flinke Sache ²³
	rege Sache ²⁴
	lebhaftes Sache ²⁵
	rührende Sache
	ergreifende Sache ²⁶
	bewegende Sache ²⁷

Und die andere Seite der Medaille sieht so aus:

bewegliche Sache	bewegliche Gegenstände
	bewegliche Angelegenheit ²⁷
	bewegliche Handlung

Es ist aber deutlich zu sehen, dass die Gesamtbedeutung der Wortverbindung – verstanden als ihre denotative Bedeutung – sich durch eine Synonymenersetzung kardinal ändert. Da braucht man die Antwort sogar nicht zu relativieren. Denn es liegt auf der Hand, dass eine Ersetzung von *beweglich* oder von *Sache* in der Wortverbindung **bewegliche Sachen** im konkreten fachlichen Text der Zivilprozessordnung durch Synonyme ausgeschlossen oder zumindest ungewöhnlich ist.

Zurück zu unseren Beispielen. Der Fachausdruck **bewegliche Sachen** hat in der Rechtssprache eine genau definierte Bedeutung. Neben den einfachen und zusammengesetzten S. unterscheidet man in erster Linie Grundstücke und bewegliche Sachen. Der juristischen Definition nach sind

²² Alles Fleisch ist wie Gras, und alle seine Herrlichkeit ist wie des Grases Blume. Wenn du aber darauf dein Begehren richtest, so erkennst du selbst, daß du tierisch gesinnt bist. Oder liebst du seine Kraft? Jeder Schmerz beugt und bricht sie. Oder seine Schönheit? Sie ist eine leicht wiegende und veränderliche Sache; eine Sache, die ein einziges Fieber oder sonst ein Unfall zerstört" (<http://www.unifr.ch/bkv/kapitel2831-8.htm>).

²³ "Eigentlich sollte das ja ne flinke Sache werden. Mal schnell die Kiste aussortieren und nun bin ich schon ne ganze Weile an diesem Buch hängen geblieben. Zart streiche ich über die Seiten. Wenn alte Dinge doch nur ihre Geschichte erzählen könnten." (<http://frauenzimmer.twoday.net/topics/Archiv/>).

²⁴ "Briefwechseln bei uns ist eine interessante und rege Sache wenn Sie einen Brief an eine bei uns registrierte Dame senden garantieren wir Ihnen dass Sie innerhalb weniger Tage eine Antwort auch erhalten." (<http://kontaktanzeigen-russische-frauen.com/suchen/braute/Osteuropa-women-Partnervermittlung-.shtml>).

²⁵ In Südostasien ist Essengehen eine lebhaftes Sache, warum nicht auch hier? (<http://lexikon.meyers.de/meyers/Spezial:Zeitartikel/Die+56+Kr%C3%A4uter+des+Herrn+Vuong?teaserID=453909>).

²⁶ "Es waren auch wieder einige sehr nette Natives da, die sich offensichtlich sehr wohl fühlten auf dieser Tanzveranstaltung. Unfassbarerweise müssen zwei von ihnen in den Irak. Kraftvolle Worte wurden gesprochen seitens ihrer Verwandten, die ganze Halle betete mit – es war eine ergreifende Sache und man konnte es fast anfassen, dieses Besondere, was Powwows ausmacht. Wir alle wollen wieder mit Euch tanzen, Mädels, come home safe!!!!" (<http://www.powwow-kalender.de/report/westerwald05.htm>).

²⁷ „Die Welterfahrung des Kindes ist eine körperliche und bewegliche Angelegenheit, und je förderlicher die Bewegungserziehung und je anregender die Bewegungswelt in der frühen Kindheit ist, desto reichhaltiger und geglückter fällt die Weltbewältigung aus“ (Größing 1992: 67).

bewegliche Sachen alle Sachen, die nicht ein abgegrenzter Teil der Erdoberfläche oder ein Bestandteil dieses Grundstücks sind.²⁸

Es ist deutlich, dass diese Wortverbindung auch das Kriterium der **(4) Idiomatizität** erfüllt. Man versteht hier unter der Idiomatizität eines Ausdrucks eine Diskrepanz zwischen der phraseologischen Bedeutung und der wörtlichen Bedeutung des ganzen Ausdrucks. Die wörtliche Bedeutung entspricht hier offensichtlich der fachlichen juristischen Bedeutung des Ausdrucks nicht. **Bewegliche Sachen** ist ein fachlich definierter Begriff, der in Texten des Zivilprozesses zur Sicherung der fachlichen Eindeutigkeit und der fachsprachlichen Kontinuität wiederholt so und nicht anders benannt wird, bzw. benannt werden muss.

Die von mir ermittelten Variationen sind eigentlich meistens separate Fachbegriffe und können somit nicht als Variationen eingestuft werden.

Der Ausdruck **bewegliche Sachen** (BGB - § 92, ZPO § 885) ist kein Synonym für **unbewegliche Sachen** (ZPO § 848)²⁹ ebenso wie eine **bewegliche körperliche Sache** (ZPO § 847) kein Synonym für eine **bewegliche Sache** und schon gar nicht für **bewegliche Brücke** (StVO § 40) ist.

bewegliche Sache	sind alle beweglichen Sachen (alle Sachen, die weder Grundstücke noch Bestandteile von Grundstücken sind, die ohne Beschädigung ihrer Substanz bewegt werden können) → Mobilie, → Fahrnis Gegensatz: Liegenschaft, Immobilie
unbewegliche Sache	alle nicht beweglichen Sachen (d.h. Grundstücke und deren Bestandteile, d.h. diejenigen Sachen, die ohne Beschädigung ihrer Substanz nicht bewegt werden können) → Liegenschaft, → Immobilie, → Grundstück, → Sachenrecht; Gegensatz: Fahrnis, Mobilie
bewegliche körperliche Sache	sind alle beweglichen Sachen, die man mit den Sinnen wahrnehmen kann, die angefasst werden können (z.B. Auto, Haus, Wasser, Geldscheine und Münzen)

²⁸ Die Unterscheidung von beweglichen und unbeweglichen Sachen ist besonders im Sachenrecht von entscheidender Bedeutung. In der Sprache dieses Rechtes ist Sache nur ein körperlicher (auch flüssiger oder gasförmiger) Gegenstand. Der Gegenstand muss: sinnlich wahrnehmbar sein und beherrschbar sein. Daher kann er nicht die freie Luft, das Meerwasser, aber er kann z.B. Gas in Flaschen sein. Sachen werden geteilt in zwei Hauptgruppen: (1) einfache Sachen und (2) zusammengesetzte Sachen (vgl. Creifelds Rechtswörterbuch).

²⁹ Ich zitiere hier den Wortlaut des ersten Punktes dieses Paragraphen in extenso: "(1) Bei Pfändung eines Anspruchs, der **eine unbewegliche Sache** betrifft, ist anzuordnen, dass die Sache an einen auf Antrag des Gläubigers vom Amtsgericht der belegenen Sache zu bestellenden Sequester herauszugeben sei" (Schönfelder plus. Deutsche Gesetze. 2009).

bewegliche unkörperliche Sache	sind alle beweglichen Sachen, die physisch nicht existent sind, z.B. Rechte, Forderungen, objektive Werte (Geschäftswert einer Firma; Energieleistungen)
das bewegliche Vermögen	die Gesamtheit der Aktiva, die einer natürlichen oder juristischen Person zustehen, die weder Grundstücke noch Bestandteile von Grundstücken sind, die ohne Beschädigung ihrer Substanz bewegt werden können
das unbewegliche Vermögen	die Gesamtheit der Aktiva, die einer natürlichen oder juristischen Person zustehen, Grundstücke, Liegenschaften, d.h. diejenigen Sachen, die ohne Beschädigung ihrer Substanz nicht bewegt werden können

Es wäre wohl vergeblich in einem nicht fachsprachlichen Kontext nach **beweglichen unkörperlichen Sachen** zu suchen. In der Rechtssprache bestehen sie aber. Im österreichischen Sachenrecht sind sie Gegenstand vom § 298 ABGB [Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch für Österreich]. Darin werden die Immaterialgüterrechte als **bewegliche unkörperliche Sachen** betrachtet.

Außerhalb jeglicher Konkurrenz befindet sich in dieser Liste **bewegliche Brücke**. Obwohl das Tragwerk dieser Brücke als Ganzes oder in Teilen bewegt werden kann, wird sie juristisch als unbewegliche Sache eingestuft.

Die Erfüllung des Kriteriums der (5) **Reproduzierbarkeit** bestätigt das Ergebnis der Recherche im Schönfelder (Schönfelder plus. Deutsche Gesetze 1999). Die Wiederholung der Wortverbindung **bewegliche Sachen** wird in vielen deutschen Gesetzestexten bestätigt: im BGB (§ 92; § 959; § 948; § 237; § 937), im StGB (§ 133; § 289), in der ZPO (§ 847; § 854; § 930; § 885; § 883; § 777) und in vielen, vielen anderen.

Literatur

Blachut Edyta (2004), Sprachspielerische Modifikationen formelhafter Wendungen. Wrocław.

Creifelds Rechtswörterbuch. Elektronische Version auf CD. C.H. Beck.

Burger Harald (1998), Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin.

Günther Drosdowski (Red.) (1989): Duden. Deutsches Universalwörterbuch. Mannheim/Wien/Zürich.

Fleischer Wolfgang (1997), Phraseologie der deutschen Sprache. Tübingen.

Forsthoff Ernst (1940), Recht und Sprache. Prolegomena zu einer richterlichen Hermeneutik. Halle (Saale).

Größing Stefan (1992), Das Erziehungskonzept des „Natürlichen Turnens“ und die Bewegungserziehung von heute – Versuche einer Annäherung. In: Altenberger, H., Maurer, F. (1992): Kindliche Welterfahrung in Spiel und Bewegung. Bad Heilbrunn. S. 65–78.

Kjaer, Marie Luise (1991), Phraseologische Wortverbindungen in der Rechtssprache? In: Palm, Ch. (ed.), Europhras 90. Akten der internationalen Tagung zur germanistischen Phraseologieforschung Aske/Schweden. 12-15. Juni 1990. Stockholm.

- Kjaer, Marie Luise** (1992), Normbedingte Wortverbindungen in der juristischen Fachsprache (Deutsch als Fremdsprache). In: Fremdsprachen Lehren und Lernen. 21. Jahrgang (1992). Idiomatik und Phraseologie.
- Luttermann Karin** (1999): Übersetzen juristischer Texte als Arbeitsfeld der Rechtslinguistik. In: Groot, de, René, Schulze Reinaer (Hrsg.): Recht und Übersetzen. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden-Baden. S. 47-57.
- Melčuk Igor Alexandrowitsch** (1960), O terminach „ustojčivost” i „idiomatičnost”. In: V Ja, 4 (1960), S. 73-80.
- Sander G. Gerald** (2004): Deutsche Rechtssprache. Ein Arbeitsbuch. A. Francke Verlag. Tübingen und Basel.
- Schmidt Wilhelm** (1967), Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung. Berlin.
- Schönfelder plus**. Deutsche Gesetze. Beck Texte (1999). CD-ROM. Verlag C.H. Beck.
- Wimmer Rainer** (1998), Zur juristischen Fachsprache aus linguistischer Sicht. In: Sprache und Literatur. Bd. 81. Darmstadt.

Internetquellen

<http://www.dwds.de/>

<http://frauenzimmer.twoday.net/topics/Archiv/>

<http://kontaktanzeigen-russische-frauen.com/suchen/braute/Osteuropa-women-Partnervermittlung-.shtml>

<http://lexikon.meyers.de/meyers/Spezial:Zeitartikel/Die+56+Kr%C3%A4uter+des+Herrn+Vuong?easerID=453909>

<http://www.powwow-kalender.de/report/westerwald05.htm>

<http://www.unifr.ch/bkv/kapitel2831-8.htm>

Streszczenie:

Przedmiotem niniejszego artykułu są złożenia wyrazowe w niemieckim i w polskim języku prawa. Oprócz ich leksykalnej i morfo-syntaktycznej stabilności interesujący jest specjalistyczny kontekst sytuacyjny, tzn. warunki, w których używane są owe jednostki leksykalne – terminy prawnicze składające się z wielu słów. Zbadanie tego aspektu uważam za szczególnie ważne w kontekście dydaktyki języka prawa. Skupienia terminologiczne występujące w języku prawa mogą być nie tylko przedmiotem zainteresowań prawników i translatorów, ale również przedmiotem zdobywania kompetencji językowej, przedmiotowej i międzykulturowej oraz stanowić drogę do poszerzenia wiedzy na temat ważnego fragmentu komunikacji językowej.

Titel bahnt den Weg. Über semantische Beziehungen zwischen Titel und Text

Moderne Textlinguistik hat schon mehrmals versucht, Fragen nach dem Textbegriff zu beantworten. Im Rahmen dieser Debatte werden immer wieder solche Fragen gestellt, wie z.B. diese, ob es einen einheitlichen Textbegriff gibt oder ob es vielleicht nützlich wäre, einen neuen zu formulieren (vgl. Fix u.a. 2002, Janich 2008). Linke stellt fest, dass „keine Satzfolge davor geschützt ist, als Text verstanden zu werden“, denn „wenn jemand eine Satzfolge kohärent deutet, ist sie ein Text. Oder, anders formuliert: Keine Satzfolge ist davor geschützt, als Text verstanden zu werden“ (2004: 277). Sandig postuliert Text als prototypisches Konzept zu betrachten, indem sie betont: „Texte als in der Regel komplexe Einheiten werden in Situationen (Situationalität) verwendet, um in der Gesellschaft Aufgaben zu lösen (Intentionalität/Textfunktion), die auf Sachverhalte (Thema; Kohärenz) bezogen sind“ (2000: 99). So verstandener Textbegriff wird diesem Artikel zugrunde gelegt.

Wenn der Sandigschen Textdefinition gefolgt ist, scheint es legitim zu sein, auch Titel als Texte zu betrachten, denn sie funktionieren als bestimmte Einheiten, die in konkreten Situationen verschiedene Funktionen zu erfüllen haben (vgl. dazu Hellwig 1984, Nord 1988). Das Problem von Titelfunktionen wurde in der Fachliteratur schon mehrmals thematisiert (vgl. Rothe 1986, Nord 1993a, 1993b, Weinrich 2006). Im vorliegenden Artikel wird Rücksicht vor allem auf „die komplexe Präsignal-Funktion“ (Lüger 1987: 96) genommen und ins Zentrum des Forschungsinteresses werden hiermit semantische Beziehungen zwischen Titel und seinem Ko-Text gestellt. In der Fachliteratur werden zu diesem Thema unterschiedliche Meinungen präsentiert. Es lassen sich darunter zwei Einstellungen differenzieren:

- Titel wird als Bestandteil seines Ko-Textes verstanden. In dieser Hinsicht bleibt er ein Element in einem größeren (semantischen, strukturellen und funktionalen) Zusammenhang,
- Titel fungiert als eine selbstständige Größe, die erst zusammen mit seinem Ko-Text einen Gesamttext bildet.

Der Wulffschen Definition zufolge wird dem Titel 'seine Unabhängigkeit' dem Ko-Text gegenüber entnommen, denn „ein Titel kann verstanden werden als 'Titel von...' , ein Titel kann nicht für sich bestimmt werden, der Titel ist keine autonome Größe“ (Wulff 1979: 167). Das zeigt ganz deutlich, dass so verstandener Titel im Dienste seines Ko-Textes steht. Der Wulffschen Definition zufolge existiert eine solche Kategorie wie 'Titel an sich' nicht und „die von jemandem einer sprachlichen Wendung zugeschriebene Eigenschaft, als Titel zu funktionieren, ordnet diese sprachliche Wendung einem Text zu“ (ebd.: 172).

Im Vergleich zu Wulff geht Genette in seiner Analyse einen Schritt weiter und plädiert dafür, Titel schon als Paratexte zu betrachten, die nichts Anderes als Begleittexte sind, „die einem literarischen Werk auf seinem Weg durch die Öffentlichkeit zur Seite gehen“ (Genette 1989: 7). Wenn dieser Definition gefolgt wird, ist der Titel „ein zutiefst heteronomer Hilfsdiskurs (...), der im Dienste einer anderen Sache

steht, die seine Daseinsberechtigung bildet, nämlich des Textes“ (ebd.: 18). So steht der Titel in direkter Nähe zu seinem Bezugsobjekt, nämlich dem Ko-Text. Gleichzeitig aber informiert der Titel seine Rezipienten eben über dieses Bezugsobjekt. So verstandener Titel bildet einen semantischen Rahmen, lenkt menschliche Wahrnehmung in bestimmte Bahnen, ohne dass die Rezipienten sich dessen bewusst sind. Dank dem Titel wird also ein Vorraum geschaffen, in dem sich das Buch präsentieren kann.

Hellwig stellt Titel ihren Ko-Texten gegenüber und hiermit wird den Titeln schon eine gewisse Autonomie zugeschrieben, denn „man kann sie daher auch selbst als Texte ansehen“ (1984: 16). Der Autor unterscheidet zwei Relationen, in denen Texte zueinander stehen können: Metatext zu Objekttext und Volltext zu Kondensat und klassifiziert Titel vor allem als Metatexte, „da sie auf einen Ko-Text Bezug nehmen und ihn nach Art und Inhalt charakterisieren“ (ebd.).

Den metatextuellen Charakter des Titels betonen in ihren Überlegungen auch Rothe (1986) und Nord (1988). Die Frage, ob ein Titel als Name für seinen Ko-Text gilt, beantwortet Rothe so, dass „Titel ein kurzer Text [ist], der einen anderen, meist längeren Text bezeichnet“ (1986: 13). Im Rahmen dieser Definition wird dem Titel nicht nur der Textstatus zugeschrieben, sondern Titel und Name werden auch fast gleichgesetzt, wobei Rothe das betont, was seiner Meinung nach den Titel von den anderen Eigennamen arg unterscheidet, und zwar: Der Titel ist derselben Natur wie der Text, den er benennt, d.h. sprachlicher Natur, und soll nicht als Bestandteil dieses Textes betrachtet werden. „Er ist also ein metasprachliches Zeichen und liegt auf einer anderen Ebene als der Text“ (ebd.: 14).

Auch für Nord gilt der Titel als Metatext, „der auf einer Hyperebene über dem Ko-Text steht und nicht Teil von diesem ist“ (1988: 522). Die Autorin versucht, Textualitätskriterien von de Beaugrande/Dressler direkt auf den Titel zu fokussieren, und überzeugt, dass „es keine 1:1-Beziehung zwischen Titel und Text [besteht]: Ein Text kann unter verschiedenen Titeln veröffentlicht werden“ (1993: 64). Die Autorin nimmt an, dass es zwischen Titel und Text keine Kohäsion gibt, „da die Stufe zwischen der metakommunikativen Ebene des Titels und der kommunikativen Ebene des Textes durch bloße Wiedererwähnung oder Wiederaufnahme der Titelemente nicht überwunden wird“ (1988: 520). Sowohl Titel als auch sein Ko-Text fungieren also als zwei sprachliche Einheiten, die auf zwei unterschiedlichen Ebenen betrachtet sind, wobei dem Titel die Rolle des Metatextes seinem Ko-Text gegenüber zugeschrieben wird. Trotz dieser Selbständigkeit des Titels lässt sich aber nicht bestreiten, dass der Titel seinem Ko-Text dient, indem er eine Aussage über ihn macht. Für Nord gilt der Titel deshalb als „Mittel zum Text“ (ebd.: 528).

Buder (1982) hält den Titel zwar für einen selbständigen Kurztext, aber gleichzeitig betont er das enge Zusammenwirken von Titel und Text. In diesem Zusammenwirken vermittelt der Rezipient, der sowohl den Titel als auch dessen Ko-Text wahrnimmt und interpretiert. Die Rezeption des Titels verläuft laut Buder nach folgendem Schema (vgl. ebd.: 187):

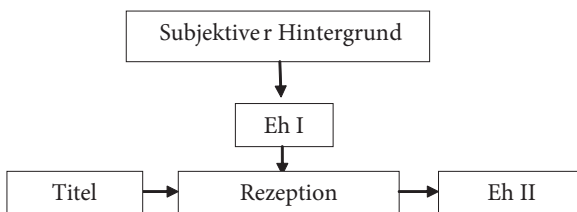

Abb. 1 Verlauf der Titelrezeption nach Buder

Der in diesem Schema genannte *Titel* ist seinem potenziellen Leser noch unbekannt. Erst im Prozess der Rezeption kommt es zu einer solchen Situation, in der dieser Titel und individuelle Vorstellungen sowie Erwartungen seines Rezipienten, die als Erwartungshorizont I (Eh I) bezeichnet sind, zusammenwirken. Als Resultat dieses Zusammenwirkens gilt nach Buder „ein neuer – reicherer und konkreter – Erwartungshorizont (Eh II)“ (1982: 187). Das kann zwar noch kein ‘Endprodukt’ sein, weil die Abhängigkeitsstruktur zwischen Titel und seinem Ko-Text immer noch stark wirkt, aber das ist schon eine neue Qualität, deren Entstehung nicht ohne Einfluss auf die Rezeption des ganzen Ko-Textes verbleibt. Buder weist darauf hin, dass die richtige Rezeption des Ko-Textes erst dann beginnt, nachdem Erwartungshorizont II entstanden ist, d.h. wenn der Titel dem Leser schon bisschen mehr bekannt scheint und in ihm gewisse Vorstellungen und Erwartungen erweckt.

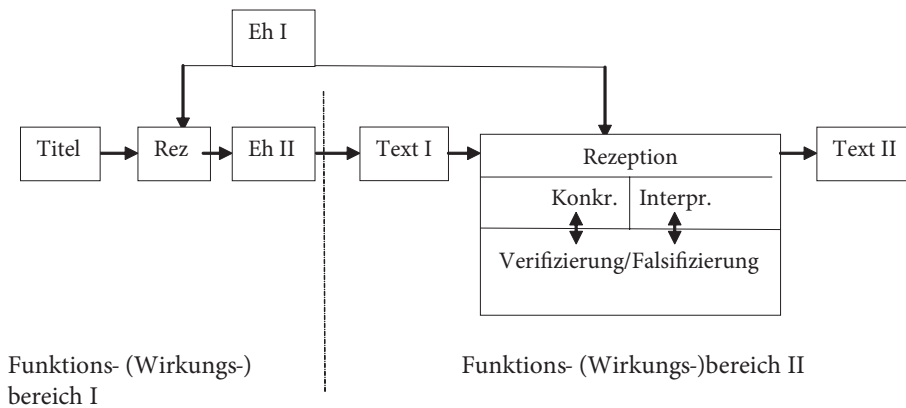

Abb. 2 Titel- und Textrezeption nach Buder

Das Schema zeigt eindeutig, dass der Titel im Akt der Textrezeption von Bedeutung ist, denn er trägt wesentlich zur Entstehung des Endprodukts ‘Text II’ bei. Buder erklärt das damit, dass „im Laufe der Textlektüre die vorgegebene Überschrift mit den Textinformationen gespeist werden [wird]“ und „die Vorstellungen des Titel-Erwartungshorizontes (Eh II) im Text verifiziert oder falsifiziert [werden]“ (1982: 189). Der Titel gibt dem Leser bestimmte Impulse, die je nach dem Leser individuell interpretiert werden können. Buder überzeugt, dass „dem Titel als Frage der Text als Antwort [gegenübersteht]“ (ebd.: 191), wobei betont werden muss, dass die Antwort auf diese Frage ‘prozessual’ ist und erst im Rahmen der Textrezeption gegeben wird. So scheint der Titel den Leser in seiner Textwahrnehmung zu begleiten. Der Prozess der Beantwortung von Titelfragen verläuft so, dass „der Titel selbst in dem Text auftaucht, und zwar an einer Stelle, wo er seine ganze Wirkung zu entfalten beginnt“ und „von einem [...] passiven Gegenstand [...] zu einem funktionsträchtigen und virulenten Element des Textes [wird]“ (ebd.: 195). Diese Stellen, wo der Titel in seinem Ko-Text auftaucht, bezeichnet Buder als „Bezugsstellen“ (ebd.) und je nachdem, ob es nur *eine* solche Stelle im Ko-Text gibt oder mehrere, unterscheidet er entsprechend zwischen punktuellen und extensiven Titeln: Dem extensiven Titel, der in Form von einzelnen Bezugsstellen mehrmals im Text auftaucht, steht also der punktuell Titel gegenüber.

In ähnlicher Weise beschreibt auch Pilz (1993,1995) die semantischen Beziehungen, zu denen es zwischen Titel und Text kommt. In der Auseinandersetzung mit Rothe (1986) und Nord (1988) postuliert sie aber, den Titel nicht nur als Text über Text zu betrachten, sondern auch als „ein Element des Textes [...], das an der Konstitution von Sinn im und durch den Text beteiligt ist“ (1993: 428). In Anlehnung an Buder, der die Meinung vertritt, dass der Titel dem Autor die Möglichkeit gibt, „in dem Text etwas ‘über’ den Text zu sagen“ (Buder 1982: 200), beweist sie, dass „Titel und Ko-Text einen *Gesamttext* bilden und die Textrezeption als ein Prozess zu beschreiben ist, in welchem die Individualität des Lesers, der Titel und der Ko-Text eng miteinander kooperieren und der Leser also geleitet durch sein im Gedächtnis gespeichertes Wissen, titel(text)- und ko-text-geleitet zu einem Textverständnis gelangt“ (Pilz 1993: 432). Als Beweis dieses Zusammenwirkens weist Pilz auf folgende Typen von Titeln und Texten hin, die sich gegenseitig beeinflussen (vgl. Pilz 1993: 26, dazu auch Buder 1982: 187ff):

Titel 1 – der kommt vor der Lektüre vor und wird vom Rezipienten interpretiert,

Titel 2 – dieser kommt nach der Lektüre vor,

(fiktiver) *Text 1* – als Ergebnis der Titelrezeption und –interpretation,

(realer) *Text 2* – in solcher Interpretation, in der er ohne Titel objektiv existiert,

Text 3 – als Ergebnis eines Zusammenspiels zwischen Titel und Text.

Es scheint begründet zu sein, diese Klassifikation um noch einen Titeltyp zu erweitern, der während der Lektüre ihre Anwendung findet. Es ist klar, dass auch während der Lektüre der Titel und sein Ko-Text in bestimmter (dem Leser mehr oder weniger bewusster) Beziehung bleiben, die auch damit gefördert wird, dass der Titel selbst oder seine Elemente im Ko-Text (mehrmals) in Form von ‘Bezugsstellen’ vorkommen. Dank diesen Elementen ist die Interpretation des Titels nicht nur vor (Titel 1) oder nach der Lektüre (Titel 2) möglich, sondern sie findet auch während der Lektüre statt (Titel-Text im Ko-Text), wenn der Leser dank den Bezugsstellen in seiner Titelinterpretation immer wieder bestätigt wird. Kessler und Pilz überzeugen, dass „während der Rezeption die mit dem Titel aktualisierten Bedeutungskomplexe steuernd oder modifizierend auf Sinngebungsprozesse einwirken“ und dass „der Text seinerseits wiederum Potenzen für die Modifizierung von Sinngebungen des Titels [bietet]“ (1990: 348).

Die semantischen Beziehungen, zu denen es zwischen dem Titel und seinem Ko-Text kommt, lassen sich schematisch folgendermaßen darstellen:

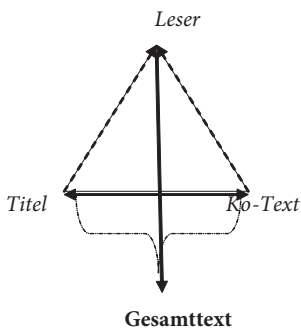

Abb. 3 Rezeptionstriade

Als ersten nimmt der Leser eben den Titel wahr und entnimmt ihm eine erste Information über dessen Ko-Text. Der Titel bahnt den Weg zur Rezeption des Ko-Textes, indem er in Form von einzelnen Bezugsstellen in diesem Ko-Text auftaucht (Titel $\rightarrow$ Ko-Text). Gleichzeitig ermöglicht auch der Ko-Text eine immer bessere Interpretation des Titels, indem er neue Informationen liefert (Ko-Text $\rightarrow$ Titel). So beeinflussen sich Titel und Ko-Text gegenseitig, denn der Titel 'thematisiert' den Ko-Text und bahnt den Weg zu seiner Rezeption, und der Ko-Text 'ergänzt' das, was im Titel 'angesprochen' wurde (Titel $\leftrightarrow$ Ko-Text). Sowohl der Titel als auch der Ko-Text werden von Rezipienten wahrgenommen und interpretiert: zuerst der Titel selbst, der vor der Ko-Text-Lektüre für diesen stellvertretend da ist, dann die beiden in einem semantischen Zusammenhang, der während der Lektüre evaluiert. Deshalb bilden der Titel und sein Ko-Text für den Rezipienten eine neue Qualität, die die Form des Gesamttextes hat. Die beiden gelten auch als konstitutiv für das Zustandekommen dieses Gesamttextes. Dabei muss es aber betont werden, dass der Gesamttext zwar integral ist (er entsteht dank dem Zusammenwirken von Titel und Ko-Text), aber er bleibt auch individuell, denn er ist ein Resultat der Titel-Text-Rezeption und diese ist immer individuell und verläuft bei verschiedenen Rezipienten unterschiedlich.

Es steht außer Zweifel, dass der Titel für den Textverarbeitungsprozess von grundlegender Bedeutung ist und dass seine Beziehungen und Aufgaben dem Ko-Text gegenüber während dieses Prozesses evaluieren. Die erste Dimension im Rahmen dieser Titel-Text-Evaluation - „Aneignungsphase“ (Schwarz 1981: 654) - ist diese vor der Lektüre des Buches, wenn der Titel noch etwas Neues ist und unterschiedlich interpretiert werden kann. Die zweite - „Speicherungsphase“ (vgl. Schwarz 1981: 654) - symbolisiert die Zeit während der Lektüre. Titelgeleitet setzt der Leser seine Lektüre fort und auf diesem Weg begleiten ihn immer wieder Elemente des Titels, die direkt (als Synonyme, Metaphern oder Paraphrasen) oder indirekt im Text vorkommen. Die dritte Dimension - „Erinnerungsphase“ (vgl. Schwarz 1981: 654) - ist die Phase nach der Lektüre. Der Titel ist schon etwas Bekanntes. In ihm vermischt sich der Inhalt des Buches mit dem, was der Leser während der Lektüre (mit)erlebt hat. Er wirkt stärker als in der zweiten Phase, weil er jetzt wiederum alleine für das ganze Buch steht, auch wenn der Ko-Text seinen Hintergrund bildet. Die Wirkungspotenz des Titels seinem Ko-Text gegenüber ist deshalb unbestritten.

Hiermit werden die oben dargestellten Phasen der Titelrezeption am Beispiel eines literarischen Titels exemplifiziert. Als Untersuchungstext gilt der Roman von Monika Maron *Stille Zeile sechs*. 'Der Schlüssel' zur Interpretation dieses Titels scheint das Nomen 'Zeile' zu sein. Bei Duden (⁵2003) findet man folgende Bedeutungen des Terminus 'Zeile':

- geschriebene, gedruckte Reihe von nebeneinander stehenden Wörtern eines Textes: die erste Z., die drei ersten -n eines Gedichtes;
- meist längere Reihe gleichmäßig nebeneinander stehender, nebeneinander angeordneter, gewöhnlich gleichartiger, zusammengehörender Dinge: mehrere -n kleiner Häuser (vgl. Duden ⁵2003: 1845).

Im Falle des analysierten Titels wird das Nomen 'Zeile' mit Hilfe des Adjektivs 'still' erweitert. Diese zusätzliche Information allein macht aber den Titel nicht präziser: 'stille Zeile' kann einerseits als Synonym für eine ruhige Gasse fungieren oder andererseits auch metaphorisch verstanden werden als eine kurze Textpassage, in der etwas indirekt, 'still' mitgeteilt wird oder sogar verschwiegen wird. Auch das dritte Element des Titels – das Zahlwort 'sechs' – verweist auf zwei mögliche Interpretati-

onswege: (stille) Zeile sechs als Adresse in einem ruhigen Viertel oder Zeile sechs, verstanden auch als sechste Zeile in einem Text. Der Titel zeigt also zwei Richtungen, in die der Rezeptionsprozess laufen könnte; auch wenn das Spektrum der Interpretationen noch nicht präzise ist, wird es schon in der ersten Phase auf zwei Interpretationsmöglichkeiten beschränkt. Schon am Anfang des Textes (Seite 1) gibt es Hinweise (Beschreibung eines Villenviertels), dass im Titel eben eine Adresse gemeint werden kann. Die genaue Bestätigung dessen, wie diese 'stille Zeile sechs' zu interpretieren ist, findet der Leser auf Seite 10 und zwar in Form solches Satzes: *Als ich die Stille Zeile sechs überquerte, sah ich vor Beerenbaums Haus zwei Autos stehen [...]*. So wird 'Stille Zeile sechs' direkt als eine Adresse im östlichen Teil Berlins betrachtet, wo sich der Roman abspielt. Während diese Interpretation des Titels im Text in Form von mehreren Bezugsstellen bestätigt wird (wie z.B. diesen auf Seite 11: *Ich ging langsam weiter, den Kopf nach rechts gewandt, wo Beerenbaums Haus stand, das nun nicht mehr sein Haus war, Stille Zeile Nummer sechs*; Seite 64: *Wenn ich abends, nach vier oder fünf Stunden Arbeit für Beerenbaum, durch die Unwirklichkeit des „Städtchens“ nach Hause ging, hatte ich manchmal den Wunsch, in einen Spiegel zu sehen und zu prüfen, ob ich mir noch ähnlich sah oder ob ich mich der Geisterwelt der Stillen Zeile und der Straßen um sie herum schon anverwandelt hatte*; Seite 118: *Auch ich gehörte ihnen, sobald ich dieses Haus betrat, das verfluchte Haus Nummer sechs in der Stillen Zeile mit den Perserteppichen und Blumengardinen [...]*; Seite 124: *An dem Abend nach Sensmanns Besuch war ich entschlossen, das Haus in der Stillen Zeile sechs nicht wieder zu betreten.*) und dadurch als dominant einzuschätzen ist, scheint auch die zweite, eher metaphorische Bedeutung eine Rolle in diesem Text zu spielen. Die Ich-Erzählerin, 42-jährige Historikerin Rosalind Polkowski hat beschlossen, nicht mehr 'für Geld zu denken' und schrieb für einen Funktionär, Herbert Beerenbaum, seine Memoiren nieder. Eben im Kontext dieser Memoiren, die im Text zum ersten Mal erst auf Seite 29 thematisiert sind (*Er habe den Auftrag, seine Memoiren zu schreiben, und ich sähe ja selbst...*; Seite 201: *Die Luft, die er in seiner Lunge speichern konnte, reichte kaum für die kurzen Zeilen, ihre letzten Silben erstickten schon in seiner Atemnot, so schwach war er*), kann das Wort 'Zeile' auch als eine kurze Textpassage betrachtet werden, obwohl betont werden muss, dass es im Text keine direkten Bezugsstellen gibt, die eben in diesem Kontext die Erweiterungen 'still' und 'sechs' erklären würden. Während 'stille Zeile' eventuell als eine Metapher dessen betrachtet werden könnte, was von den beiden – Rosalind und Beerenbaum – während ihrer Arbeit an den Memoiren als schmerzhaft verschwiegen wurde, findet die Zahl 'sechs' im Kontext dieser Memoiren keine Erklärung. Da die Autorin den Titel eindeutig als eine Adresse identifiziert, was im Text seine Bestätigung in Form von den einzelnen Bezugsstellen findet, scheint diese Interpretation legitim zu sein, was während der Lektüre immer wieder bestätigt wird und nach der Lektüre eindeutig klar ist. Aufgrund der immer wieder vorkommenden Bezugsstellen soll *Stille Zeile sechs* als „ein extensiver Titel“ (Pilz 1993: 430) betrachtet werden, denn er „zieht sich in Gestalt der Bezugsstellen – wie ein roter Faden durch den Text und dessen Struktur“ (ebd.: 430).

Der Titel ist eben das, was nach der Lektüre des literarischen Textes diesen Text in menschlichem Gedächtnis repräsentiert. Eben der Titel ermöglicht die Erinnerung daran, was gelesen wurde, und was natürlich - wie auch immer - mit Gedanken, Überlegungen und Reflexionen des Lesers ergänzt wurde. Der Titel bildet zusammen mit diesen nach der Lektüre entstandenen Reflexionen eine neue Qualität, die immer ganz persönlich und für jeden Leser reserviert ist. Man könnte den Titel mit einem (persönlichen) Code vergleichen, den man zu knacken versucht. Der Titel ist ein Code zu diesem Buch, das er betitelt. Mit Hilfe von Bezugsstellen bettet sich der Titel während der

Lektüre ins Werk ein. Einerseits referiert er auf seinen Ko-Text, andererseits steht er mit ihm in einem engen semantischen Zusammenhang. Er evaluiert mit dem Text und dank diesem Text, der seine Interpretation beeinflusst. Der Titel als Text bahnt den Weg zu einem Text, und zwar zu seinem Ko-Text, zum Buch.

Literatur

- Buder, Guido.** (1982), *Titel und Text. Information und Wirkung des italienischen Novellentitels vor, nach und während der Textlektüre* (Reihe Romanistik 28). Rheinfelden
- Duden.** (52003), *Deutsches Universalwörterbuch*
- Fix, Ulla/Adamzik, Kirsten/Klemm Michael.** (2002), *Brauchen wir einen neuen Textbegriff?*, Peter Lang GmbH, Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main
- Genette, Gerard.** (1989), *Paratexte. Das Buch zum Beiwerk des Buches*. Frankfurt/M
- Hellwig, Peter.** (1984), „Titulus oder über den Zusammenhang von Titeln und Texten. Titel sind ein Schlüssel zur Textkonstitution“, *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 12/1984, S. 1-20
- Janich, Nina** (Hg.). (2008), *Textlinguistik. 15 Einführungen*. Narr Francke Verlag, Tübingen
- Kessler, Christine/Pilz, Anett.** (1990), „Aspekte der rezeptionssteuernden Funktion von Titeln literarischer Texte“, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Brandenburgischen Landeshochschule*. Jahrgang 34/1990, Heft 2, S. 347-351
- Linke, Angelika / Nussbaumer, Markus / Portmann, Paul, R.** (52004), *Studienbuch Linguistik*. Max Niemeyer Verlag Tübingen
- Lüger, Heinz-Helmut.** (1987), „Titel und Textverstehen. Zur Rezeptionssteuerung in italienischen Gebrauchstexten“, *Italienisch* 17/1987, Frankfurt/M, S. 88-98
- Nord, Christiane.** (1988), „Der Titel – ein Mittel zum Text. Überlegungen zu Status und Funktionen des Titels“, *Sprechen und Hören. Akten des 23. Linguistischen Kolloquiums*, Reiter N. (Hg.), Berlin, Tübingen, S. 519-528
- (1993), „Wie der Text zum Leser kommt. Formen und Funktionen von Überschriften in deutschen Illustrierten“, *Nouveaux cahiers d'allemand* 11(1). Nancy, S. 61-73
- Pilz, Anett.** (1993), „Semantische Beziehungen zwischen Titel und Text. Zur Rolle des Titels im Textverstehen“, *Wortschatz-Satz-Text: Beiträge der Konferenzen in Greifswald und Neubrandenburg*, Bartels G./Pohl I., Peter Lang Verlag, Frankfurt/M, S. 427-434
- (1995) *Linguistische Untersuchungen zur rezeptionssteuernden Funktion von Titel literarischer Texte*. Tectum-Verlag, Marburg
- Rothe, Arnold.** (1986), *Der literarische Titel. Funktionen, Formen, Geschichte*. Vittorio Klostermann Frankfurt a.M.
- Schwarz, Monika.** (1981), „Positions-Effekte von thematischer Zusatzinformation auf das Erinnern eines Prosatextes“, *Zeitschrift für experimentelle und angewandte Psychologie* 28/1981, Heft 4, Göttingen, S. 651-664
- Weinrich, Harald.** (2006), „Titel für Texte“, *Sprache, das heißt Sprachen*, Weinrich, Harald, Gunter Narr Verlag, Tübingen, S. 101-115
- Wulff, Hans, J.** (1979), *Zur Textsemiotik des Titels*. Münster

Streszczenie

Tematem artykułu są szeroko rozumiane związki semantyczne, do jakich dochodzi między tytułem a tekstem, analizowane na przykładzie tytułów tekstów literackich. Punktem wyjścia do dalszych rozważań staje się udzielenie odpowiedzi na pytanie o status tytułu, a zatem o to, czy pod względem lingwistycznym tytuł stanowi integralną część tekstu, który poprzedza, czy też jest od niego niezależny i z perspektywy lingwistyki sam może być traktowany jako tekst. Jako odniesienie do teoretycznych rozważań na temat wpływu tytułu na odbiór tekstu oraz ewolucji samego tytułu podczas lektury tekstu posłuży analiza relacji tytuł-tekst, dokonana na przykładzie powieści „Stille Zeile sechs”, autorstwa M. Maron.

Die Textsorte „protestantische Leichenpredigt“. Anmerkungen zu ihrer Bedeutung für die Erforschung des Deutschen der frühen und mittleren Neuzeit

Der Ausbruch der Reformation hatte unter vielen anderen zwei, für die heutige diachrone Erforschung des Deutschen besonders wichtige, miteinander unzertrennlich verbundene Implikationen - die eine auf dem Gebiet des Schrifttums, die andere im Bereich der Sprachentwicklung. Einerseits gab die Reformation einen starken Anstoss zur Entfaltung und Verbreitung des religiösen Erbauungsschrifttums. Es kam folglich zu gravierenden Veränderungen im damaligen Spektrum der Textsorten. Diese Veränderungen sowie die Bibeindeutschung begünstigten und beschleunigten auf der anderen Seite die Entwicklung der deutschen Sprache, den Übergang vom Früh- zum Neuhochdeutschen, der sich in der frühen (1450/1500-1650) und mittleren (1650-1800) Neuzeit vollzog. Die protestantische Erbauungsliteratur in ihrer Ganzheit wie auch einzelne dieser Gattung angehörende Textsorten (z. B. Predigten, Andachten, Gebete, Tagebücher, Autobiographien) bieten für diachrone Deutschstudien in vielerlei Hinsicht einen besonders geeigneten Stoff. Unter den vielen erbaulichen Texten begegnen wir einer einzigartigen Gattung, von der Rudolf Lenz einmal behauptete, dass es „im deutschen Sprachraum wohl kaum eine Quelle gibt, die ein solch breites Aussagespektrum für die sozialen Ober- und Mittelschichten von der Mitte des 16. bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts besitzt wie die gedruckten Leichenpredigten“ (Lenz 1975: Vorwort. unpag.).

Die Leichenpredigt, gelegentlich auch Leich-Sermon genannt¹, war höchstwahrscheinlich die populärste und wirkungskräftigste aller erbaulichen Textsorten überhaupt, wovon die Zahl der bis 1989 in westdeutschen Archiven und Bibliotheken erhaltenen Textexemplare (ungefähr 250 000) zeugt². Schon aus diesem Grund eignet sich die Gattung als Materialgrundlage zur Erforschung der frühneuhochdeutschen Entwicklungsperiode. Manche Forscher weisen aber in diesem Kontext darauf hin, dass dieses große Textkorpus protestantischer Leichenpredigten sein Pendant im deutschen Katholizismus hat - es gibt eine ziemlich große Zahl früh- und mittelnneuzeitlicher katholischer Leichenreden, insbesondere im süddeutschen Raum (Bayern, Österreich), teilweise in konfessionell gemischten Gebieten (vgl. Jürgensmeier 1975: 132f.; Pickl 1975; Vonlanthen 1978: 10)³.

¹ Unter „Leiche“ verstand man die Feier und den Ablauf der Beerdigung, also das Leichenbegängnis, die Begräbnisfeier.

² Diese Angaben betreffen lediglich den Zeitraum zwischen 1550 und 1700/1750, als die Leichenpredigt ihre Blütezeit erlebte. Die Texte erschienen als Einzelexemplare, deren Auflagenhöhe nicht selten zwischen 100 und 300 lag, oder wurden in Sammelbänden gedruckt. Der Bedarf war manchmal so groß, dass die Texte neu aufgelegt werden mussten. Auch der Umfang der einzelnen Texte wuchs von anfangs 20 Seiten in Oktav oder Quart bis auf 100, gelegentlich sogar 200 Seiten (vgl. Meid 2001: 295f.).

³ Als Anfang der gedruckten katholischen Leichenpredigt in deutscher Sprache wird im Allgemeinen das Jahr 1570 anerkannt (vgl. Boge et al. 1999: 1ff.), obwohl die ersten Leichenpredigten (zuerst ausschließlich auf fürstliche Personen) bereits um 1500 in Druck erschienen. Die ersten bekannten vorreformatorischen Leichenreden im deutschen Sprachbereich, die in lateinischer Sprache abgefasst wurden, stammen aus der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts, die ersten überlieferten Leichenreden auf nicht fürstliche Personen (Professoren der Universität Heidelberg)

Dass sich in den Bibliothebeständen relativ wenige katholische Leichenpredigten befinden, zeugt von ihrer viel geringeren kulturellen und sprachlichen Wirkungskraft im deutschen Sprachraum⁴. Die Leichenpredigt war im Deutschland des 16. Jahrhunderts also nichts Neues, aber der Ausbruch der Reformation und Luthers Überzeugung, dass die gesamte Bibel als göttliche Offenbarung jedem Menschen zugänglich und verständlich gemacht werden musste, trugen zu enormer Aufwertung der Predigt bei und somit automatisch der Leichenpredigt, denn die erstere stellte von Anfang an den eigentlichen Kern der sich im Laufe der Zeit wandelnden Leichenrede dar.

Aber auch ihre weiteren Merkmale machen sie sprachgeschichtlich noch untersuchungswürdiger. Dazu gehört mit Sicherheit ihre regionale Verteilung. Als Kernland der Textsorte gilt der mitteldeutsche Raum, dessen Grenzen im Süden der Main und im Norden eine Linie zwischen Osnabrück und Berlin markierten. Der Druck von Leichenpredigten verbreitete sich außerdem in den oberdeutschen Reichsstädten und in den typisch katholischen Gebieten; in Schlesien wurde der Brauch unmittelbar nach der Reformation ebenfalls sehr stark (vgl. Lenz 1981). Wir können nicht nur das Kerngebiet mit der höchsten Leichenpredigten-Frequenz bestimmen, sondern auch jedes einzelne Exemplar sprachgeographisch zuordnen, denn im Gegensatz zur Predigt blieben hier die Angaben zur konkreten Kirchengemeinde und zur Person des Predigers sowie zum Tag, an dem die Zeremonie stattfand und die Leichenpredigt gehalten wurde, auch in der Druckversion erhalten. Das ermöglicht die Aufdeckung eventueller dialektaler Einflüsse. Die Texte bieten sich außerdem als wertvolle Basis für soziolinguistische Analysen an; man muss nämlich bedenken, dass sie in ihrer Mehrheit nicht für ein breites Lesepublikum verfasst wurden, sondern sie waren in den meisten Fällen an eine geschlossene, zahlenmäßig kleine Rezipientengruppe (Familienmitglieder, Verwandte, Freunde des Verstorbenen) gerichtet. Den sozialen Hintergrund der Adressaten dürfte jeder Verfasser im Auge behalten haben⁵.

Die Wurzeln der uns hier interessierenden Textsorte liegen zwar in der Antike, in den damals von Cicero formulierten Grundzügen der *laudatio funebris*⁶, den Prototypen stellen jedoch zwei von Martin Luther selbst gehaltene Leichenpredigten dar. Die erste verfasste er für die Bestattung von Kurfürst Friedrich dem Weisen, die zweite für dessen Bruder und Nachfolger Johann den Beständigen. Jede dieser Predigten wurde geteilt und an verschiedenen Tagen gehalten - am 10. und 11. Mai 1525 die

entstanden in den Jahren 1450, 1460 und 1481 (vgl. Schmidt-Grave 1974: 30f.). Allerdings sind diese Texte - nicht zuletzt wegen ihrer Kürze - für die diachrone Erforschung des Deutschen von sekundärer Bedeutung. Die römische Kirche reagierte auf den sich im lutherischen Protestantismus ausbreitenden Druck der Predigten und auf ihre rapide anwachsende Popularität als Erbauungslektüre mit verschiedenartigen Verboten. Im Gegensatz zu den Evangelischen blieb die katholische Funeralpraxis grundsätzlich ein Charakteristikum des klösterlichen Lebens und ein Privileg der Kirchenfürsten wie auch des Adels; den breiten Massen der deutschen Katholiken wurde das Recht auf (gedruckte) Leichenpredigt amtskirchlich verweigert (vgl. Jürgensmeier 1975: 140).

⁴ Aus verschiedenen Gründen (z. B. der sich zuspitzende interkonfessionelle Konflikt, für Katholizismus und Protestantismus unterschiedliche Kommunikationsbedingungen, Geldmangel) erreichten sie in puncto Druck, Auflagenhöhe, Distribution und Popularität nie das Niveau der protestantischen Predigten.

⁵ Die Leichenpredigt ist höchstwahrscheinlich die einzige der von Luther selbst entwickelten erbaulichen Textsorten, deren Hauptrezipient fast von Anfang an nicht der „gemeine Mann“, nicht der Vertreter der sozialen Unterschicht war, sondern Angehörige der Oberschicht: Adlige, wohlhabende Bürger, reiche Handwerker, Gelehrte, Beamte, Ärzte und Pfarrer.

⁶ Diese antike Tradition wurde bereits im 4. Jahrhundert n. Ch. in die christliche Literatur übernommen und die Textsorte fand vor allem in hagiographischen Texten Verwendung. Ihre Verbreitung war folglich lange Zeit äußerst eingeschränkt, bis die Bettelorden (insbesondere die Dominikaner) die Gattung *oratio funebris* populär machten (vgl. Lenz 1975: 39; Schneyer 1969: 52).

erste, am 18. und 22. August 1532 die zweite. Deshalb begegnet man in manchen Quellen der Angabe, dass von ihm vier Texte dieser Gattung überliefert sind (vgl. Winkler 1967: 26). Als prototypisch gilt in gewissem Sinne auch sein 1519 abgefasster *Sermon von der Bereitung zum Sterben*. Der Reformator hielt Gebete und Fürbitten für Verblichene für unnützlich, lehnte den im Katholizismus üblichen Totengottesdienst ab und prangerte ihn als unzulässigen Missbrauch des Messopfers an. Nicht der Verstorbene sollte im Zentrum des Gottesdienstes stehen, sondern der Erlöser (christozentrischer Ansatz), und die eigentlichen Ziele der Leichenpredigt waren: das Lob Gottes, Trost aus dem Worte Gottes, Stärkung des Glaubens und des religiösen Bewusstseins, Erbauung und Belehrung der christlichen Gemeinde (vgl. Lenz 2000: 668). In dieser Hinsicht war ihre Zielsetzung dieselbe wie die der Predigt, obwohl in diesem Fall die Freiheit in Formfragen viel größer war.

Entscheidend für die Entstehung und Etablierung der gedruckten protestantischen Leichenpredigt wurde jedoch Martin Luthers Tod am 18. Februar 1546, auf den innerhalb von wenigen Tagen drei deutschsprachige Predigten verfasst wurden⁷. Besonders hervorgehoben wird hierbei jedoch weder ihre ungewöhnlich hohe Zahl (selbst Vertreter des hohen Adels wurden damals i. d. R. nur mit einer Leichenpredigt geehrt) noch ihre namhaften Autoren, sondern der nahezu sofortige Druck dieser Texte und ihre schnelle Distribution, wodurch Luthers Anhänger den befürchteten Gerüchten vom plötzlichen, nicht wohl vorbereiteten also nicht „rechten“ Tode des Reformators entgegenwirken wollten⁸ (vgl. Schmidt-Grave 1974: 35f.). Luthers Tod sowie die Bestrebungen seiner Mitarbeiter und Anhänger, Verdienste, Lebenswerk und Seeligkeit des Reformators vor den feindlichen katholischen Verleumdungen mittels Predigten zu verteidigen, trugen also einerseits zur Entstehung eines neuen Brauchs (das sofortige Drucken von religiösen Kausaltexten) und infolgedessen zur Entwicklung einer - formal gesehen - neuen Textsorte bei. Auf der anderen Seite erzwang die Zweckbestimmung dieser drei Texte in relativ kurzer Zeit eine von deren Autoren gar nicht intendierte Wandlung der gesamten Gattung von der Predigt zur Gedenkrede. Das stand wiederum zum weiter oben beschriebenen, ursprünglich christozentrischen Ansatz der lutherischen Leichenpredigt in krassem Widerspruch.

Für sprachdiachrone Studien ist es von besonderem Belang zu entscheiden, ob sich die in den Leichenpredigten festgehaltene Sprache der Schriftlichkeit oder der Mündlichkeit zuordnen lässt. Als Variante der Textsorte Predigt werden sie zu den mündlichen Textsorten gerechnet, allerdings bereitet uns die protestantische Predigt in dieser Hinsicht beträchtliche Schwierigkeiten. Martin Luther modifizierte die katholische Kanzelrede und verwandelte sie in ein Vehikel der Übertragung biblischer Inhalte in die individuelle Erfahrungswelt der Gläubigen und ein Mittel der Glaubensstärkung; er beabsichtigte die Verkündung des Wortes Gottes auch auf außerkirchliche, meistens (halb)private Situationen auszuweiten, in denen die Gläubigen zuerst entsprechende Predigten (vor)lesen und besprechen sowie anschließend über ihren Inhalt reflektieren konnten. Deshalb erschienen die ersten

⁷ Die erste dieser Predigten hielt Justus Jonas in Eisleben bereits einen Tag nach Luthers Tod, die zweite Michael Cölius am 20. Februar 1546 ebenfalls in Eisleben. Für das Begräbnis des Reformators in Wittenberg bereitete Johannes Bugenhagen eine Leichenpredigt vor. Philipp Melanchthon als Vertreter der Wittenberger Universitätsgemeinschaft hielt in der Schlosskirche lediglich eine kurze lateinische Rede, die vielmehr der klassischen *oratio funebris* nahe stand (vgl. Schubart 1917: 17ff.).

⁸ Die Vorbereitung auf den Tod, der rechte Verlauf des Sterbens, also die *ars moriendi*, die es zu erlernen galt, waren damals in beiden Konfessionen unbestritten von grundlegender öffentlicher Relevanz - das Sterben betrachtete man als Krönung des Lebens, es entschied über das gesamte vorhergegangene Leben sowie über das Seelenheil und umgekehrt, die gesamte Existenz eines Menschen entschied über das Sterben.

gedruckten Predigten noch zu Luthers Lebzeiten und wurden rasch als eine der wichtigsten Formen des Erbauungsschrifttums enorm populär⁹. Im Falle der Predigtsprache haben wir es also nicht mit einer spontanen Oralität zu tun, sondern mit einer fiktiven bzw. konstruierten Mündlichkeit; alle relevanten Merkmale der Texte, ihre Makrostruktur, die Wahl der verwendeten Ausdrucksmittel sowie die Stilschicht waren der angestrebten Intensivierung der Publikumsansprache und der jeweiligen Zweckbestimmung der Rede untergeordnet¹⁰. Wir gehen davon aus, dass auch die Sprache der Leichenpredigten - obwohl diese als casusgebunden in sehr kurzer Zeit entstehen mussten - ebenfalls dieser Pseudo-Mündlichkeit angehört und dass sie trotz ihrer Stellung zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit den jeweiligen Sprachstand angemessen widerspiegelt.

Kennzeichnend für die erwähnten drei deutschen Leichenpredigten auf den Tod Luthers und für unzählige nachfolgend entstandene Texte ist ihr klarer, auf der augustinischen Rhetorik fußender vierteiliger Aufbau¹¹; alle beginnen mit dem *exordium*, einer kurzen Schilderung von Leben und Tod des Verstorbenen also, das zur Verlesung entsprechender Bibelstelle hinführt. Im dritten Teil wird sie ausgelegt, oft in homilieartiger Form. Der Auslegung folgt i. d. R. ein mehr oder weniger formalisierter Schluss (vgl. Winkler 1967: 27ff.). Dieses schlichte, für Luther aber typische Predigtschema und der dominierende direktiv-appellierende Charakter der Textsorte blieben bis ins 18. Jahrhundert verbindlich, was aus der Leichenpredigt eine nahezu ideale Grundlage für diachrone Studien zur deutschen Sprache macht. Als mustergültiges Beispiel dieser Gattung mag Paul Gerhards *Leich-Sermon* auf Joachim Schröder dienen, den der bedeutendste evangelische Kirchenlieddichter des Barock 1655 verfasste, also über einhundert Jahre nach der Entstehung des lutherischen Textsorten-Prototypen. Obwohl die Gattung in dieser Zeit den veränderten Anforderungen und der sich wandelnden Ästhetik angepasst wurde sowie zahlreiche Modifizierungen erfuhr, hielt sich der Autor mit eiserner Konsequenz an die Richtlinien der rhetorischen Textstrukturierung: *exordium generale* (eine allgemeine, von einem Bibeltext, der nicht Predigttext ist, ausgehende Einleitung mit ersten Angaben über den Verblichenen), Predigttext, *exordium speciale* (zweite, zur Auslegung des Predigttextes hinführende Einleitung), *dispositio* oder *partitio* (Festlegung der aus dem Text gewonnenen Predigtthemen), die eigentliche mehrteilige Auslegung (Anführung des gesamten biblischen und außerbiblischen Beispielmaterials zu einem Thema, mehrere Bibelsprüche, Argumentation), *epilogus* (vgl. Axmacher 2006: 24). Aber bereits in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts zeichnete sich bei den Leichenpredigten eine fortschreitende Intentionsverlagerung von der Gemeindepredigt im Geiste Luthers auf das Ehrengedächtnis ab (vgl. Winkler 1967: 171); es wurden immer wieder neue, der reformatorischen Konzeption der Textsorte

⁹ Als erste erschien 1522 Luthers *Kirchenpostille* mit Predigten über die Perikopen des Kirchenjahres; nicht minder populär erwies sich seine *Hauspostille* aus dem Jahr 1527 mit Predigten über neutestamentliche Texte (vgl. Meid 2001: 409).

¹⁰ Es liegt ein Textverarbeitungsverfahren vor, eine Prozedur, die Mertens (1992) als postskriptive Mündlichkeit bezeichnet; in diesem Fall wird ein Text auf Grundlage eines vorher schriftlich vorbereiteten Konzeptes vorgelesen. Gedruckte Predigten der Postillen stellen die sog. anteskriptive Mündlichkeit dar, das bedeutet, die Texte wurden vor dem Druck mehr oder weniger bearbeitet und verändert (vgl. Mertens 1992: 41). Die Vermutung liegt nahe, dass die uns überlieferten schriftlichen Predigttexte, die ursprünglich zur Hauslektüre bestimmt waren, ein Exempel der beiden Formen der Mündlichkeit darstellen. Die Prediger müssen sie deswegen in jeder Hinsicht (logischer Aufbau, interne Gliederung, Wortwahl, Grammatik, Stil) mit besonderer Sorgfalt verfasst haben. Jeder Text unterlag mit Sicherheit mindestens zweimal einer gründlichen sprachlichen Analyse und gegebenenfalls Korrektur, bevor die Endfassung zum Druck gelangte.

¹¹ Die klassische Vierteilung in *exordium*, *narratio*, *argumentatio* und *peroratio* galt hier als quasi übergreifendes, universelles Strukturierungsprinzip (vgl. Göttert 2009: 31ff.; Ottmers 2007: 53ff.).

nicht konforme Elemente hinzugefügt, wodurch überraschenderweise ihre Attraktivität und Wirkung als Erbauungs-, Trost- und Unterhaltungslektüre enorm gewachsen sind¹². Zu Beginn des 17. Jahrhunderts entwickelte sich aus der eigentlichen christlichen Predigt des Pfarrers ein umfangreiches Textkorpus mit Widmung, Vorrede, der eigentlichen Predigt oder einem Predigtteil, in dem auch mehrere Predigten von verschiedenen Pfarrern zusammengetragen waren, einem Personalia-Teil (auch Ehrengedächtnis genannt), Abdankung (*parentatio*), also der Rede eines Laien über das Leben und Dank an den Verstorbenen, Epicedien (Gelegenheitsdichtungen) und Ad-hoc-Kompositionen (Trauermotetten, Trauerarien, Lieder, mehrstimmige Liedsätze) (vgl. Lenz 1990: 66f.; Meid 2001: 295ff.)¹³. Im Grunde haben wir es seit dem Beginn des 17. Jahrhunderts nicht mit der einheitlichen Textsorte (Leichen-) Predigt zu tun, sondern mit einem unterschiedliche Textsorten umfassenden Druckwerk. Nicht immer sind die einzelnen Bestandteile betitelt und drucktechnisch gekennzeichnet, was die Erkennung der einzelnen Textsorten erschwert. Predigtteile sind gewöhnlich nach dem bereits beschriebenen Aufbau strukturiert¹⁴. Die Epicedien weisen dagegen ein Dreierschema auf, das sich direkt aus den funeralrhetorischen Grundfunktionen der antiken Trauerreden ableitet, d. h. *laudatio* (Lob des Verstorbenen), *lamentatio* (Klage über den Verlust) und *consolatio* (Trost für die Hinterbliebenen). In der antiken Tradition waren sowohl die einzelnen Elemente wie auch ihre Reihenfolge für die Rede konstitutiv. (vgl. Krummacker 1974: 102f., 123ff.) In der Neuzeit galt das Schema nicht mehr als normativ verbindlich; zu den funeralrhetorischen Wirkungszielen kam meistens noch die Erbauung/ Belehrung (Didaxe) der Hörer/Leser als letztes Strukturelement dazu. Variiert wurde gelegentlich auch ihre Reihenfolge, und zwar Trauer, Lob, Trost und Didaxe. Auch sprachhistorisch gesehen sind sie für uns untersuchungswürdiger geworden, denn diese Funktionen waren immer stark ritualisiert und wurden fast zweihundert Jahre über - solange die Gattung fortlebte - mittels derselben bzw. vergleichbarer Argumente, stilistischer und rhetorischer Figuren, lexikalischer Ausdrucksmittel realisiert¹⁵.

¹² Die Attraktivität der Gattung muss im Zusammenhang mit der damaligen Vorstellung vom Sterben und Tod in der ganzen abendländischen Geistesgeschichte gesehen werden. Die Beschäftigung mit dieser Problematik nahm einen Platz von für uns kaum vorstellbarer Wichtigkeit ein; nicht ohne Grund galt der Tod als zentrales Thema der barocken Predigt überhaupt, und zwar in beiden Konfessionen (vgl. Schmidt-Grave 1974: 35ff.; Smolinsky 1992: 287ff.). Im öffentlichen Diskurs dieser Zeit war Tod genauso wichtig und selbstverständlich wie Lebensfreude, und Vanitas-Motive waren vor allem in der Kunst fast allgegenwärtig.

¹³ Man muss bedenken, dass der Druck von Leichenpredigten kostspielig war und dass der Geistliche den Erwartungen der Familienangehörigen des Toten entgegenkommen musste; diese waren wiederum weniger an der Predigt *sensu stricto* interessiert als vielmehr an der Lebensdarstellung des Verbliebenen.

¹⁴ Das viergliedrige Gliederungsschema erwies sich als so flexibel, dass sich im Laufe der Zeit zahlreiche Strukturvariationen entwickelten. Die prototypische Makrostruktur der protestantischen Predigt in den Postillen enthält folgende Teile: *exordium*, *propositio* (kurze Darstellung des Inhalts und der Gliederung der Predigt), *paraphrasis* (Wiederholung und Auslegung des Perikopentextes), *doctrina* (Herausarbeitung der im Text enthaltenen Lehre(n)), *applicatio/usus* (Beziehung der Predigtlehre auf das Leben der Zuhörer/Leser) und *conclusio/epilogus* (Predigtschluss, oft in Gebetsform) (vgl. Haag 1992: 5). Philipp Melancthon gliederte die Predigt in *exordium*, *narratio*, *propositio*, *argumentatio*, *confirmatio*, *ornamenta*, *amplificatio* und *epilogus* (vgl. Ottmers 2007: 62).

¹⁵ Die *lamentatio* dient bekanntlich dem Ausdruck von Gefühlen, gleichviel ob es sich hierbei um die eigenen Empfindungen des Redners handelt. Deshalb wird oft ein erbaulich-lehrhafter Ton angeschlagen. Derselbe Charakter kommt in der *laudatio* noch viel stärker zum Ausdruck, denn sie soll durch Verweise auf den Lebenslauf des Verstorbenen bzw. durch die Rekapitulation des *curriculum vitae*, durch das Lob seiner Verdienste und Tugenden ein Vorbild etablieren sowie die Hinterbliebenen zur Nachahmung bewegen. Damit schließlich das Wirkungsziel der *consolatio* erreicht wird, muss der Redner die Trauernden ermahnen, unterstützen und ihnen Hoffnung einflößen, und zwar durch Rückgriff auf typische Trostargumente, (biblische) Symbole und Motive. Es sei noch angemerkt, dass dieselben funeralrhetorischen Intentionen in verschiedenen Teilen der eigentlichen, kirchlichen Predigt realisiert werden können.

Der besondere Entstehungsanlass der Leichenpredigt wirkte sich auf die Stilhöhe der beiden Teile (Predigt und Epicedium) aus, zumal sie von verschiedenen Personen geschaffen wurden. Folglich sind von Text zu Text manchmal deutliche Stildifferenzen möglich. Im Allgemeinen ist der Stil der eigentlichen Leichenpredigt im Vergleich zu dem der Postillenpredigten viel stärker dem *genus medium* angenähert, während die Stilschicht der Epicedien gelegentlich sogar pathetisch-erhaben (*genus grande*) anmutet. Dem informativen Charakter der Personalien, deren übermäßiger Umfang¹⁶ und starke Tendenz zur Verschönerung des Lebenslaufs scharf kritisiert wurden (vgl. Müller 1664 (1852)), entspricht der niedere Stil. Wie viele der genannten Bestandteile der eigentlichen, in der Kirche oder am Grab gehaltenen Predigt hinzugefügt wurden, hing nicht zuletzt mit dem gesellschaftlichen Status des Verblichenen zusammen¹⁷. Nicht immer klar ist auch ihr Entstehungsprozess im Sinne der weiter oben beschriebenen post- und anteskriptiven Mündlichkeit, was die den Kern jedes Textes bildenden Parentationen und Epicedien betrifft. Alles in allem liefern sie - sowohl isoliert betrachtet wie auch als fest miteinander verbundene Elemente einer inhaltlich-logischen textuellen Ganzheit - in jeder Hinsicht ein facettenreiches sprachliches Untersuchungsmaterial.

In dem vorliegenden Beitrag wurde versucht, aufgrund einer Charakteristik der gedruckten protestantischen Leichenpredigt die Bedeutung dieser erbaulichen Textsorte für die diachrone Erforschung des Deutschen darzustellen. Aus Platzgründen konnte dabei lediglich auf ausgewählte, rhetorische, kommunikativ-pragmatische und sprachliche Textmerkmale sowie auf die dort vermittelten Inhalte eingegangen werden. Trotzdem ist aus dieser kurzen Charakteristik ganz eindeutig zu schlussfolgern, dass die Leichenpredigten nahezu alle quantitativen und qualitativen Bedingungen erfüllen, die an sprachgeschichtlich repräsentative Textkorpora gestellt werden. Nur auf Basis solch eines Untersuchungsmaterials sind jegliche Aussagen über die wahrscheinlich entscheidende Phase des Übergangs vom Früh- zum Neuhochdeutschen zuverlässig, wissenschaftlich objektiv und lassen sich verifizieren bzw. falsifizieren.

Literatur

Axmacher, Elke. (2006): „Die Kunst der Leichenpredigt. Annäherungen an Paul Gerhardt als Prediger“, *Arbeitsstelle Gottesdienst. Zeitschrift der Gemeinsamen Arbeitsstelle für gottesdienstliche Fragen der Evangelischen Kirche in Deutschland* 02/2006: 21-29.

Boge, Birgit / Bogner, Ralf Georg. (1999), „Katalog deutschsprachiger katholischer Leichenpredigten in Einzeldrucken 1576-1799 aus den Beständen der Stiftsbibliothek Klosterneuburg und der Universitätsbibliothek Eichstätt“, *Oratio funebris. Die katholische Leichenpredigt der frühen Neuzeit. Zwölf Studien. Mit einem Katalog deutschsprachiger katholischer Leichenpredigten in Einzeldrucken 1576-1799 aus den Beständen der Stiftsbibliothek Klosterneuburg und der Universität Eichstätt*, Boge / Bogner (Chloe 30), Amsterdam - Atlanta: 353-844.

¹⁶ In den meisten Fällen enthält der biographische Teil Angaben über die Geburt des Verblichenen, über seine Abstammung, Familie und Vorfahren sowie über Taufe, eventuelle Heirat und Kinder. Beschrieben sind auch seine religiöse Erziehung und Praxis, sein gesellschaftlicher Werdegang, Verdienste für die Öffentlichkeit und Ursachen des Todes.

¹⁷ Sicher ist, dass während der Zeremonie die Predigt als erster und anschließend die Personalien als zweiter Teil des Begräbnisaktes vom Prediger selbst ausgeführt wurden.

- Götttert, Karl-Heinz.** (2009), *Einführung in die Rhetorik*, Paderborn.
- Haag, Norbert.** (1992), *Predigt und Gesellschaft. Die Lutherische Orthodoxie in Ulm 1640-1740*, Mainz.
- Jürgensmeier, Friedhelm.** (1975), „Die Leichenpredigt in der katholischen Begräbnisfeier“, *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften [Bd. 1]*, Lenz, Köln - Wien: 122-145.
- Krummacher, Hans-Henrik.** (1974), „Das barocke Epicedium. Rhetorische Tradition und deutsche Gelegenheitsdichtung im 17. Jahrhundert“, *Jahrbuch der deutschen Schillergesellschaft* 18/1974: 89-147.
- Lenz, Rudolf.** (1975), „Gedruckte Leichenpredigten (1550-1750)“, *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften [Bd. 1]*, Lenz, Köln - Wien: 36-51.
- Lenz, Rudolf.** (1981), „Vorkommen, Aufkommen und Verteilung der Leichenpredigten. Untersuchungen zu ihrer regionalen Distribution, zur zeitlichen Häufigkeit und zu Geschlecht, Stand und Bruf der Verstorbenen“, *Studien zur deutschsprachigen Leichenpredigt der frühen Neuzeit. Band 4.*, Lenz et al. Marburg: 223-248.
- Lenz, Rudolf.** (1990), *De mortuis nil nisi bene? Leichenpredigten als multidisziplinäre Quelle*, Sigmaringen.
- Lenz, Rudolf.** (2000), „Art. Leichenpredigt“, *Theologische Realenzyklopädie*, Bd. 20: 666-668.
- Meid, Volker.** (2001), *Sachwörterbuch zur deutschen Literatur*, Stuttgart.
- Mertens, Volker.** (1992) „Predigt oder Traktat? Thesen zur Textdynamik mittelhochdeutscher geistlicher Prosa“, *Jahrbuch für Internationale Germanistik*, Jg. XXIV. H. 2: 41-43.
- Müller, Heinrich.** ((1664) 1852), *Geistliche Erquickstunden*, 4. Aufl. Berlin, Nr. 277: Von den Leichenpredigten.
- Ottmers, Clemens.** (2007), *Rhetorik*, Stuttgart - Weimar.
- Pickl, Othmar.** (1975), „Die österreichischen Leichenpredigten des 16. bis 18. Jahrhunderts“, *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften [Bd. 1]*, Lenz, Köln - Wien: 166-199.
- Schmidt-Grave, Horst.** (1974), *Leichenreden und Leichenpredigten Tübinger Professoren (1550 - 1750)*, Tübingen.
- Schneyer, Johann Baptist.** (1969), *Geschichte der katholischen Predigt*, Freiburg.
- Schubart, Christof.** (1917), *Die Berichte über Luthers Tod und Begräbnis. Texte und Untersuchungen*, Weimar.
- Smolinsky, Heribert.** (1992), „Kirchliche Predigt - am Volk vorbei? Erfolge und Grenzen der Formung von Frömmigkeit in der Barockzeit“, *Gemeinsam Kirche sein: Theorie und Praxis der communio*, Biemer, Freiburg: 286-300.
- Vonlanthen, Gerhard.** (1975), *Ehe und Familie in der vorindustriellen Gesellschaft am Beispiel von gedruckten Leichenpredigten. Eine inhaltsanalytische, familiensoziologische Untersuchung*. [Dissertation], Passau.
- Winkler, Eberhard.** (1967), *Die Leichenpredigt im deutschen Luthertum bis Spener*, München.

Streszczenie

Niemieckojęzyczna literatura nabożna, powszechnie uważana za jeden z najbardziej charakterystycznych elementów tamtejszego protestantyzmu, przyczyniła się w krótkim czasie nie tylko do upowszechnienia reformatorskich idei Marcina Lutra, ale wpłynęła także w przemożny

sposób na rozwój języka w niezwykle ważnej, końcowej fazie przejścia od wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego do nowo-wysoko-niemieckiego, a więc od ok. 1550 do 1750/1800 roku. Znacząco przyczyniły się do tego niezwykle wówczas popularne i masowo drukowane kazania pogrzebowe, które mogą stanowić znakomitą bazę do badań na językiem niemieckim w ujęciu diachronicznym. W niniejszym tekście przedstawiono genezę tego gatunku oraz podjęto próbę wstępnego opisu retorycznych, stylistycznych, komunikacyjno-pragmatycznych i językowych cech tych kazań.

Les concepts clés et leurs représentations linguistiques dans les discours écologistes

Introduction

Depuis longtemps, le thème de l'écologie est omniprésent dans le discours public français et dans les mass-médias. Cette problématique, sortie de son discours d'origine des sciences naturelles, est reprise par les discours publics où différents acteurs sociaux (hommes politiques, activistes écologistes, journalistes, scientifiques) s'en servent à de multiples fins communicatifs. Dès son apparition, le discours écologiste se situe à l'opposé du discours de l'économie libérale dominant dans la vie publique actuelle.¹

Nous voulons voir l'originalité de cette nouvelle vision du monde qui se propose de changer les mentalités des gens et en conséquence leur comportement envers l'environnement naturel, social, économique et politique. C'est pourquoi nous commencerons par la comparaison du niveau conceptuel structurant les deux discours qui se contestent. Ensuite, nous allons passer aux concepts du discours écologiste qui servent à expliquer une vision de la *société écologique* et les enjeux de l'idéologie du *développement durable*. Nous aborderons cette problématique de la perspective cognitive proposée par G. Lakoff, M. Johnson (1985) parce que le discours écologiste est très métaphorique, il met souvent en parallèle deux domaines conceptuels : écologique et socio-politique, ce procédé a pour but, d'expliquer, de faire comprendre et de persuader les gens qu'il n'y a pas d'autre choix pour survivre sur notre planète.

1. Corpus

Notre corpus, c'est le discours écologiste (désormais DE) au sens large du terme :

a) les idées des pères fondateurs et philosophes du mouvement : de Michel Serres (1990), de Luc Ferry (1992), de James Lovelock (1995) ; b) Le programme politique de l'Europe Ecologie² ; c) des sites Internet des politiques et militants écologistes.

¹ L'écologisme est une position dominée par le souci de protéger la nature se développant surtout comme un courant idéologique anticapitaliste et anarchiste.

² Le nom donné au mouvement écologique en France qui s'est réuni autour d'une seule liste des activistes écologistes pour les élections européennes de 2009. Aujourd'hui, après le parti gouvernemental de droite de N. Sarkozy (l'UMP) et le Parti Socialiste, c'est la troisième force politique en France.

2. Le discours écologiste

Le discours écologiste existe-t-il comme un genre discursif à part ? La réponse donnée par H. Grzmil-Tylutki (2000 :114) est positive : « Il se manifeste dans les formations discursives et les sociétés qui s'interpénètrent », sa thématique concerne les problèmes environnementaux, il prend des formes textuelles selon les buts communicatifs visés par de différents partenaires socio-politiques (informations, appels, articles de vulgarisation scientifique, etc.). Nous rejoignons aussi son point de vue sur la dimension valorisante du discours écologiste. H. Grzmil-Tylutki poursuit « Il crée sa propre norme axiologique. [...] L'axiologie constitue aussi le trait inhérent du discours écologiste » (p.117). Nous pouvons y ajouter qu'il construit son propre système de valeurs et qu'il se réfère aux idées des philosophes et scientifiques venant de courants écologistes en plein débat entre eux.

2.1. Le discours militant

Les objectifs du mouvement politique écologiste (*l'écologie politique*) sont clairs et bien connus. Citons une opinion la plus fréquente:

« Le rôle premier du mouvement qu'est Europe Ecologie est alors de faire accoucher ces consciences collectives et individuelles, de les faire évoluer, grandir, et de les amener à terme. Il est nécessaire de créer une dynamique écologiste pour développer la conscience humaine nouvelle qui forgera, dès demain, l'Homme et son environnement. La Terre est au cœur du débat public actuel, et l'écologie doit absolument s'orienter vers les questions sociales, économiques, culturelles. L'avenir de l'écologie politique, son existence même, doit passer par le développement d'idées intermédiaires, différentes et novatrices »³

Le DE militant a déjà sa place sur l'arène politique française et internationale, il constitue une alternative à deux discours politiques actuellement dominants de droite et de gauche, ces propositions concernent tous les domaines de la vie publique. Les problèmes qu'il évoque sont repris et souvent reformulés par les discours institutionnels avec lesquels il polémique, cela montre que les visions du monde y proposées doivent être prises en compte par les acteurs de l'espace public. La sensibilisation des gens aux problèmes environnementaux se fait même à l'aide des métaphores religieuses quand on parle de *la conversion écologique de l'Europe*, de *la conversion de l'économie européenne*, ce sont ses buts ultimes. Ses visions du monde concernent l'avenir, se référant aux hypothèses scientifiques souvent contradictoires et non vérifiées sur la nature exacte ou la gravité de réchauffement climatique, de la pollution, de l'effet de serre, etc.

2.2. Valeurs écologiques

Le DE se construit autour des postulats socio-politiques et économiques qui sont en même temps des valeurs positives stables : la protection de l'environnement, la reconstruction de la biodiversité, de

³ L'opinion d'un activiste sur le site Europe Ecologie, www.europe-ecologie.fr

l'équilibre écologique et social, la lutte pour la diversité sociale et culturelle. Tous ses valeurs renvoient à l'idéologie écologiste où la nature constitue *un véritable centre du monde*. Le DE prône une *relation non anthropocentrique à la nature* en fondant sa vision morale du monde sur les sciences empiriques. Nous pouvons lire dans l'un des manifestes de l'*écologie profonde*⁴ :

« 1) Le bien-être et l'épanouissement de la vie humaine et non humaine sur la terre sont des valeurs en soi (synonymes : valeurs intrinsèques, valeurs inhérentes). Ces valeurs sont indépendantes de l'utilité du monde non humain pour les fins de l'homme.

2) La richesse et la diversité des formes de vie contribuent à la réalisation de ces valeurs et sont par conséquent aussi des valeurs en soi. » (cité par L. Ferry, *op.cit.*, p. 144).

Dans le même sens, H. Jonas, un philosophe écologiste poursuit : « Cela voudrait dire chercher non seulement le bien humain, mais également le bien des choses extra-humaines [...] » (Ibid., p.152).

Tous les discours écologistes réagissent vivement au concept principal, qui a envahi le discours public dominant, celui de l'*utilitarisme* lié à l'éthique *homocentrique*, le DE lui oppose l'éthique *biocentrique* où les droits de l'écosphère sont les plus importants.

M. Serres (*op.cit.*) postule un *contrat naturel* que l'homme doit signer avec la nature pour survivre sur Terre. C'est une proposition de normalisation juridique où la nature devient une personne de droit⁵. Le penseur souligne, à travers cette métaphore, que les droits de l'homme sur Terre sont à repenser :

« Retour donc à la nature ! Cela signifie : au contrat exclusivement social, ajouter la passation d'un contrat naturel de symbiose et de réciprocité [...]. Le droit de maîtrise et de propriété se réduit au parasitisme. Au contraire, le droit de symbiose se définit par réciprocité : autant de nature donne à l'homme, autant celui-ci doit rendre à celle-là, devenue sujet de droit » (Ibid., p.67).

Quand les penseurs écologistes parlent de la nature en termes de l'organisme vivant, la biosphère devient une entité quasi divine, supérieure et extérieure à l'homme.⁶ Si l'on pense en ce moment à La Grande Chaîne de l'Etre (de base et étendue) décrite par G. Lakoff, M. Turner (1989), on voit que le DE lui oppose une vision différente. Rappelons que dans la conceptualisation traditionnelle du monde au sommet se trouve Dieu, ensuite l'homme, le règne animal, le monde végétal et enfin les objets ou dans la version étendue de la Chaîne, l'ordre est un peu différent : Dieu, le Cosmos/Univers, la société, l'homme, le règne animal, le monde et les objets. Le DE introduit une cosmologie nouvelle où la place de l'homme dans l'univers se trouve reconceptualisée : l'homme constitue une partie intégrante de la nature, il fait partie de l'organisme vivant suprême celui de la biosphère. L'être humain n'est pas supérieur mais égal aux autres organismes dans la biosphère. Nous pouvons observer que ces arguments s'articulent autour des métaphores complexes : LA NATURE EST UN ORGANISME VIVANT, LA BIOSPHERE EST UN MÉTA-ORGANISME DE LA MÈRE-TERRE⁷

⁴ Le courant de l'*écologie profonde*, d'origine anglosaxonne s'attaque à l'humanisme moderne et à la vision de l'économie libérale. Les pères fondateurs : Arne Naess, Aldo Leopold, Michel Serres. Ce courant inspire l'idéologie de mouvements tels que Greenpeace, Earth first, une fraction des partis Verts.

⁵ L'idée analogue au contrat social réglant les droits entre les hommes, fameuse idée philosophique du XVIIIème siècle.

⁶ Pex. l'hypothèse Gaïa : „[...] zdefiniowaliśmy Gaję [imię greckiej bogini Ziemi] jako złożoną jednostkę obejmującą całą biosferę, atmosferę, oceany i gleby; całość to sprzężony, cybernetyczny układ nakierowany na poszukiwanie optymalnego dla życia środowiska fizycznego i chemicznego na naszej planecie” (Lovelock, J., *op.cit.*, : 28).

⁷ „[...] związek między biosferą a Gają jest mniej więcej taki jak między twym ciałem a tobą. Biosfera to trójwymiarowa przestrzeń, obszar geograficzny zajęty przez żywe organizmy. Gaja to super-organizm złożony ze wszystkich. Co żyje w ścisłym połączeniu z powietrzem, oceanami i powierzchniową warstwą skał” (Ibid., p.10)

3. Deux visions du progrès

Nous avons déjà mentionné que le discours écologiste est une forme de réaction aux discours prônant le modèle économique industriel. Nous pouvons observer que les concepts et en conséquence les métaphores conceptuelles dans le sens de G. Lakoff et M. Johnson (*op.cit.*) dans le DE se présentent comme des antonymes idéologiques du discours public actuel. Pour le discours libéral la *compétition*, la *concurrence*, le *progrès* sont de première importance. Ils se réalisent à travers des métaphores conceptuelles complexes. Citons les plus importantes : LA COMPÉTITION EST LA COURSE, LE SUCCÈS EST LA VICTOIRE DANS LA COURSE. Les discours publics contemporains encouragent le progrès vu comme une croissance : LE PROGRÈS EST UNE CROISSANCE/ACCUMULATION DES BIENS (cf. Goatly 2007 :337). Cette idéologie appelée par les écologistes le *développement à court terme*, se trouve confrontée à la vision du *développement durable*, de la *décroissance*, vision adaptée, dit-on, aux réels besoins des populations :

« Il [le programme de l'EE] s'attaque à la double racine des crises financières, économiques et écologiques: la dictature du court terme et l'exploitation effrénée des êtres humains et de la nature ».

A ce modèle de développement actuel *à court terme*, le discours écologiste attribue les connotations dévalorisantes d'*excès*, de *crise*, d'*expansion*, d'*exploitation*, etc. Ce sont des conséquences néfastes de la vision traditionnelle du progrès, accuse-t-on dans le DE. J. Lavelock (*op.cit.*) observe : « Lorsque notre espèce a connaissance de l'existence d'une ressource, elle ne tarde pas à l'exploiter de manière intensive » [...] Notre société se fonde sur une conviction rigide : « la Terre est faite pour l'homme ». Tout ce qui conduit au bien-être humain au détriment de celui des autres espèces est bien. Mais cela conduit aujourd'hui à des massacres écologiques »⁸. Cette idée est reprise par tout le discours écologique et le discours politique des écologistes. Le discours écologique remet en cause l'idéologie qui encourageait l'homme de maîtriser, de contrôler la nature au nom du progrès technique dans la société industrielle. Il propose la *révolution verte*, montre le désastre environnemental provoqué par l'activité de l'homme. Nous pouvons dire que la métaphore conceptuelle (Lakoff, Johnson, *op.cit.*) : LE PLUS EST EN HAUT correspondant aux thèses principales du discours économique libéral (production de masse, accumulation des biens, consumérisme) se trouve rejetée. On la remplace par la métaphore d'*équilibre* et d'*harmonie* de la vie humaine avec son milieu naturel ce qui ressemble au phénomène biologique d'homéostasie⁹. Le monde actuel est *une machine à bout de souffle* où passe le *tsunami social*, la société de consommation *c'est la société du 'tout voiture'*. A cela, il faut opposer *l'économie verte* qui assurera le *monde en harmonie avec l'environnement*, la *société d'après pétrole* utilisera la *voiture sobre*-nous lisons dans le programme d'Europe Ecologie. Pour le discours écologiste : Le PROGRÈS, C'EST LE DÉVELOPPEMENT DURABLE.

Le monde futur sera celui du *développement durable* où les processus économiques et sociaux seront *cycliques*, *permanents*, *durables* comme les phénomènes dans la nature. Ce qui compte c'est la SANTÉ DE L'ENVIRONNEMENT, DE LA SOCIÉTÉ, DE L'ÉCONOMIE-les métaphores conceptuelles fréquentes dans le DE.

⁸ http://unesco.sciences-po.fr/scube/gaia/wordpress/?page_id=62

⁹ „utrzymywanie stanu dynamiczne równowagi wewnątrz organizmu, mimo zmieniających się warunków otoczenia” (Lovelock, *op.cit.*, p.162).

4. Concepts clés du DE

4.1. L'écosystème naturel et social

Le DE oppose la *solidarité* et la *protection* (de l'environnement, de groupes sociaux) à cette conceptualisation du progrès par le discours public. Ce sont des notions clés de tous les programmes des écologistes :

« UNE EUROPE PROTECTRICE DES DROITS CONTRE LES DISCRIMINATIONS DE TOUTES ET TOUS garantir l'égalité des droits entre les hommes et les femmes. Elle doit également renforcer sa lutte contre le racisme, l'antisémitisme, la xénophobie, le sexisme, ainsi que contre les mouvements politiques prônant la violence. [...] Une projection juridique contre toute discrimination en raison de l'identité de genre ou de l'orientation sexuelle est essentielle »¹⁰

La métaphore de la *symbiose* est particulièrement palpable dans ce discours parce que la réflexion sur la place de l'homme dans la nature, leurs relations réciproques occupe beaucoup de place dans les écrits des théoriciens écologistes. Ainsi, l'écho de ses pensées résonne dans tous les discours politiques des écologistes : « La nouvelle Europe qui naîtra de la crise sera une Europe transformée. Elle reposera sur la protection sociale, la précaution écologique, la prévention des risques, la décroissance de l'empreinte écologique et des flux de matière et d'énergie, et s'opposera frontalement à la concurrence sauvage, à la précarité et à la prédation. Prévoyance, protection, précaution et prévention ne s'opposent pas à l'innovation et au progrès humain. Elles en sont même la condition »¹¹

Dans l'écosystème chaque organisme est à sa place et interagit avec les autres, de même cette interdépendance est visible dans l'écosystème social. Tout d'abord, on présente les problèmes écologiques comme étroitement liés aux problèmes vitaux de chaque société :

« L'URGENCE ÉCOLOGIQUE ET SOCIALE exige que l'Union européenne prenne l'initiative d'un programme mondial de grands travaux de génie écologique consacrés à la préservation, à la restauration et à l'entretien des écosystèmes, particulièrement dégradés dans les pays du Sud. De leur stabilité dépend en effet l'avenir de l'humanité et d'abord celui des populations locales qui, par centaines de millions, y puisent directement les éléments de leur survie » (programme EE).

4.2. L'interdépendance

Le concept d'interdépendance entre l'économie, écologie et la vie sociale est aussi de première importance dans le DE :

« LA SANTÉ D'UNE ÉCONOMIE ne peut pas être dissociée de celle des milieux naturels dont elle dépend. L'affaissement accéléré de la fertilité et de la diversité du vivant précipite le déclin économique et décuple la pauvreté. [...] la santé d'une économie ne peut pas être dissociée de celle des milieux naturels dont elle dépend » -lit-on dans le programme de l'EE¹².

¹⁰ Le programme politique d'EE pour les élections européennes du 7 juin 2009, www.europe-ecologie.fr

¹¹ programme politique de l'EE : www.europe-ecologie.fr

¹² Cet univers d'équilibre écologique et social est bien enraciné dans le discours écologique parce qu'il reprend certaines idées de l'idéologie socialiste.

Pour sensibiliser les gens, les écologistes recourent à la métaphore du *pillage des ressources humaines des pays du Sud* par analogie au *pillage des ressources naturelles* dans ces pays : « L'immigration est une richesse pour l'Europe. Il faut arrêter d'opposer immigration économique et immigration familiale, et de se livrer à un nouveau pillage des ressources des pays du Sud, celui des ressources humaines par la sélection des travailleurs hautement qualifiés » (programme EE). Les deux ont des conséquences néfastes, l'un pour l'environnement naturel et l'autre pour l'environnement social.

4.3. Diversité biologique, culturelle et sociale

Le terme *biodiversité*: *diversité biologique et animale* vient du langage des biologistes, il est devenu une des notions clés du discours écologiste. Nous pouvons lire dans un des documents institutionnels importants :

« La variabilité des organismes vivants de toute origine y compris, entre autres, les écosystèmes terrestres, marins et autres écosystèmes aquatiques et les complexes écologiques dont ils font partie; cela comprend la diversité au sein des espèces et entre espèces ainsi que celle des écosystèmes »¹³

Le concept de biodiversité se trouve projeté sur l'organisation socio-politique, on présente la société à l'image de l'écosystème. Il met en parallèle le fonctionnement de l'organisme biologique dans l'écosystème et la structure de la société, les interactions avec l'environnement, les rapports entre les espèces. On le présente comme un processus continu et cyclique valorisé positivement. De même que la biodiversité est recommandée pour le bon fonctionnement de l'écosystème, la diversité culturelle, raciale, etc. est un phénomène valorisé positivement dans la vie socio-politique. Cette idée se propage en commençant par les écrits philosophiques :

« La diversité est intrinsèquement désirable, à la fois sur un plan culturel et comme principe de santé et de stabilité des écosystèmes » (*idée de l'écologie fondamentale*)¹⁴

« [...] quel que soit notre niveau de vie, notre culture, nous avons tous un rapport à la nature et à la biodiversité, puisque nous en faisons partie. La biodiversité : une question sociale »¹⁵

En passant par les programmes politiques :

« La force dans la diversité (culturelle, biologique, etc.) : la politique culturelle de l'union européenne doit s'enrichir de tous les apports de la diversité européenne [...]. La diversité culturelle est une richesse de l'humanité et doit être préservée » (programme EE).

On parle également de la *mixité sociale et culturelle*. Cette notion très présente dans les discours écologiques concerne un mélange de populations d'origines ethniques variées : « A la CSF [la Confédération Syndicale des Familles], on reste attaché à l'idée d'une société mosaïque : mélange culturel, social, générationnel, à l'opposé de la tendance à « l'entre-soi », qui est une réalité plus forte et un principe d'organisation de la société qui mine « le vivre ensemble » et le principe de la cohésion sociale »-nous lisons sur la page de sénateur vert.¹⁶

¹³ La *Convention sur la diversité biologique*, Article.2, 1992, www.cbd.int/doc/legal/cbd-un-fr.pdf

¹⁴ cité par L. Ferry, *op.cit.*, p. 215

¹⁵ www.mondequibouge.be

¹⁶ www.desessard-senateur.org/?p=869

La presse titre ses articles : « Vive la biodiversité dans le logement social ! »¹⁷, « Éloge de la biodiversité culturelle »¹⁸. Les mouvements écologistes organisent le 1er Festival de la diversité biologique et culturelle, les universités proposent les sujets de conférences : *La biodiversité culturelle : une harmonie entre nature et culture*.

Conclusion

Le DE comme chaque discours public ne retient que certains aspects de la philosophie écologiste pour ces propres fins communicatifs, mais cet arrière-fond idéologique crée déjà une alternative aux idéologies dominantes. Cette conversion écologique postulée dans tous les domaines de la vie est déjà visible au niveau conceptuel du DE où les métaphores conceptuelles décrites par Lakoff, Johnson (*op.cit.*) se trouvent rejetées et les nouvelles conceptualisations commencent à circuler.

Dans le discours écologique, les concepts biologiques, la métaphore de l'organisme vivant dans la symbiose, les analogies entre les processus physiques, naturels, écologiques sont fréquemment utilisées pour parler des phénomènes économique-politiques et sociaux. Nous avons affaire à la contextualisation nouvelle du domaine biologique, d'un transfert d'un domaine-source à un des domaines cible, ceux de la vie sociale. Cette redescription métaphorique du monde a pour but la modification des comportements des gens envers l'environnement. L'idée de *protection*, la reconstruction de la *biodiversité* et de la *diversité* dans la vie sociale deviennent capitales. La vision de la société nouvelle : « la société adaptée au développement humain et à la biosphère »¹⁹. Nous pouvons observer les projections conceptuelles du domaine des sciences naturelles et physiques vers le domaine économique-politique et social suivantes: *biosphère* → *vie sociale*, *biodiversité* → *diversité sociale*, *culturelle*, etc., *symbiose* → *interaction* → *solidarité*, *protection de la biosphère* → *protection sociale*.

Bibliographie

- Ferry, L.** (1992), *Le nouvel ordre écologique. L'arbre, l'animal et l'homme*, Paris, Grasset.
- Goatly, A.** (2007), *Washing the brain. Metaphor and hidden ideology*, John Benjamins Publishing Company, <http://books.google.co.uk/books>
- Grzmil-Tylutki, H.** (2000), *Francuski i polski dyskurs ekologiczny w perspektywie aksjologii*, Kraków, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Lakoff, G., Johnson, M.** (1985), *Les métaphores dans la vie quotidienne*, Minuit.
- Lakoff, G., Turner, M.** (1989), *More than cool reason. A field guide of poetic metaphor*, Chicago, London, The University of Chicago Press.
- Lovelock, J.** (1995), *Gaja. Nowe spojrzenie na życie na Ziemi*, tłum., Warszawa, Prószyński i S-ka,
- Serres, M.** (1990), *Le contrat naturel*, Flammarion, France

¹⁷ sur le site Internet EE, publié le 11 mai 2010

¹⁸ dans la Revue durable, 25/2007 www.revedurable.com

¹⁹ Wikipédia :écologie sociale

Streszczenie

Dyskurs ekologiczny uznany jest przez badaczy za specyficzny o określonej tematyce i warstwie aksjologicznej. Ma on na celu zmianę mentalności ludzi poprzez uwrażliwienie ich na sprawy ochrony środowiska naturalnego. W artykule tym chcieliśmy ukazać jego najbardziej charakterystyczne cechy, za materiał do badań posłużyły nam rozprawy naukowe, filozoficzne, programy polityczne zwolenników różnych koncepcji ekologicznych. Można zauważyć, że struktura pojęciowa tego dyskursu, w tym podstawowe metafory pojęciowe są odmienne od tych, które analizowali G. Lakoff, M. Johnson (1985), są one jednocześnie w opozycji do metafor w dyskursie liberalnym dominującym w życiu publicznym m.in. we Francji. Drugim ważnym mechanizmem jest tworzenie analogii lub raczej iluzji podobieństwa między życiem organizmów w biosferze i funkcjonowaniem życia społeczno-ekonomicznego.

L'emploi des préfixes intensifs super- et sur- en français moderne : analyse morphologique, sémantique et comparative

Introduction

Si l'intensification par les suffixes, comme par exemple le suffixe *-issime*, n'existe plus en français moderne, « (...) la formation préfixale, au contraire, est la seule vivante. » (Guilbert et al. 1961 : 89) C'est depuis une cinquantaine d'années que la langue française vit une période extrêmement productive en matière de préfixes intensifs.

Plusieurs préfixes peuvent servir à construire un sens d'intensité de la propriété ou du processus. Ce sont les préfixes tels que : *archi-*, *extra-*, *hyper-*, *macro-*, *maxi-*, *méga-*, *super-*, *sur-*, *ultra-*. Nous n'en avons choisi que deux : *super-* et *sur-* dont l'origine est la même, mais dont les sens actuels ne sont pas identiques à celui de leur étymon. En empruntant ces préfixes, le français leur a attribué des emplois et des valeurs différents, par ex. localisation - spatialité : *superposition*, *superstructure*, *survêtement*, etc., supplémentarité : *superfécondation*, *superfétatoire*, *surcoût*, *surprix*, etc., l'additivité : *surnombre*, *surinfection*, *surplus*, etc. Nous ne nous intéressons qu'à leur valeur intensive.

Nous poserons l'hypothèse que bien que les opérations fondamentales qui servent à construire le sens d'intensité soient mises en œuvre par les deux préfixes, *super-* et *sur-*, chacun d'entre eux possède sa spécificité, ce qui nous espérons prouver dans le cours de cette présentation.

1. Les origines de deux préfixes

Super- et *sur-* proviennent du latin *super* qui signifiait « au-dessus (de), par-dessus (de), au-delà (de) ». En latin, *super-* pouvait assumer des emplois autonomes en tant que préposition ou adverbe ou il fonctionnait déjà comme élément non autonome dans de nombreux mots du vocabulaire latin courant, par ex. *super-emineo* – 'dépasser qqch', *super-fetatio* – 'superfétation', *super-ficies* – 'superficie', *super-incumbo* – 'se coucher sur qqch', *superstitiosus* – 'superstitieux', etc.

En français *super-* ne fonctionne plus comme préposition ou adverbe. Il n'assume que l'emploi préfixal et l'emploi adjectival ou adverbial, par ex. *Cette nana est super !*, etc.

Bien que *sur-* soit aussi issu de *super*, son évolution est différente. Tout d'abord il a évolué en *sour-*, *sor-*, puis *sur-*, par attraction de *sus*. Il n'existait pas sous cette forme en latin. En français il fonctionne en tant qu'un élément autonome – préposition *sur*, mais il assume aussi un emploi non autonome comme préfixe.

2. Propriétés identiques de ces préfixes

2. 1. Comportement morphologique

Les préfixes qui nous étudions n'entraînent jamais d'altération de la base qui conserve sa forme, qu'elle soit à initiale consonantique ou vocalique, par ex. doué – surdoué, éminent – suréminent, bénéfice – superbénéfice, armement – superarmement.

Par rapport à la base adjectivale ou verbale, ils fonctionnent d'ordinaire syntaxiquement comme des adverbes ou des locutions adverbiales, par rapport à la base nominale, ils se comportent comme des adjectifs.

2.2. Fonction

Ils sont des affixes intracatégoriels, c'est-à-dire ils ne modifient pas la catégorie grammaticale de la base, par ex. fin (adj.) – surfin (adj.), emploi (subst.) – suremploi (subst.), carburant (subst.) – supercarburant (subst.), rapide (adj.) – super-rapide (adj.).

2.3. Bases auxquelles sont antéposés super- et sur-

Ils s'appliquent aux mêmes catégories de base pour construire de nouveaux mots préfixés. Ils servent à former des adjectifs (*une fille super-sympa*, *le marché surencombré de nouveautés*), des substantifs (*une supertaxe sur les voitures de luxe*, *un surdosage de médicaments*) et des verbes (*supermécaniser une usine*, *surchauffer un appartement*). Super- sert aussi à construire quelques adverbes (*superbien*, *supertard*).

2.4. Rôle de ces préfixes

Le rôle de ces préfixes est purement sémantique. Comme tous les affixes, « porteurs d'une instruction sémantique propre » (Corbin 1992 : 32), ils modifient le sens de la base lexicale « à la manière d'un opérateur de construction de sens » (ibidem), c'est-à-dire, lorsqu'ils s'appliquent à une base, ils mettent en jeu l'opération de construction du sens intensif. Ils intensifient donc la propriété ou le processus désignés par la base, par ex. *un homme superintelligent* – 'un homme très intelligent', *une fille super-chic* – 'une fille extrêmement chic', *une terre superfertilisée* – 'une terre qui a reçu une quantité très importante d'engrais', *une supercolonie de vacances* – 'une colonie de vacances meilleure que les autres', *une surconsommation* – 'une consommation excessive', *une région surdéveloppée* – 'une région qui a atteint un degré très élevé de développement', *surcharger* – 'charger trop de qqch', etc.

On peut se représenter la construction d'un mot préfixé par l'un de ces préfixes comme une opération suivante :

$\text{INTENS (X)} = [\text{Préf}_{\text{intens}}[\text{X}]] = \text{X}_{\text{intensifié}}$

où X est une base à intensifier.

Par exemple :

$\text{INTENS (Adj)} = [\text{Préf}_{\text{intens}}[\text{X}]_{\text{Adj}}] = \text{Adj}_{\text{intensifié}}$, par ex. $\text{INTENS (fin)} = [\text{Super}[\text{fin}]]$ ou $[\text{Sur}[\text{fin}]]$
 = *superfin*, *surfin*

$\text{INTENS (N)} = [\text{Préf}_{\text{intens}}[\text{X}]_{\text{N}}] = \text{N}_{\text{intensifié}}$, par ex. $\text{INTENS (exploitation)} = [\text{Sur}[\text{exploitation}]]$
 = *surexploitation*

$\text{INTENS (V)} = [\text{Préf}_{\text{intens}}[\text{X}]_{\text{V}}] = \text{V}_{\text{intensifié}}$, par ex. $\text{INTENS (armer)} = [\text{Sur}[\text{armer}]] = \text{surarmer}$

3. Propriétés différentes

3.1. Contraintes catégorielles

Bien que tous les deux, super- et sur-, construisent le sens d'intensité et s'appliquent aux mêmes catégories grammaticales, la productivité pour chaque catégorie est différente.

Super- est employé à former de nombreux substantifs, beaucoup d'adjectifs ou participes passés à valeur adjectivale, mais à peine quelques verbes et quelques adverbes.

Sur- sert à former, par ordre décroissant, des substantifs, des verbes et des participes passés adjectivés ou adjectifs.

3.2. Contraintes sémantiques

3.2.1. Types d'intensité exprimée par ces préfixes

Super- n'exprime qu'une forte intensité indéterminée. Ce type d'intensité ne met en jeu qu'une seule référence – une norme sociale par rapport à laquelle le sujet parlant situe une propriété ou un processus sans déterminer les limites d'intensification. Si le sujet parlant dit : *Ces résidences sont superconfortables*, il constate que le confort qu'offrent les résidences dont il parle est supérieur par rapport au confort dans d'autres résidences.

Les adjectifs ou les participes passés et des adverbes préfixés en super- prennent la signification : 'très, extrêmement + adjectif / participe passé/ ou adverbe', par ex. :

des cigarettes super-longues : 'des cigarettes très longues', *un quartier supermoderne* : 'un quartier très moderne', *un poste de télé super-miniaturisé* : 'un poste de télé extrêmement miniaturisé', *une administration supercentralisée* : 'une administration très centralisée', *supertard* : 'très tard', *superbien* : 'très bien', etc.

Super- qui précède les substantifs marque une très grande dimension, une très grande puissance, un rendement très élevé ou bien des dimensions, une puissance, un rendement, des performances très supérieurs à ceux d'autres choses de même catégorie. Les substantifs préfixés par super- prennent la signification : 'Substantif + supérieur, suprême ou très grand, très important, très bon, très fort, très

puissant, etc.’, par ex. : *un super-mec* – ‘un homme très beau, très remarquable’, *un superciment* – ‘un ciment très efficace, très solide’, *un supernova* – ‘astron. un nova de très forte magnitude’, *une superprotection* – ‘une très forte, très efficace protection’, etc.

Les verbes préfixés (qui ne sont pas très nombreux) peuvent être paraphrasés par des locutions adverbiales : à l’extrême, d’une façon extrême, etc. + verbe’, par ex.

superinformatiser – ‘informatiser qqch d’une façon très poussée’, *super-enrichir* – ‘enrichir qqn d’une façon extrême’, *supermécaniser* – ‘mécaniser qqch à l’extrême’, etc.

Sur- indique surtout une intensité relative jugée excessive de la propriété ou du processus. Par l’intensité relative nous comprenons une intensité qui met en jeu deux références : un point de référence (une norme) et une limite de référence (une limite de cette norme), la plupart du temps implicite et relative. Ces références dépendent de plusieurs facteurs comme, par exemple, la nature de l’objet ou de l’être, le consensus social et, surtout le jugement individuel du sujet parlant accompagné toujours d’une valorisation axiologique (évaluation négative ou positive) et encore d’autres circonstances subjectives occasionnelles.

Ce n’est qu’en se référant à la limite de la norme que le sujet parlant constate que quelque chose est en excès, c’est-à-dire dépasse la limite. Ainsi, si le sujet parlant annonce que *Cette année la production de lait est surabondante*, il trouve que la production est trop grande par rapport à une norme de production de lait et que cette production a dépassé une limite à ne pas dépasser.

Les paraphrases des adjectifs, participes passés et des verbes préfixés en sur- contiennent l’adverbe trop, excessivement ou leurs équivalents (à l’excès, avec excès, de manière excessive, etc.) Par ex. : *une entreprise suradministrée* : ‘une entreprise administrée avec excès’, *un bébé surnourri* : ‘un bébé trop bien nourri’, *une région surpeuplée* : ‘une région où la population est trop nombreuse’, *suréquiper* : ‘équiper au-delà des besoins’, *surexploiter* : ‘exploiter à l’excès’, *surtaxer* : ‘taxer excessivement’, *survaloriser* : ‘donner une valeur excessive’, etc.

Les substantifs préfixés par sur- prennent la signification : ‘substantif + adj. excessif ou ses équivalents’. Par ex. : *une surdensité* : ‘une densité excessive, dépassant les normes’, *une surmortalité* : ‘trop grande mortalité’, *une surémission* : ‘une émission exagérée de papier-monnaie’, *un suremploi* : ‘un emploi excessif de la main-d’œuvre’, etc.

Sur- peut aussi, de même que super-, exprimer une forte intensité indéterminée.

Si le sujet parlant dit : *Cet enfant est surdoué*, il constate que l’intelligence de l’enfant est supérieure à celle des enfants du même âge, c’est-à-dire l’enfant est d’un niveau mental supérieur à la norme.

Certains adjectifs ou participes passés adjectivés préfixés en sur- prennent donc la signification ‘très + adjectif’. Par ex. : *un bruit suraigu* : ‘un bruit très aigu’, *un sirop surconcentré* : ‘un sirop très concentré’, *un enfant surexcité* : ‘un enfant qui est dans un état d’agitation extrême’, *des haricots verts surfins* : ‘des haricots verts très fins, de la qualité la plus fine’, etc.

Les paraphrases des certains substantifs préfixés par sur- contiennent aussi : ‘très + adjectif’. Par ex. : *un suraliment* : ‘un aliment très nutritif’, *un surbonheur* : ‘un très grand bonheur, un bonheur extrême’, *une surconscience* : ‘une conscience très vive’, *une surgélation* : ‘une congélation très rapide à très basse température’, etc.

3.2.2. Propriétés sémantiques des bases préfixées

Les bases nominales préfixées en super- sont dotées de traits sémantiques :

- N [+humain] - un nom de personne : *une superfemme, un superchampion, un super-as, un superfonctionnaire, un super-chef*, etc.
- N [+humain] ou [-animé] [+collectivité] - un nom de collectivité qui désigne une institution, une division géographique ou administrative, un pays, etc. : *un super-gouvernement, un super-conseil municipal, un super-ministère, la super-paroisse, une super-station de sports d'hiver, un super-institut d'études, un supercontinent*, etc.
- N [-animé] [+concret] [+comptable] - un nom d'une chose qui est du domaine de la vie courante : *un super-gadget, une super-crème, une super-mini jupe, un superhôtel*, etc. ou du domaine des sciences ou des techniques (appareil, équipement, machine, véhicule, etc.) : *un super-ordinateur, un superposte de télé, un superbolide, des superexpress*, etc.
- N [-animé] [+abstrait] - un nom qui désigne une notion abstraite : *un super-charme, une super-connaissance, une super-intelligence, un super-prix, des superprofits, une super-rapidité, une super-remise, un super-succès, une super-technique*, etc.

Les bases adjectivales (adjectifs ou participes passés) préfixées en super- déterminent :

- un substantif qui désigne un nom de chose concrète : N [-animé] [+concret] [+comptable] + Adj_{préfixé} : *une montre super-automatique, un rouge à lèvres super-hydratant*, etc.
- un substantif qui désigne une notion abstraite : N [-animé] [+abstrait] + Adj_{préfixé} : *une vie super-organisée, un remède superefficace, un bénéfice superprofitable*, etc.
- un substantif désignant un nom de personne ou de collectivité : N [+humain] + Adj_{préfixé} ou N [+humain] ou [-animé] [+collectivité] + Adj_{préfixé} : *une femme superféminine, un bénévole supermotivé, des filles superfringuées, un personnel superqualifié*, etc.

Les bases adverbiales sont rares. Ce sont le plus souvent :

- des adverbes de temps : Adv. [+temps], par ex. *supertôt, supertard*
- des adverbes de manière : Adv. [+manière], par ex. *superbien, supervite*, etc.

Les bases verbales préfixées par super- sont peu nombreuses. Ce sont les verbes qui désignent surtout de nouveaux processus technologiques, par ex. *informatiser, mécaniser, spécialiser* où N_{sujet} est doté de traits [+humain] ou [-animé] [+collectivité] :

L'homme superinformatise sa vie. Le directeur veut supermécaniser son entreprise. Notre pays superspécialise le domaine du transport, etc.

Les substantifs préfixés en sur- sont surtout des noms qui désignent des notions abstraites - N [-animé] [+abstrait] : *suralimentation, surarmement, surpression, surtension, surprofit, surremise, sursalaire, surcapitalisation, surexposition, surféminisation, surforme, surindustrialisation, surintensité, surnatalité, sururbanisation, survoltage*, etc.

Il y a aussi des substantifs qui désignent une personne - N [+humain] : *un surhomme, un sur-Wagner, un surintendant, un surarbitre, un sur-ouvrier*, etc.

Pour être préfixé par sur-, un verbe doit être accompagné par N_{sujet} doté de traits [+humain] ou [-animé] [+collectivité], par ex. : *surdéterminer, surencadrer, surcomprimer, surélever, surestimer, surimposer, surmener, surpayer, suractiver, survaloriser, surtaxer*, etc.

Les bases adjectivales (adjectifs ou participes passés) préfixées en sur-, pareillement que celles préfixées en super-, déterminent :

- un substantif qui désigne un nom de chose concrète : N [-animé] [+concret] [+comptable] + Adj_{préfixé} : *un rouge à lèvres surlumineux, des stations surembouteillées, une boisson sur-alcoolisée, une route surencombrée, des habitations suroccupées, une voiture suréquipée, etc.*
- un substantif désignant un nom de personne ou de collectivité : N [+humain] + Adj_{préfixé} ou N [+humain] ou [-animé] [+collectivité] + Adj_{préfixé} : *un homme suréminent, des notions surindustrialisées, des sociétés surdéveloppées, une entreprise suradministrée, une élite sursélectionnée, une région surproductrice, des pays surpeuplés, des enfants surprotégés, etc.*
- un substantif qui désigne une notion abstraite : N [-animé] [+abstrait] + Adj_{préfixé} : *une attitude surprotectrice, un esprit surchauffé, un aide surestimé, etc.*

3. 2.3. La productivité

Pour que le préfixe soit considéré comme productif, il doit servir à créer de nouvelles unités lexicales qui seront les résultats de l'opération formelle et sémantique d'application d'un préfixe à la base choisie. La productivité d'un préfixe est aussi liée au nombre de mots construits durant une période déterminée et à la diffusion de ce préfixe dans différents domaines.

Les préfixes analysés par nous, super- et sur-, accomplissent ces exigences, mais les domaines d'emploi de super- et de sur- diffèrent.

La préfixation par super- est un mode de construction de mots extrêmement productif de nos jours. «La vitalité du préfixe est devenue très forte sous l'influence de l'anglais à partir du milieu du XXe siècle, et il demeure un des préfixes les plus productifs (...) et participe dans la langue familière, surtout chez les jeunes, et de la publicité.» (Trésor : 1971) «Bien entendu, les journalistes ne pouvaient manquer d'utiliser un préfixe si prestigieux, et si commode (...) Super- est ainsi passé de la langue de la réclame à celle de la presse (...).» (GRLF : 1985)

Super sert à former surtout les substantifs et les adjectifs exploités par :

- la publicité : *un rouge à lèvres superhydrant, une lessive superefficace, une crème solaire super-protectrice, une montre super-antichocs, un super-gadget, une super-pilule, etc.*
- les jeunes : *une surprise superchouette, une histoire supermarrante, une nana super-sympa, un voisinage super-chic, des enfants superdébiles, des super-gavés, un super-escroc, etc.*
- la presse, les médias : *des armes super-sophistiquées, une retraite super-dorée, la mode super-élastique, un super-P.D.G., une super-élite, les nouveaux super-riches, une superconsommation, un superchampion, un super-budget, un super-impôt, etc.*

Ces créations récentes font partie d'un registre familier et le plus souvent ne sont pas attestées, mais ils connaissent une expansion importante en français actuel. Le préfixe super- est «nettement passé dans la langue de tous les jours, où il est assuré d'une belle carrière. » (GRLF : 1985) Les Français l'aiment bien et s'en servent souvent.

Le sens de degré excessif de sur- se développe largement au XIXe et au début du XXe siècles. «On le trouve dans les vocabulaires techniques de l'automobile et de l'armement. La publicité et le

journalisme en usent abondamment dans la nécessité où la réclame et le journal se trouvent de retenir l'attention du locuteur.» (Guilbert et al. 1961 : 87-111)

À l'heure actuelle, le préfixe *sur-*, par rapport au préfixe *super-*, semble moins productif dans le domaine de la publicité. Il est aussi moins employé par les jeunes, mais par contre la langue de la presse s'en sert beaucoup, par exemple : *une élite sursélectionnée, une zone périphérique sur-bâtie, un environnement surpollué, surpeuplé, surencombré, suragité, surmécanisé, surcontrôlé, l'Europe surproductrice, un surbonheur d'extase, la surpolitilisation de la C.G.T.* (cf. Guilbert : 1987)

Sur- est surtout productif dans la formation de substantifs ou d'adjectifs concernant :

- architecture : *surbaissé, surélevé, surhausser* ;
- démographie : *surmorbidity, surpeuplé, surpopulation, surnatalité, surdensité, surmortalité* ;
- économie/fiscalité : *surdéveloppé, surtaxe, surcroît, surloyer, surprix, surprofit, surremise, sursalaire, survaleur, surcapitalisation, surémission, surenchère, surindustrialisation* ;
- environnement : *surabondant, surexploitation, surfertilisé, surorganique, surpâturage* ;
- géographie politique/administrative : *suradministré, surgouverné, surarmé, surreprésenté* ;
- médecine : *suralimenté, surdosage, surnuméraire, surtendu* ;
- psychologie : *surexcité, surdoué, sursensible, surconscient, surcritique, surprotéger* ;
- science/technique : *surcoupe, surmotorisation, suraccélération, survolté, surpression, surtension, surbrillance, surdimensionné, suréclairé, surgras, surgelé, surchauffage* ;
- sport/forme physique : *surclassé, surentraîné, surforme, surpuissance, surmener*.

3. 2.4. Valeur axiologique des préfixes et des préfixés

Le préfixe *super-* a le plus souvent une valeur positive ou méliorative. Preuve, les adjectifs ou les substantifs à valeur neutre préfixés par *super-* prennent une valeur positive, par ex. : *un travail superorganisé* – 'un travail très bien organisé, alors [+ Bon], de même *une voiture superautomatique, une crème superhydrante, un champs superfertilisé, un super-gouvernement, un super-spectacle, un super-agent*, etc.

Mais, s'il précède les adjectifs ou les substantifs à valeur négative, il perd sa valeur positive et il fonctionne comme un simple intensificateur de la propriété [+ Intens], par ex. *un super-menteur, une super-méchanceté, une super-inflation, un homme super-inquiet, une fille supernerveuse, des cadeaux superinutiles*, etc.

Le préfixe *sur-*, qui sert le plus souvent à exprimer un excès, a une valeur négative [+Mauvais], par ex. : *une récolte surabondante, une collectivité suradministrée, un pays surarmé, un autobus surchargé, une surcroissance industrielle, un surcoût d'investissement, la surpolitilisation de l'administration, une surdose d'héroïne*, etc.

Quand ce préfixe exprime une forte intensité indéterminée, il prend une valeur positive, par ex. : *surfin* – 'de première qualité, alors [+ Bon], *une surforme* – 'une excellente forme', alors [+ Bon], *surdoué* – 'd'une intelligence supérieure à la moyenne', alors [+ Bon], etc.

3. 2.5. Concurrence entre les préfixes

Dans certaines constructions, ces préfixes peuvent entrer en concurrence «(...) ce qui n'exclut pas les nuances de sens et les spécialisations plus fines.» (Mathieu-Colas 1994 : 211)

Par exemple l'adjectif *doué* peut être préfixé par *sur-* et par *super-* et le sens est identique : *un mec superdoué* et *un mec surdoué* – 'dont le niveau intellectuel (ou autre capacité) est très supérieur à la moyenne'. Pareillement pour *surfin* et *superfin* – 'très fin, de la qualité la plus fine', *surpuissant* et *superpuissant* – 'très puissant', *suroccupé* et *superoccupé* – 'très occupé', *surforme* et *superforme* – 'excellente forme (sportive)', *surhomme* et *super-homme* – 'homme mythique, supérieur en tous points à l'homme actuel =>superman', etc.

Par contre, dans la relation entre *production*, *superproduction* et *surproduction*, qui résultent de la paraphrase 'la production qui est au-dessus de la production considérée comme normale', la transformation lexicale peut se réaliser par *super-* aussi bien que par *sur-*, mais le sens des mots construits est complètement différent : *Superproduction* est une production d'un film, d'un spectacle, etc. réalisée à grands frais. *Surproduction* est une production exagérée de quelque produit.

De même, dans les préfixés : *surprotection* signifie 'en psychologie manifestations excessives d'amour parental et de protection' et *superprotection* – 'une très bonne protection', *superpréfet* – 'inspecteur général de l'administration en mission extraordinaire' et *surpréfet* – 'employé placé hiérarchiquement au-dessus de préfet', *surcapacité* – 'économ. et techn. capacité de production ou volume d'offres de service supérieure aux besoins' et *supercapacité* – 'une très forte capacité de faire qqch', etc.

Conclusion :

Les analyses qui viennent d'être proposées mettent en évidence qu'il existe plus de différences de fonctionnement entre *super-* et *sur-* que de ressemblances et que nous ne pouvons en aucun cas substituer ces préfixes l'un par l'autre sans vérifier leur emploi.

Bibliographie

- Corbin D.** (1992) : « Hypothèses sur les frontières de la composition nominale » in : *Cahiers de grammaire*, 17, pp. 26-55.
- Gilbert P.** (1987) : *Dictionnaire des mots contemporains*, (nouvelle édition), Les usuels du Robert, Paris.
- GLLF** : Guilbert L., Lagane R. & Niobey G. (1975-78) : *Grand Larousse de la langue française en sept volumes*, Larousse, Paris.
- GRLF** (1985) : *Le Grand Robert de la langue française. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* de Paul Robert, 2e éd. entièrement revue et enrichie par Alain Rey, 9 vol., Le Robert, Paris.
- Guilbert L., Dubois J.** (1961) : « Formation du système préfixal intensif en français moderne et contemporain » in : *Le français moderne*, 1961, Paris, pp. 87-111.

Mathieu-Colas M. (1994) : *Les mots à trait d'union. Problèmes de lexicographie informatique*, Col. Etudes de sémantique lexicale, Centre National de la Recherche Scientifique, Didier Erudition, Paris, pp. 129-152, 203-251.

TLF (1971) : *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe siècle et du XXe siècle (1789-1960)*, 16 t., Ed. du CNRS (t. 1-10)/Gallimard (depuis le t.11), Paris.

Streszczenie

W niniejszym artykule zostały porównane dwa przedrostki o wartości intensyfikującej super- i sur-. Oba pochodzą od łacińskiego *super* i funkcjonują we współczesnym języku francuskim. Różnią się jednak znacznie zarówno pod względem łączliwości z różnymi częściami mowy jak i pod względem znaczenia oraz częstotliwości i zakresu użycia. Super-, przede wszystkim ulubiony przedrostek reklamy i młodzieży, służy do wyrażania silnej intensyfikacji cechy. Najczęściej nadaje intensyfikowanej cesze wartość pozytywną. Sur- używany często przez prasę i media, a także języki specjalistyczne, wyraża nadmiar intensyfikowanej cechy i tym samym nadaje wartość negatywną. Zazwyczaj oba przedrostki konkurują ze sobą. Niekiedy jednak mogą łączyć się z tymi samymi wyrazami bez wyraźnej specjalizacji znaczenia.

Quelques remarques sur la postface

La postface est un commentaire placé à la fin du livre. On trouve une telle définition dans le dictionnaire de langue comme Petit Robert, mais après l'avoir lue nous n'apprenons pas beaucoup sur le caractère de la postface. Qu'est-ce qu'on y trouve ? Par quels traits diffère-t-elle de la préface ? Et quelles sont les ressemblances entre la postface et les autres types de paratexte.

Le dernier fragment du livre porte aussi le nom d'épilogue qui est défini dans le Petit Robert de la façon suivante :

« Epilogue - résumé à la fin d'un discours, d'un poème (opposé à prologue) v. conclusion, épilogues d'un récit, d'un roman, d'une pièce de théâtre : chapitre, scène exposant des faits postérieurs à l'action et destiné à en compléter le sens, la portée. » (Petit Robert, p.672)

Il est à noter que dans la définition de l'épilogue apparaissent deux éléments qui sont absents dans la postface ou, en tout cas, ils ne sont pas indispensables, à savoir : le résumé et la conclusion. La postface peut donc désigner un commentaire placé à la fin du livre au sens plus large du terme. Soulignons aussi qu'il ne faut pas identifier la postface avec le chapitre du livre intitulé « en guise de conclusion », « conclusion » ou « récapitulation ». D'ailleurs, on trouve assez souvent dans un livre les deux chapitres qui suivent l'un l'autre. L'auteur fait d'abord la récapitulation de son ouvrage et après, il ajoute une postface. On pourrait dire que la conclusion fait partie intégrale du texte de l'ouvrage tandis que la postface est un commentaire extérieur (d'où son classement comme type de paratexte). Dans la première partie du livre nous pouvons observer une relation analogue entre la préface (ou l'avant-propos) et l'introduction.

Il faut dire cependant que la postface est un texte beaucoup plus rare que la préface. C'est déjà G.Genette qui l'a observé et qui a été déçu des dimensions modestes de son corpus de postfaces suivant des ouvrages littéraires. Il a trouvé cette disproportion illogique parce que le lecteur devrait préférer lire la postface qu'on lit après avoir lu le livre, en sachant de quoi il s'agit. Et pourtant, du point de vue de l'auteur la postface est moins intéressante et surtout moins efficace. Les principales fonctions de la préface, celles de retenir le lecteur et de guider sa lecture n'ont plus de sens. En lisant la postface le lecteur a déjà lu le livre, on n'a donc plus besoin de le retenir et il est trop tard de guider sa lecture.

Les autres fonctions de la préface ne trouvent pas non plus leur illustration dans la postface. Il est déjà trop tard pour valoriser le sujet en présentant son caractère novateur, les sources de l'ouvrage sont déjà indiquées, le commentaire du titre est fait et ainsi de suite. La seule fonction qui est réservée, d'après G.Genette à la postface est la fonction curative ou correctrice (Genette 1987 : 220).

Comment pourrait-on donc décrire la postface ? Par quels traits elle diffère de la préface ? Si les deux types de paratexte se distinguent visiblement, est-ce que les mêmes méthodes d'analyse sont à appliquer dans leur analyse ?

G. Genette a observé que les lecteurs préfèrent souvent lire la préface après la lecture du livre parce que cela annule « l'inconvénient majeur de la préface, c'est qu'elle constitue une instance de

communication inégale , et même boiteuse, puisque l'auteur y propose au lecteur le commentaire anticipé d'un texte que celui-ci ne connaît pas encore. » [Genette 1987 : 119] La postface est symétrique de ce point de vue, l'auteur sait ce qu'il a écrit et le lecteur connaît le livre.

La postface comme avant-propos

Il y a des postfaces qui ressemblent beaucoup aux préfaces. Au lieu d'employer le présent ou le futur, l'auteur se sert d'un temps passé et il présente les objectifs du livre qu'il a écrit :

(1) « Notre but était avant tout de faire découvrir, ou redécouvrir, de façon ludique, une partie de l'histoire romaine souvent mise à mal par de nombreux films et idées reçues. »

L'auteur trouve cependant que c'est plutôt dans l'avant-propos qu'il faut inclure les raisons pour lesquelles il a écrit le livre :

(2)« Vous trouverez sur ces pages quelques éléments de réflexions spirituelles sur la religion musulmane. Pour plus de raisons qui m'ont poussé à les rédiger ainsi que sur l'optique dans laquelle il faut les lire, merci de consulter l'avant-propos de ce document. »

La postface et la justification

En analysant les avant-propos auctoriaux nous avons constaté que l'un des raisonnements les plus caractéristiques de ce type de texte est la justification. (Kieliszczuk 2007) La justification est comprise de deux façons, l'auteur légitime ses thèses et il se justifie d'avoir écrit le livre. Dans les postfaces ce raisonnement est moins fréquent. Il apparaît surtout dans les postfaces auctoriales qui ressemblent aux avant-propos. C'est la justification de différentes thèses qui est employée plus souvent que la justification comme résultat de l'action de se justifier. Dans l'exemple (1) nous avons montré que dans la postface on peut trouver la présentation des buts du livre. Cette détermination finale peut être considérée comme justification au sens 2, c'est-à-dire comme résultat de l'action de se justifier.

L'évaluation dans la postface

Dans les postfaces, plus souvent que dans les préfaces, apparaît l'évaluation. La présence de l'évaluation dans notre corpus est aussi liée au fait que nous avons surtout pris en considération les postfaces écrites par d'autres personnes que les auteurs. Mais il est à noter que dans la postface, l'évaluation est autorisée parce que la postface est écrite post factum. La personne qui écrit la postface a déjà lu le livre et peut le dire ouvertement, elle a donc le droit d'avoir son opinion sur ce que l'auteur a écrit. Dans le cas de l'avant-propos, on suppose que l'auteur a aussi écrit l'avant-propos après avoir écrit le livre , mais il ne peut pas l'avouer. C'est un petit spectacle, il fait semblant de commencer, d'introduire le lecteur dans le monde du livre. Il serait donc mal à propos d'évaluer quelque chose qui n'existe pas encore.

- (3) « Au demeurant , Francis Schaeffer fait preuve d'originalité quand, le premier, il établit la relation directe entre la pensée, les valeurs et le comportement, ici , nul raccourci, nulle solution de facilité. » (Udo Middelman, la postface à « L'héritage du christianisme face au XXIe siècle »)
- (4) « Cet ouvrage aura permis de recentrer l'étude de l'histoire, même si ce n'est pas là son premier objectif ». (Udo Middelman, la postface à « L'héritage du christianisme face au XXIe siècle »)

La postface et l'expression des opinions de son auteur

A vrai dire, la postface comme sa définition l'indique, est un commentaire du texte que la personne qui a écrit la postface vient de lire. U. Middelman présente ses propres opinions à la marge du commentaire du livre de F.Schaeffer :

- (5) « A la fin des années soixante-dix, Francis August Schaeffer publiait *How Should We Then Live?*, un ouvrage accompagné d'une série de films illustrant, à travers l'histoire, la relation entre la pensée des gens, leur point de vue sur le monde, leur cadre conceptuel et leur manière d'agir. La perspective chrétienne sur Dieu et sur l'homme, la vie et la mort, l'individu et la société, la loi et la liberté, la signification de l'histoire constitue le thème central du livre et des films. La Bible offre plus qu'une simple persuasion personnelle; elle a formé un peuple, l'Eglise, bouleversé un continent, l'Europe gréco-romaine avec ses coutumes antiques, païennes et tribales, devenue une société remarquable dans les arts, les sciences et le droit. » (Udo Middelman, la postface à « L'héritage du christianisme face au XXIe siècle »)

La postface comme ouverture de nouvelles recherches

Il y a encore un élément caractéristique des postfaces absent plutôt dans les avant-propos. En terminant son livre, l'auteur veut ouvrir de nouvelles possibilités de recherches. Il signale comment on peut continuer ses réflexions. Cette proposition de continuation résulte aussi de l'attitude de modestie. Il reconnaît de ne pas avoir exploré le sujet comme on pourrait le faire.

- (6) « Sur un sujet de cette ampleur, tout livre refermé laisserait le sentiment de l'inachevé. N'est-ce pas la chance de ce volume d'être à sa manière « une oeuvre ouverte » ? Puisse l'enquête entreprise à Nice et à Paris continuer à s'élargir en cercles concentriques, embrassant chaque fois un plus grand nombre d'auteurs et de littératures, explorant un plus vaste domaine dans le temps et l'espace. » (Robert Ellrodt, *Genèse de la conscience moderne*, p.423)

L'auteur parle de lui-même dans la postface

Comme dans l'avant-propos, l'auteur parle de lui-même, raconte des histoires de sa vie. C'est une façon de se rapprocher du lecteur.

- (7) « Le site résulte d'une vieille amitié, d'une amitié longue. Tout a démarré avec la fanfare du Sergent Pepper, 1967. Puis il y eut une éclipse, la relation murissait délicatement à l'abri des événements ,

comme un bon vin. Les liens se renouèrent, accompagnés par les motifs délicats des préludes de Debussy. Nos goûts n'avaient pas changé, ils s'étaient enrichis, simple logique de l'évolution. On s'est retrouvé, après que chacun a fait sa vie, ses vies pour les plus fortunés ou les plus inventifs. »

L'auteur protège sa face positive dans la postface

Dans la description des avant-propos (Kieliszczuk 2007) nous avons essayé de montrer que plusieurs méthodes propres à l'analyse des interactions sont aussi possibles à appliquer quand on examine le discours préfaciel. Cette réflexion paraît également juste dans l'analyse de la postface. Il s'agit surtout de la création de l'image de l'auteur ou du lecteur. Les linguistes qui s'occupent des interactions parlent des actes menaçant ou protégeant la face positive ou négative du locuteur et celles de l'interlocuteur en employant la terminologie d'Erving Goffman (Goffman 1973, 1974, Kerbrat-Orecchioni 1994, Vion 1992, Traverso 1996, 1999).

Dans la postface, pareillement au discours de l'avant-propos, l'auteur veut montrer aux lecteurs qu'il est une personne modeste, qu'il est conscient des imperfections du livre qu'il a écrit.

(8) « Je tiens à rappeler que cet humble document est issu de réflexions qui n'engagent que moi et qu'il est loin d'être exhaustif sur le Coran. »

Il est plus difficile de trouver des actes protégeant la face positive du lecteur dans cette dernière partie du livre. L'auteur s'occupe moins de son lecteur. Une telle attitude est justifiée. La postface, contrairement à l'avant-propos, ne se pose plus comme objectif de retenir le lecteur et de l'encourager à la lecture.

Conclusion

En récapitulant, on peut constater que la postface se distingue des autres types de paratexte comme avant-propos, conclusion, préface. Ces traits distinctifs résultent surtout du caractère de la postface, c'est un commentaire placé à la fin du livre. Il est donc écrit et lu quand le livre est déjà écrit et lu. Et même si parfois ce n'est qu'un spectacle parce qu'en fait, l'auteur a écrit aussi bien l'avant-propos que la postface après avoir écrit le livre il y a des conséquences de la chronologie habituelle de l'écriture. Dans la postface, il y a plus d'éléments évaluatifs car il est plus logique de présenter l'évaluation du livre que le lecteur connaît déjà. Un autre élément typique pour la postface c'est une proposition de recherches nouvelles dans le domaine. La présence de cette partie est observable surtout dans les livres scientifiques ou ceux de vulgarisation et résulte de la convention de ce type de discours.

Il faut noter que les postfaces sont moins « interactionnelles » que les préfaces. L'auteur s'adresse au lecteur mais celui-ci y apparaît moins souvent que, par exemple, dans les avant-propos. Pourtant on peut interpréter différentes déclarations de l'auteur comme actes menaçant ou protégeant sa face positive ou celle du lecteur. La théorie des faces peut donc être aussi employée dans la description des postfaces. On voit des divergences importantes si on compare les postfaces écrites par les auteurs et par d'autres personnes (les éditeurs, les spécialistes). Dans les postfaces qui ne sont pas autoriales il y a d'habitude beaucoup d'évaluation (positive, le plus souvent). Un tel type de postface possède

plus d'éléments de commentaire, donc la postface correspond plus exactement au modèle résultant de sa définition de dictionnaire. Nous voudrions ajouter que jusqu'à présent, nous avons examiné un très petit nombre de postfaces et cette analyse ne nous autorise pas du tout à tirer des conclusions générales. Nous pouvons seulement dire qu'il est possible de distinguer des traits caractéristiques de ce type de paratexte et que les instruments d'analyse du discours que nous avons employés dans la description des avant-propos se prêtent également bien à l'examen des postfaces.

References

- GENETTE G. (1987), *Seuils*, Paris, Editions du Seuil
- GOFFMAN E. (1973), *La mise en scène de la vie quotidienne*, Paris, Ed. de Minuit.
- GOFFMAN E. (1974), *Les rites de l'interaction*, Paris, Editions de Minuit.
- KERBRAT-ORECCHIONI C. (1994), *Les interactions verbales*, tome III, Paris, Armand Colin.
- KIELISZCZYK A. (2007), *De l'explication à la justification dans l'avant-propos*, Łask, Oficyna Wydawnicza « Leksem ».
- PERELMAN Ch. 1977, 2002 *L'empire rhétorique*, Paris, Librairie philosophique J.Vrin.
- REY-DEBOVE J. et al. (2007), *Le Nouveau Petit Robert : Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris.
- TRAVERSO V. (1996), *La conversation familière*, Lyon, PUL.
- TRAVERSO V. (1999), *L'analyse des conversations*, Paris, Nathan.
- VION R. (1992), *La communication verbale*, Paris, Hachette.
- www.thefreedictionary.com/postfaces

Streszczenie

Celem artykułu jest pokazanie niektórych cech charakterystycznych dla posłowia. Śledząc definicje słownikowe a także przykłady można zauważyć podobieństwa i różnice pomiędzy posłowiem a przedmową. Oba typy paratekstu analizowane są za pomocą zbliżonych narzędzi (na przykład stosowany rodzaj argumentacji albo w jaki sposób autor przedstawia sam siebie i jakie są jego relacje z czytelnikiem). W posłowniu znajdziemy jednak częściej ocenę książki. W przedmowach, z kolei, autor częściej zachęca czytelnika do lektury. Artykuł sygnalizuje jedynie pewne problemy, które można napotkać w analizie posłowia i może być dopiero początkiem bardziej wnikliwego badania.

Il linguaggio della crisi in Italia e in Polonia

Il presente intervento focalizzerà gli aspetti lessicali di carattere generale della scrittura giornalistica online dedicata al tema della crisi economica avvenuta nel 2009. Sono state prese in esame due testate, una italiana l'altra polacca: *La Stampa* e *Gazeta Wyborcza* al fine di cogliere le principali tendenze della descrizione della crisi. Ovviamente il tema potrebbe essere ampliato di altri giornali pubblicati online, il che permetterebbe una prospettiva più verosimile e più dettagliata.

Parlando del linguaggio giornalistico online non si può prescindere dalla lunga tradizione di tale scrittura su carta che influisce tutt'ora sulla redazione dei testi (Bonomi 2002: 272), nonché sui generi dei testi informativi esposti in Rete. Tuttavia le nuove necessità relative al nuovo mezzo di comunicazione, ossia la velocità e la rapidità con cui un'informazione viene aggiornata e diffusa nel tempo reale richiedono una certa innovazione della scrittura e il suo adattamento proprio all'Internet che a sua volta dà la possibilità di raggiungere un numero elevato di eventuali lettori e di divulgare una notizia quasi nel tempo reale. Un linguista polacco W. Pisarek sottolinea l'importanza del pubblico che è divenuto illimitato e anonimo (2000: 9-18). Le informazioni si diffondono sempre più velocemente, arrivando a sempre più persone. Oggigiorno ci si imbatte in una situazione mai conosciuta nella precedente storia del giornalismo.

Ogni giornale cartaceo possiede il proprio sito e la propria edizione in Rete dove vengono pubblicati da una parte gli articoli stampati prima su carta dall'altra i testi scritti appositamente per l'Internet, spesso firmati dai giornalisti (Bonomi 2002: 270). I primi vengono "incollati" nel sito con o senza firma dell'autore e arricchiti di ulteriori approfondimenti (Roidi 2001: 206), ossia *link* di speciale rimando che costituiscono l'iper-testo. Alcune redazioni hanno istituito le proprie redazioni *web* il cui compito è proprio approntare le pagine in Rete e aggiornare le informazioni pubblicate in precedenza e ciò fa sì che non tutti gli articoli appaiono parallelamente in versione cartacea e quella online. Alcuni testi vengono inseriti nel sito senza alcuna modifica oppure con una leggera aggiunta della coloritura di brevi notizie formulate originariamente da parte delle agenzie di stampa.

Il fenomeno molto rilevante per la realtà d'Internet è il suo carattere ipertestuale, inteso come un insieme pressoché infinito di informazioni a cui ogni utente può accedere svolgendo la propria ricerca in modo autonomo e illimitato. Ogni sito, ogni articolo esibisce collegamenti in uscita verso altre pagine dove si trovano approfondimenti assettati per i dati contenuti informativi (Bonomi 2002: 270).

L'unità testuale corrisponde all'unità di pagina: a prescindere dagli strilli presenti nella *home page* che costituiscono dei titoli o riassunti degli articoli svolgendo talvolta la funzione di veri *link* di carattere ipertestuale, per di più gli articoli in forma complessa si trovano di solito su una pagina che si può eventualmente scorrere (*scroll*) (Bonomi 2002: 315). Il testi presentati online appaiono sullo schermo spesso suddivisi in blocchi di varia lunghezza il cui obiettivo è facilitare la lettura che risulta più difficoltosa rispetto a quella su carta. I criteri della composizione di un testo destinato all'Internet sono soprattutto la brevità, la sinteticità e la struttura semplificata, poiché il messaggio deve essere ben leggibile e chiaro a varie nicchie di pubblico.

Tipologie di testi giornalistici online

La dominante informativa presente nei testi giornalistici determina il loro genere classificandoli in notizie o *news* – che presentano il più alto livello del contenuto informativo; frequentemente sono testi brevi e semplificati proposti da agenzie di stampa, nonché commenti, editoriali, note al testo che costituiscono ancora i testi di tipo informativo, ma allo stesso tempo pubblicistico, descrivendo i fatti realmente avvenuti in modo soggettivo. L'editoriale viene di solito scritto da una personalità di spicco possedendo il carattere interpretativo. Infine l'infografica o *infodesign*, ossia varie modalità di rappresentazione grafica di dati¹ che completa il testo scritto (Wojtak 2004: 29-38).

Per la presente ricerca sono stati presi in considerazione gli articoli verificatisi sia informativi che informativo-pubblicistici dedicati al tema della crisi economica dell'inizio del 2009.

Caratteristiche lessicali dei testi giornalistici

La domanda che può essere posta all'inizio del seguente paragrafo è se effettivamente esistono i caratteri lessicali comuni per vari testi giornalistici.

La scrittura giornalistica manifesta un altro grado di espressività innanzi tutto nei titoli e nei *lead* (attacchi), perché il suo obiettivo è soprattutto attirare l'attenzione di un eventuale lettore. Di frequente vi si ripetono frasi fatte e formule stereotipate in riferimento agli stessi argomenti.

Inoltre, i giornalisti al fine di rendere il loro testo più attraente e interessante ricorrono ai mezzi linguistici come figure retoriche metafore, metonimie, iperboli, oppure a strutture colloquiali che consentono loro di avvicinarsi al lettore attraverso il linguaggio apparentemente accessibile. Spesso i testi sono arricchiti di interiezioni, onomatopee ed altre figure retoriche.

Vi compaiono da un lato *forestierismi* fra cui in modo visibile prevale la terminologia angloamericana dall'altro tecnicismi, neologismi o nomi composti anche di carattere occasionale impiegati per la necessità tematica.

Pare interessante il fenomeno consistente nell'abuso di sigle accompagnate spesso da una parentesi esplicativa. Inoltre i testi giornalistici si caratterizzano anche della presenza di prefissi e suffissi di moda i quali possono svolgere la funzione di prefissoidi e suffissoidi².

Il corpus rilevato per l'analisi comprende i testi dell'ambito del linguaggio giornalistico economico, il che è comprovato dalla vasta presenza di tecnicismi del settore economico di cui alcuni risultano ormai largamente diffusi e conosciuti nella società, sebbene il grado della loro trasparenza semantica per i lettori rimanga ancora vago e incerto.

Secondo C. Scavuzzo: "il linguaggio dell'economia ha conosciuto nel nostro secolo un successo di pubblico sempre più largo e generalizzato" (Scavuzzo 1992: 173). Ultimamente si osserva l'entrata della terminologia legata alla problematica economica-finanziaria nella fenomenologia della vita contemporanea. Dunque non stupisce il successo del linguaggio economico e il livello della sua diffusione

¹ V. M. Wojtak elenca i generi giornalistici a seconda della dominante informativa.

² La caratteristica del piano lessicale dei testi giornalistici è stata approntata in base agli aspetti della scrittura del genere proposti da P. D'Achille (2003), M. Dardano (1986), I. Bonomi (2002), R. Gualdo (2007), J. Bralczyk e K. Misiołek-Kłosińska (2000).

e conoscenza nella società (anche approssimativa), dovuto all'incessante ripetizione di alcuni termini da parte dei *mass media*.

Il corpus

Il corpus si compone di 30 articoli pubblicati nel marzo del 2009 nella *Stampa* online, nonché di 30 articoli della *Gazeta Wyborcza*. Tutti sono dedicati alla tematica concernente la crisi economica cominciata proprio alla fine del 2008³ che successivamente è durata fino alla fine dell'anno 2009, benché le opinioni sulla sua fine siano divergenti.

La seguente analisi lessicale non ha il carattere quantitativo, bensì qualitativo. Nel paragrafo successivo vi saranno presentati i più rilevanti esempi conformemente all'ordine della summenzionata composizione lessicale dei testi giornalistici. Si tenterà di illustrare gli usi più ricorrenti che sono apparsi nella descrizione dei fenomeni relativi alla crisi economica.

Risultati dell'analisi

La rassegna degli esempi inizierà dalla presentazione della terminologia specifico-tecnica, la quale, come si è già detto, fa sì che un linguaggio può essere ritenuto settoriale e in questo caso economico. Il tema della crisi rientra indubbiamente nell'ambito degli argomenti economici e la presenza nella maggioranza degli articoli dei termini come *deflazione, piazza d'affari, Borsa, quotazione, inflazione, emendamento, fido, liquidità, prodotto lordo, ecc.* per la parte italiana e *wskaźniki koniunktury, sekurytyzacja, emisja, ekspozycja banku, recesja, inflacja, stopa procentowa, nacjonalizacja, destabilizacja* rende il carattere del corpus polacco e di quello italiano piuttosto tecnico, perciò tutti i testi devono essere trattati come campioni di scrittura giornalistica di stampo settoriale. Ecco alcuni esempi:

- *La liquidità è sparita, in maniera drammatica;*
- *Ekspozycję banków skandynawskich wycenili na 8 mld euro;*
- (...) *pojawiają się złe zjawiska: inflacja, wyższe stopy procentowe, spadek wartości; pieniądza, trudności kredytowe i tak dalej;*

L'analisi degli aspetti caratteristici per la scrittura giornalistica richiede uno sguardo sul grado di espressività degli articoli che si manifesta spesso, secondo gli studiosi, in titoli, lead e strilli seguiti da brevi sommari costituenti spesso i link al vero testo. Nel corpus relativo alla *Stampa* i titoli non paiono eccessivamente espressivi e drammatizzati, prevalgono le strutture neutre di natura metaforica. Vi sono soltanto due frasi esclamative. È ovvio che nei titoli e nei lead si cerchi di presentare l'informazione in maniera condensata, ma piuttosto i titoli delle prime pagine che quelli della sezione economica del giornale manifestano il carattere espressivo ed incisivo il cui obiettivo è attirare il lettore al testo:

- *USA, maxi piano contro i titoli tossici!*
- *(Il mattone frena! Prezzi in calo;*

³ La data dell'inizio della crisi riguarda soprattutto il continente europeo; la crisi è partita dagli Stati Uniti dove è cominciata già nel 2007 dal fallimento dei principali fondi di investimento (Bednarczyk 2009).

Nella parte polacca invece la drammatizzazione risulta maggiore rispetto al corpus italiano, poiché la si osserva in più titoli, sebbene essa, come nella parte italiana, si dimostri anche abbastanza contenuta:

- *Raport JP Morgan może uderzyć w złotego;*
- *Bogaci pod przegierzem;*

In entrambi i *corpora* i titoli e i lead si rivelano moderatamente espressivi ad eccezione di alcuni singoli esempi. Nella maggioranza dei casi si nota la tendenza a condensare il contenuto informativo in poche parole del titolo in cui ogni elemento deve svolgere il determinato ruolo e deve essere ben riflettuto da parte dell'autore o degli autori.

Risulta molto comune la propensione all'utilizzo nelle pubblicazioni giornalistiche di formule, espressioni stereotipate e termini alla moda che vengono ripetuti di continuo diffondendo certi nuovi concetti semantici e portando alla loro memorizzazione da parte della società a lungo o a breve termine. La voce più appariscente è stato l'aggettivo *globale* con i suoi derivati:

- *Per gli imprenditori è colpa delle banche, per le banche è colpa della crisi globale;*
- *Export da record per il Vco alla vigilia della crisi globale;*
- *le banche globalizzate saranno sottposte a collegi di vigilanza multinazionali;*

Inoltre, un fenomeno lessicale del tutto interessante è l'aggettivo *tossico* che all'epoca della crisi economica accompagna:

- *La ripulitura dai titoli tossici sarà condotta con criteri omogenei;*
- *Il nuovo piano per liberare i bilanci delle banche da gran parte degli asset tossici;*

Pare interessante osservazione che i suddetti termini si rivelino semanticamente molto conosciuti essendo adoperati in varie lingue europee; basta pensare al polacco *toksyczny*, alla originale voce inglese *toxic*. L'influsso dei mezzi di comunicazione di massa sulla lingua della società di oggi resta indiscutibile e incontestabile.

Ecco alcuni prescelti esempi polacchi dallo stesso carattere:

- *toksyczne aktywa już sięgnęły kwoty 270 mld euro;*
- *plajta Lehman Brothers, czwartego, co do wielkości banku w Ameryce, wywołała globalny szok;*

I due suddetti termini si ripetono all'interno degli articoli in modo costante fungendo da attributi di varie voci dell'ambito economico come *asset*, *titoli*, *crisi obligacje*, *gospodarka*, ma anche di voci di carattere colloquiale o appartenenti allo standard linguistico: *szok*, *reakcja* (*globalna reakcja*), ecc.

Il quarto punto della presente analisi concerne il ricorso a figure retoriche tra cui, predominano ovviamente gli usi metaforici di cui il linguaggio giornalistico economico non è privo. Nel corpus sono anche comparsi i paragoni, con l'obiettivo di rendere il contenuto informativo ancora più drammatico, talvolta inadeguatamente al contesto, il che si può osservare nei seguenti esempi:

- *Frena il mercato del mattone in Italia;*
- *Un paracadute contro la crisi;*
- *un ritmo da locomotiva cinese e uno dei più alti nell'Unione europea;*
- *L'Europa vede nero!*
- *500 miliardi di dollari con cui aiutare investitori privati ad acquistare in aste pubbliche gli asset sofferenti;*

L'utilizzo di questi mezzi linguistici rafforza in modo evidente il grado di espressività del testo che diviene più impressionante per i lettori.

Negli esempi polacchi compaiono nella medesima dimensione gli usi metaforici (anche metonimici) e quelli iperbolici altrettanto tesi ad intensificare il contenuto informativo:

- *Dajmy Międzynarodowemu Funduszowi Walutowemu 250 mld dol. na gaszenie finansowego pożaru;*
- *Były szef amerykańskiej rezerwy federalnej (Fed), niczym Kasandra świata finansów,*
- *Ledwo dyszy branża nieruchomości i motoryzacyjna;*
- *Agresywne obniżki stóp procentowych, najpierw w USA, później w strefie euro (...);*
- *(...) naszą gospodarkę czeka ostre hamowanie;*

Il carattere iperbolico di testi giornalistici condiziona lo stato emotivo del lettore che vive nel contesto della reale crisi economica. Tali testi svolgono la funzione impressiva sul pubblico aumentando la sua inquietudine e la sua tensione anziché tranquillizzarlo. Le metafore rendono il messaggio più drammatico, come se la crisi, ovviamente globale, fosse una vera e propria minaccia alla vita dei contemporanei e la realtà ha comprovato che non lo era.

Una fonte lessicale oramai inesauribile per i testi giornalistici è costituita dai forestierismi, innanzi tutto di origine angloamericana. L'abuso di certi termini del genere rende articoli poco trasparenti ed opachi alla maggioranza dei lettori. Gli anglismi soprattutto di natura tecnica, a volte non accompagnati da alcuna glossa esplicativa posta tra parentesi fanno emergere il problema di leggibilità dei testi che appaiono chiari per gli specialisti del settore oppure per coloro che hanno una buona padronanza di lingua inglese. Ecco esempi più interessanti di tali utilizzi:

- *Controlli internazionali su banche agenzie di rating ed hedge funds;*
- *Axel Weber, membro del board - sono all'1,5% nell'area euro e stanno scendendo;*
- *We are not quitters!*
- *Il summit di Londra rischia di rivelarsi qualcosa di diverso;*
- *Gli imprenditori italiani stretti tra credit crunch e rischio di xenofobia;*

Lo stesso fenomeno concerne il corpus polacco dove alcuni anglismi vengono declinati oppure servono come forme primitive per altri derivati il che si nota negli ultimi esempi citati sotto:

- *Ponad 20 proc. pożyczek hipotecznych (...) to subprime loans;*
- *Tacy klienci to prime lenders - pierwszorzędni pożyczkobiorcy;*
- *W latach prosperity sektor bankowy został mocno rozbudowany;*
- *Zbudował potężny fundusz hedgingowy, który okazał się piramidą finansową;*
- *Agencja ratingowa Fitch obniżyła funduszowi rating;*

Pare che l'esaminata scrittura giornalistica nei due paesi deve affrontare un problema di afflusso permanente delle voci angloamericane che sono particolarmente visibili nel linguaggio settoriale di economia. Esse possono essere paragonate ad una vera valanga che è scesa soprattutto nell'ambito della scrittura in Rete. Le altre ipotesi sull'argomento richiederebbero un'ulteriore analisi dei testi giornalistici di diversi generi. Il corpus della presente ricerca dimostra un elevato addensamento di anglismi fra cui si riscontrano sia quelli ben conosciuti e diffusi da tempo che quelli di carattere innovativo legati ai determinati settori di vita ed attività umana.

Per quanto riguarda nuovi composti o neologismi occasionali e l'utilizzo di prefissi di moda, si è verificato irrilevante il ricorso a tali elementi da parte dei giornalisti della *Stampa*. I più interessanti usi sono:

- *Passata la bufera legata all'uscita di scena del proprietariogestore;*
- *USA, maxipiano contro i titoli tossici!*

- *Qualcuno potrebbe essere rovinato, qualcuno di grosso, anche in Eurolandia;*

Nell'ultimo esempio è stato utilizzato il prefisso *euro* che si riferisce alla zona euro. Esso compare con più frequenza nei testi polacchi riguardo a vari concetti:

- *euorecesja 2010;*
- *Jean Claude-Junckers, premier Luksemburga, nieoficjalny szef eurogrupy;*
- *Eurokryzys wpisuje się w globalną recesję;*

In quanto alle strutture composte, non vi appaiono tali usi. È stata constatata la presenza di un costrutto del genere che oramai risulta conosciuto e correlato con il linguaggio economico:

- *ta gwałtowna zmiana dokonała się w IV kw. 2008 r., nie tylko na skutek wzrostu oceny ryzyka związanego z prowadzeniem działalności gospodarczej, ale także z powodu polityki spółek-matek polskich banków;*

Il fenomeno che va evidenziato è un elevato impiego delle sigle non sempre accompagnate dall'esplicazione a quale ente, istituzione o iniziativa si riferiscono, il che ovviamente rende la lettura del testo estremamente difficile. Alcuni usi del genere risultano oramai popolarizzati nella società, però il significato delle altre abbreviazioni non pare così evidente:

- *Ci si attende una recessione del Pil;*
- *Oggi, l'Ocse fornirà in dettaglio le sue previsioni economiche;*
- *Fsf nelle parole di Geithner ora un'istituzione chiave accanto a Fmi, Banca mondiale e Wto (...);*

Gli articoli polacchi presentano perlopiù la stessa caratteristica:

- *(...) powiedział wczoraj szef EBC Jean-Claude Trichet;*
- *Na ożywienie w przyszłym roku stawia też Międzynarodowy Fundusz Walutowy. John Lipsky, wiceszef MFW, powiedział w Wiedniu, że globalna gospodarka po spadku w tym roku powróci na ścieżkę wzrostu w 2010 r.;*

Le sigle adoperate all'interno dei testi polacchi spesso non offuscano il contenuto informativo accompagnando le piene denominazioni e non comparendo già nei titoli ad eccezione dei casi del tutto trasparenti.

Le strutture colloquiali comparse nei due *corpora* concernono piuttosto il livello sintattico (*i soldi non ce ne sono*), visto che il lessico del genere non costituisce negli articoli dedicati all'argomento economico una loro componente rilevante. Questi scarsi esempi che si potrebbero classificare in quanto elementi appartenenti al parlato colloquiale sono: *uscire fuori dai guai, fare di più, vedere nero* per la parte italiana e: *podstawić pod ścianą, bliższa ciału koszula, plajta, szwindel, fatalny*, ecc.

Non vi si è constatato alcun uso di carattere gergale oppure di substandard.

Lo scritto dedicato alla problematica della crisi tende alla concisione e alla precisione, sebbene i testi siano talvolta molto espressivi ed intensificati mediante l'utilizzo di vari mezzi linguistici la cui rassegna è stata eseguita in questo intervento. I due linguaggi giornalistici: il polacco e l'italiano risultano piuttosto convergenti. Nel corpus polacco si è notata una minore presenza di anglicismi e di sigle rispetto al corpus italiano. L'italiano pare più propenso all'accoglimento delle voci angloamericane, invece il polacco tende a flettere tali voci secondo le regole grammaticali polacche. Tuttavia in tutti e due gli insiemi mancano le glosse esplicative per i prestiti di stampo settoriale, il che rende la lettura dei testi più difficile e complicata. La loro trasparenza semantica per il pubblico destinatario potrebbe costituire un'interessante tema di un'analisi sociolinguistica.

Bibliografia

- Bonomi, Ilaria.** (2002), *L'italiano giornalistico. Dall'inizio del '900 ai quotidiani on line*, Firenze.
- D'Achille, Paolo.** (2003), *L'italiano contemporaneo*, Bologna.
- Dardano, Maurizio.** (1986), *Il linguaggio dei giornali italiani. Con un saggio "Le radici degli anni Ottanta"*, Roma-Bari.
- Pisarek, Walery.** (2000), „Język w mediach, media w języku”, *Język w mediach masowych*, J. Bralczyk, K. Misiólek-Kłosińska, Warszawa: 9-18.
- Roidi, Vittorio.** (2001), *La fabbrica delle notizie*, Roma-Bari.
- Scavuzzo, Carmelo.** (1992), „Il linguaggio delle pagine economiche”, *Il linguaggio del giornalismo*, M. Medici, D. Proietti, Milano: 173-189.
- Wojtak, Maria.** (2004), *Gatunki prasowe*, Lublin.
- Bednarczyk, Jan.** (2009), *Współczesny kryzys gospodarczy: przyczyny – przebieg – skutki*, Warszawa.

Streszczenie

Niniejszy artykuł stanowi próbę uchwycenia w kluczu kontrastywnym podobieństw i różnic leksykalnych pomiędzy włoskimi a polskimi tekstami poświęconymi kryzysowi ekonomicznemu z 2009 r. Korpus składa się z 30 artykułów wybranych z włoskiej gazety o charakterze ogólnokrajowym *La Stampa* oraz z 30 artykułów z *Gazety Wyborczej*. Teksty zostały zaczerpnięte wyłącznie z elektronicznych wersji powyższych tytułów, co oznacza, że nie zawsze znalazły się jednocześnie w wydaniu papierowym. Teksty stanowiące korpus zostały przeanalizowane pod względem występowania cech leksykalnych wspólnych dla wszystkich gatunków prasowych o charakterze informacyjno-publicystycznym, takich jak: użycie formuł stereotypowych, terminologii specjalistycznej, figur retorycznych, pożyczek, modnych prefiksów, skrótów oraz kolokwializmów.

Kształt językowy plotki w Internecie

Czym jest plotka w rozumieniu tradycyjnym i potocznym, nie trzeba nikomu wyjaśniać; plotkowanie, przekazywanie kłamliwych, a w najlepszym wypadku niesprawdzonych wieści na temat innych osób wydaje się czynnością znaną ludzkości od zarania, jednak wraz z rozwojem nowych technologii i środków komunikacji dotychczas funkcjonujące gatunki wypowiedzi, a w tym i plotka, ulegają przeobrażeniu. Szczególną rolę w tym kontekście odgrywa oczywiście szybko i nieustannie rozwijający się Internet, który oferuje wciąż nowe narzędzia komunikacji: do dobrze znanych e-maili i czatów dołączyły blogi, mikroblogi (np.: *twitter*), serwisy społecznościowe w rodzaju *facebooka* czy naszej klasy, a kierunek dalszego rozwoju w ramach koncepcji Web 2.0¹, zakładającej współtworzenie treści umieszczanych w Sieci przez samych użytkowników-internautów, jest w gruncie rzeczy niemożliwy do przewidzenia.

Plotka w nowym wydaniu i jej kształt językowy, które stanowią główny temat niniejszego artykułu², wydają się godne uwagi z dwóch przynajmniej względów: po pierwsze, nie można lekceważyć wielkiej popularności plotek internetowych³, a przez to i ich siły oddziaływania normotwórczego na odbiorców, po drugie, wyrazistość formy językowej sprawia, że skupiają one jak w soczewce pewne tendencje charakterystyczne dla współczesnej polszczyzny i dla języka w kulturze masowej XXI. wieku w ogóle.

Kluczowe dla zrozumienia zmian, jakim uległa plotka jest dostrzeżenie jej nowego kanału przekazu, czyli Internetu oraz konsekwencji tego faktu dla plotki widzianej w kategoriach pragmatycznych i językowych⁴. Plotka wirtualna umieszczona jest w Sieci najczęściej w ramach licznych serwisów plotkarskich, dostarczających najświeższych wiadomości ze świata show-biznesu, z życia prywatnego „celebrities” – aktorów, piosenkarzy, dziennikarzy, toteż automatycznie podlega ona tym samym zależnościom, co komunikacja internetowa w ogóle. Także tutaj nowa technologia zmienia podstawowe składniki aktu komunikacji, jak i sam jego przebieg. W związku z niespotykanymi dotąd możliwościami technicznymi, jakie oferuje Internet przekaz staje się niezwykle szybki, wręcz natychmiastowy, a jednocześnie masowy i w miarę anonimowy. Czynniki takie, jak czas czy miejsce wypowiedzi tracą dotychczasowe znaczenie, gdyż plotka opublikowana w serwisie internetowym w ciągu zaledwie kilku sekund jest w stanie dotrzeć do wielotysięcznego audytorium o zasięgu globalnym. Nadawca –

¹ Termin Web 2.0, ukuty przez firmę O'Reilly Media, ma opisywać nową filozofię funkcjonowania Internetu, gdzie treści serwisów dostarczane są przez samych użytkowników. Dzięki nowym możliwościom technologicznym każdy internauta może stać się autorem, tak jak się to dzieje w przypadku serwisów takich, jak: *wikipedia*, *youtube*, *facebook*, *blogger*. Więcej informacji na temat Web 2.0, <http://oreilly.com/web2/archive/what-is-web-20.html> (z dnia 17.06. 2010).

² Materiał językowy stanowiący punkt wyjścia dla tego artykułu został zebrany w okresie 1.05.2010 – 30.06.2010 z następujących internetowych serwisów plotkarskich: *pudelek.pl*, *kozaczek.pl*, *lansik.pl*.

³ Wg rankingu najpopularniejszych stron przygotowywanego przez firmę Alexa, serwis *pudelek.pl* znajduje się na 15. miejscu na liście najczęściej odwiedzanych polskich witryn internetowych: <http://www.alexa.com/topsites/countries/0/PL> (z dnia 27.06.2010).

⁴ O roli elementów pragmatycznych i kompozycyjno-językowych dla zdefiniowania gatunku tekstu por. Grzenia (2006a:150), Gajda (2001: 255–268).

redaktor serwisu może pozostać anonimowy, ukrywając się pod pseudonimem; co więcej, dzięki możliwości zamieszczania komentarzy (a czasem i własnych doniesień) przez internautów dotychczasowe rozumienie nadawcy i odbiorcy, ścisły rozdział tych ról stają się nieaktualne. Dopiero widziane razem, przekaz redaktora i komentującego internauty tworzą pełną całość. Ich interakcje nie mają charakteru linearnego, chronologicznego, wymiany wypowiedzi nakładają się na siebie, krzyżują, w pełni korzystając z możliwości, jakie daje hipertekst. Jak widać, technologia internetowa zmienia ukształtowanie komponentów aktu komunikacji, redefiniując plotkę na poziomie gatunkowym, a co za tym idzie, kształtuje nową formę językową plotki.

Pragnąc przynajmniej zasygnalizować pewne tendencje stylistyczne zauważalne w wypadku plotki w Internecie, należy uwzględnić, po pierwsze, wymienione powyżej uwarunkowania pragmatyczne, a po drugie, funkcje, jakie ona spełnia. Oba te czynniki odciskają wyraźne piętno na kształcie językowym plotki wirtualnej.

Podstawową cechą, jaka rzuca się w oczy nawet przy pobieżnej lekturze tekstów w serwisach plotkarskich jest ich kolokwialność, będąca wyrazem dominacji potocznej odmiany języka w komunikacji internetowej. Elementy potoczne rozumiem tu, zgodnie z definicją Andrzeja Markowskiego i Danuty Buttler (1991), jako słownictwo niespecjalistyczne, nieoficjalne, nacechowane ekspresywnie i emocjonalnie⁵; w tym obrębie umieszczam również formy niedbałe, częściej kojarzone z językiem mówionym, niezbyt restrykcyjnie przestrzegające norm językowych. Trzeba od razu zaznaczyć, iż potoczny nie stanowi w żaden sposób nowinki językoznawczej: lingwiści zajmujący się przeobrażeniami współczesnego języka polskiego niejednokrotnie podejmowali temat „ekspansji potoczności” na obszary dotąd zarezerwowane dla innych wariantów języka, zacierania się granic między odmianami stylowymi, liberalizacji norm językowych (por. np. Kita 1991, Ożóg 2001), jednakże intensywność tego zjawiska w wypadku plotki internetowej jest godna odnotowania.

Tekst plotki internetowej, mimo iż jest to wypowiedź w formie pisanej, publiczna i skierowana do nieznanego bliżej audytorium, z zasady utrzymany jest w stylu potocznym, stara się naśladować spontaniczną mowę, a nadawca wprowadza wiele elementów, mających na celu nawiązanie i utrzymanie kontaktu z audytorium. Mamy tu do czynienia z imitacją swobodnej wymiany najświeższych wiadomości, niemal rozmową, prowadzoną w przyjacielskim, konfidenicznym tonie; funkcja fatyczna realizowana jest przez takie środki językowe, jak bezpośrednie zwroty do audytorium, często z użyciem zaimków osobowych i dzierżawczych, pytania skierowane do odbiorców, zachęcające do interakcji (np. *Specjalnie dla Was mamy zdjęcia...*, *Poznalibyście ją, gdyby minęła Was w klubie?*, *Kupicie taki wynalazek? Z jakim zapachem kojarzy Wam się Radio?*, *Podoba Wam się prezenterka Pytania na śniadanie w letniej wersji?*⁶).

Kolokwialny, konwersacyjny ton wypowiedzi osiągnąć jest poprzez stosowny dobór leksyki, należącej do luźnego, nieoficjalnego rejestru języka, a słownictwo i frazeologia potoczna stosowane są niezależnie od poruszanego tematu. Oto kilka przykładów: *buszować po sklepach*, *pisać po pijaku*, *szopa* (włosy), *wyglądać jak zombie*, *tyłek*, *laska* (dziewczyna), *facet* (partner życiowy), *zamurować kogoś* (zaskoczyć), *wykorzystać swoje 5 minut*, czy zaczerpnięte z języka młodzieżowego: *pokazywać faki* (wykonywać obsceniczny gest środkowym palcem dłoni), *lansować się*, *megaśmieszny*.

⁵ W odróżnieniu od ujęć postrzegających potoczność jako podstawowy zasób systemu językowego, neutralny i wspólny wszystkim odmianom, „centrum systemu stylowego języka”, por. Bartmiński (1992: 38).

⁶ We wszystkich przykładach zacytowanych w tym artykule zachowuję oryginalny zapis.

Eksponentem potoczności *par excellence*, jawnie łamiącym normę językową, są wulgaryzmy, łatwe do przewidzenia w medium, zapewniającym umiarkowaną anonimowość. Redaktorzy serwisów plotkarskich pozornie nie używają słów wulgarnych, jednak pojawiają się one w tekstach, i to najczęściej w tytułach doniesień, przemyczone pod postacią cytatów. Oto kilka przykładów: *Feliciańska o Fakcie*: „Jedno wielkie gównol!”; *Muniek*: „KURWA, ZAPOMNIAŁEM TEKSTU! Zajebiste z was skurwysyny!”. Jeszcze więcej egzemplifikacji tego zjawiska dostarczają komentarze internautów, których większość zawiera sformułowania co najmniej kolokwialne, a wręcz ordynarne (np. *jebnięta, pasztet, ćwok, porąbana dziewoja, ciul, cep*). Trudno ocenić, czy natłok tego typu leksyki jest świadomym wyborem najodpowiedniejszego środka wyrazu zdaniem autora, czy też wynika z jego niedostatecznej kompetencji komunikacyjnej. Niekiedy można zaobserwować pewne sygnały świadczące, iż nadawca zdaje sobie sprawę z przekraczania norm i w pewien sposób stara się osłabić wydźwięk używanych słów, np. poprzez zastosowanie nietypowej grafii: *jeb nięta* lub usunięcie niektórych liter z wyrazu: *ku*wa, do du***y*. Tego typu zabiegi można odczytać jako ukłon w stronę etykiety językowej bądź jako przykład ludycznego podejścia do języka: zabawy zapisem, dźwiękiem, a więc celowego igrania z normami językowymi.

Zacytowane powyżej słownictwo stanowi szczególnie wyrazisty, ale nie jedyny przykład wulgaryzacji i brutalizacji w języku plotki internetowej. Tego typu teksty przyczyniają się do wprowadzenia do obiegu nie tylko określonych formuł językowych, ale także pewnych struktur myślowych, sposobu postrzegania i językowego kształtowania świata. Mam tutaj na myśli kolejną charakterystyczną właściwość potoczności, mianowicie jej ogromny ładunek wartościujący, który pociąga za sobą ekspresywność i emocjonalność przekazu (por. Lubaś 2003:43). Warto zauważyć, że zarówno nadawca (redaktorzy serwisu i komentujący użytkownicy) w każdym tekście formułują szereg ocen dotyczących opisywanych osób i zdarzeń, ocen jednoznacznych, ostrych, brutalnych w formie, jak i w treści.

W wypadku plotki tradycyjnej, funkcjonującej w stosunkowo małych społecznościach, element oceny zawarty w wieściach roznoszonych pocztą pantoflową służył jako narzędzie kontroli i egzekwowania norm obowiązujących w danej wspólnocie. Plotka uwidaczniała naruszenie zasad i obyczajów przez danego członka wspólnoty, przez co miała aktywny udział w kształtowaniu jego reputacji, a jednocześnie stawała się dla innych źródłem wiedzy o normach i instancją pilnującą tradycyjnego porządku społecznego (por. Solove 2007: 63, 64). Z kolei w sytuacji kontaktu zapośredniczonego przez komputer nadawca jest w stanie do pewnego stopnia ukryć się za technologiczną zasłoną, co eliminuje kwestię odpowiedzialności za wypowiedziane słowa i sprawia, że uczestnicy komunikacji plotkarskiej w Internecie pozwalają sobie na nieustanne ocenianie innych, przesadną i nieuzasadnioną krytykę przy użyciu niezbyt wyszukanych metod. Przyjrzyjmy się środkom językowym stosowanym w celu wyrażenia wartościowania, wśród których przede wszystkim rzuca się w oczy leksyka potoczna, niekiedy wulgarna, zawierająca jednoznaczną ocenę. Określenia opisywanych osób takie, jak: *masakra, żenada, koszmar, STRASZNA!, BEZNADZIEJA, gruby paszczur, tragiczne, porażka totalna!!!!!! brzydki, nieociosany, płaski KLOC!!!!!!* dobitnie wyrażają negatywny stosunek nadawcy do postaci będących przedmiotem plotki. Nasycenie emocjami, charakterystyczne dla stylu potocznego i wzmacniające element wartościujący, jest tu uzyskane również poprzez wykrzyknienie oraz zapis całej wypowiedzi wersalikami (np. *O MÓJ BOŻE* - co zgodnie z internetową etykietą oznacza krzyk). Zauważmy zwielokrotnienie wykrzyknika w funkcji ekspresywnej, podobnie jak powtórzenie liter

w wyrazie np. *o fuji okropne*, które ma zapewne imitować przedłużenie wykrzyknika w spontaniczny okrzyk odrazy.

Oprócz ocennych równoważników, można w komunikacji plotkarskiej zaobserwować również formy wartościujące, które należałoby określić mianem zdań, choć często nie respektują one kryteriów gramatycznych, brak jest wielkiej litery na początku i kończącej wypowiedź kropki. Oto kilka charakterystycznych przykładów tego zjawiska: *jest wstrętna, chodzący rzyg; i dobrze bo we wcześniejszej wyglądała jak czopek; jest obrzydliwa! Jaka ona jest głupia; to mamusiu co to?.* Należy zwrócić tu uwagę na użycie bardzo silnie negatywnie nacechowanych przymiotników (*wstrętna, obrzydliwa, głupia*), ale także pewną kreatywność nadawcy w zakresie metafor i porównań (*chodzący rzyg; wyglądająca jak czopek*), która wzmacnia ekspresywny aspekt wypowiedzi. Wydaje się, że również zjawiska z zakresu ortografii i interpunkcji (wspomniany już brak wielkich liter, przecinków, kropek), charakterystyczne dla komunikacji internetowej w ogóle (por. Grzenia 2006b: 311-345), mogą stanowić wyraz emocjonalnego pobudzenia nadawcy, któremu zależy na spontanicznym przekazie, natychmiastowym podzieleniu się swoją opinią, bez względu na reguły gramatyczne. Tak ukształtowany przekaz ma szansę mocniej wpłynąć na odbiorcę.

Nie należy sądzić, iż plotkowanie internetowe jest domeną wyłącznie negatywnych wartościowań, niegrzecznej krytyki i złych emocji. Pojawiają się tu również oceny pozytywne, wypowiedzi przychylnie odnoszące się do osób, które aktualnie cieszą się sympatią internetowej opinii publicznej. Pozytywne wartościowanie może dotyczyć stylu (*Muniek rządził; super ona ma klasę – nota bene brak polskich znaków diakrytycznych*), charakteru (*sympatyczna kobieta*), jednak najczęściej określeń związanych jest z wyglądem. Atrakcyjność fizyczna waloryzowana jest pozytywnie głównie poprzez silnie nacechowane przymiotniki i przysłówki: *piękna kobieta; Przynajmniej, że wyjątkowo ładna z nich para; pięknie!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!! :); wow, Kasia jest piękna; a tak swoją drogą to kaśka jest śliczna:*).

Zastanawiając się nad źródłem tej intensywnej aktywności ewaluacyjnej w komunikacji plotkarskiej w Internecie, jako przyczynę można wskazać po prostu naturę ludzką, której technologia stworzyła szczególnie sprzyjające warunki. Sama plotka, która *ex definitione* zawiera w sobie element oceny, gdyż mówi o osobach i zdarzeniach wyłamujących się powszechnie przyjętym normom, jest efektem oddziaływania bardzo ludzkich właściwości takich, jak: ciekawość, zazdrość, niechęć, nuda, potrzeba znaczenia, lęk (Thiele – Dohrmann 1980: 26). Kierując się własną przyjemnością, nadawca i odbiorca szukają rozrywki, sensacji, a wyszukane informacje dodatkowo ubarwiają własnymi komentarzami, dodają pikanterii dosadną oceną. Ponadto, dzięki aktywności komunikacyjnej na portalach plotkarskich jej uczestnicy realizują również swoje potrzeby społeczne. Wymiana informacji i dzielenie się opiniami ma charakter więziotwórczy, gdyż odnalezienie się w środowisku ludzi skupionych wokół podobnych zainteresowań czy podzielających pewne emocje może dawać poczucie wspólnoty, zaspokajając potrzebę przynależności (por. Aouil 2008:14). Co więcej, oddawanie się plotkowaniu w sieci może niekiedy służyć jako wentyl złych emocji: poprzez agresję werbalną w ostrych wypowiedziach umieszczanych w Sieci wyładowywane są negatywne uczucia jak złość, zazdrość, niechęć (por. Błachowicz 1995: 37).

Wykorzystanie emocji, a więc i środków językowych je wyrażających, nie sprowadza się wyłącznie do użycia ich jako elementu oceny, intensyfikującego wartościowanie. Emocjonalizacja wypowiedzi to z jednej strony silnie waloryzujące przymiotniki, przysłówki, porównania, metafory, a z drugiej formy ubarwiające przekaz, dzięki którym staje się on bardziej atrakcyjny dla odbiorcy.

Autor (redaktor serwisu i komentujący internauta), świadomie lub nie, używa języka zbliżonego do odmiany mówionej, uchwyconego w formie pisanej, narzuconej przez kanał przekazu. Naśladowanie mowy w komunikacji internetowej, a więc i w wypadku plotki, w dużej mierze polega na oddaniu spontanicznego charakteru wypowiedzi, żywiołowych reakcji typowych dla kontaktów twarzą w twarz, co wiąże się z wyrażeniem emocji towarzyszących wymianie. Służą temu następujące środki językowe, których przykłady łatwo odnaleźć także w zacytowanych powyżej fragmentach:

- emotikony – charakterystyczne dla pisowni internetowej formy, zbudowane ze znaków tekstowych, mające wyrazić nastrój piszącego, np. :) – uśmiech, ;) – uśmiech z przymrużeniem oka, ;P – pokazanie języka, itd. Możliwe też są zwielokrotnienia, intensyfikujące przekazywaną emocję: :)))))))).
- wykrzykniki o funkcji czysto ekspresywnej: *o matko, o kurde* (wyrażające zdziwienie / niemiłe zaskoczenie), *ło mamusiu* (to też przykład zabawy językiem: zdrobnienie połączone z wykrzyknikiem stylizowanym na wymowę gwarową), *wow* (anglicyzm, wyrażający zaskoczenie/ zachwyt);
- wykrzykniki dźwiękonaśladowcze, będące zapisem reakcji niewerbalnych: *buahaha, hah, hahaha*;
- wykorzystanie zapisu i znaków interpunkcyjnych do wyrażenia emocji: wykrzykniki (często zwielokrotnione), wersaliki (np. *Młynarska znów się rozwidła. CZWARTY RAZ!*) czy stopniujący napięcie trzykropek (*Majdan będzie sprzedawać... perfumy!*).

Nasylenie przekazu plotkarskiego emocjami, które ma na celu uatrakcyjnienie tekstu i wzbudzenie zainteresowania u czytelników polega również na doborze leksyki o szczególnie intensywnym wydźwięku. Treści, które można by wyrazić w sposób neutralny, stonowany zostają ujęte w silnie nacechowanej, przesadnie ekspresywnej formie, często przy użyciu wytartych zwrotów, klisz językowych. I tak, jeśli coś ma się wydarzyć, to wydarzy się *lada chwila* lub *aż tak szybko*; ktoś, kto planuje zmianę profilu swojej działalności, *zapowiada podbój innego rynku*, a osoba, która chce zmienić swój wizerunek, robi to *uporczywie (uporczywie walczący z wizerunkiem "papieża")*. Jeśli gwiazdor był pijany, to z pewnością był *kompletnie pijany*, film jest *najintensywniej zapowiadaną produkcją tego roku*, a jeśli aktorka chciałaby odbyć sesję fotograficzną dla magazynu dla mężczyzn to *jest zdeterminowana, by rozebrać się w Playboyu*. Intensywność przekazu i jego zbytnia emocjonalność stanowią jedną z charakterystycznych cech plotki w Internecie.

Na zakończenie warto zastanowić się nad przyczynami i funkcjami opisanego powyżej kształtu językowego plotki w świecie wirtualnym. Niewątpliwie serwisy plotkarskie są emanacją kultury popularnej, zdominowanej przez media masowe, konsumpcjonizm, liberalizm obyczajowy i mechanizmy rynkowe. Są to przede wszystkim sprawne przedsięwzięcia biznesowe, czerpiące zyski z reklam zamieszczonych na swoich stronach internetowych, a że zysk jest wprost proporcjonalnie zależny od liczby osób wchodzących na daną stronę, starają się one tak ukształtować swoją ofertę, by przyciągnąć jak najszerze audytorium. Zarówno pod względem tematycznym (skandale, rozwody, zdrady, wygląd, wpadki), jak i językowym plotka wydaje się produktem idealnym. Odpowiada na ludzką potrzebę rozrywki i zabawy, zaspokaja zupełnie pierwotną ciekawość, a zatem doskonale wpisuje się w ludyczny aspekt kultury popularnej.

Globalny zasięg jaki oferuje technologia internetowa sprawia, że masowość, a poza tym względna anonimowość komunikacji w serwisach plotkarskich stają się właściwościami determinującymi językowy kształt plotki. W połączeniu z komercyjną koniecznością zdobycia jak największego grona odbiorców sprawiają, że język plotki musi być atrakcyjny dla niezwykle szerokiego, heterogenicznego, niedoprecyzowanego audytorium. Posiłkując się koncepcją najniższego wspólnego

mianownika⁷, przedstawioną m.in. przez Antoninę Kłoskowską (2005:262-320, 1980), można zaryzykować stwierdzenie, że przyciągnięcie jak największej liczby odbiorców wymaga przedstawienia treści w sposób zrozumiały i atrakcyjny dla wszystkich, a więc obniżenia poziomu, również pod względem językowym. To równanie w dół w skrajnym wydaniu oznacza dowartościowanie niskich gustów i prymitywnych przyzwyczajęń odbiorców, ekspansję kiczu i rozrywki. W wypadku plotki internetowej na poziomie językowym tendencja ta znajduje wyraz w opisanych powyżej zjawiskach: dominacji potoczności, brutalizacji języka, przyzwoleniu na wulgarność, emocjonalizacji przekazu, a także tendencji do silnego wartościowania poprzez specyficzną grafikę, interpunkcję, a przede wszystkim leksykę. Naturalnie, niniejszy tekst nie wyczerpuje zagadnień stylistycznych komunikacji plotkarskiej w Internecie, starałam się w nim jednak wskazać główne kierunki przeobrażeń języka.

Równanie w dół, które objawia się m.in. lekceważeniem norm językowych, zmienia również sposób myślenia i reguły zachowania, w tym zachowania werbalnego. Interesująco rysują się w tym kontekście np. zagadnienia etykiety językowej w internetowej komunikacji plotkarskiej (formy adresatywne, akty grzecznościowe), które mogą stanowić punkt wyjścia do dalszych rozważań.

Bibliografia

- Aouil, Bassam.** (2008), „Komunikowanie się w Internecie – narzędzia, specyfika i właściwości”, *Komunikacja społeczna w świecie wirtualnym*, M. Wawrzak-Chodaczek, Wrocław: 11-40.
- Bartmiński, Jerzy.** (1992), „Styl potoczny”, *Język a kultura*, t. V, J. Anusiewicz, F. Nieckula, Wrocław: 37-54.
- Błachowicz-Wolny, Ewa.** (1995), „Plotka albo poczta pantoflowa jako ulubiona forma komunikacji międzyludzkiej”, *Poradnik Językowy*, 1995, z. 2: 36-41.
- Buttler, Danuta, Markowski, Andrzej.** (1991), „Słownictwo współnoodmianowe, książkowe i potoczne współczesnej polszczyzny”, *Język a Kultura. t. I. Podstawowe pojęcia i problemy*, J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław: 107-122.
- Kita, Małgorzata.** (1991), „Ekspansja potoczności”, *Studia polonistyczne. T. 19*, A. Kowalska, A. Wilkoń, Katowice: 81—99.
- Grzenia, Jan.** (2006a), *Komunikacja językowa w Internecie*, Warszawa.
- Grzenia, Jan.** (2006b), „Zasady komunikacji internetowej”, *Polszczyzna na co dzień*, M. Bańko, Warszawa: 311-345.
- Gajda, Stanisław.** (2001), „Gatunkowe wzorce wypowiedzi”, *Współczesny język polski*, J. Bartmiński, Lublin: 255-268.
- Kłoskowska, Antonina.** (2005, 1980), *Kultura masowa. Krytyka i obrona.*, Warszawa.
- Laskowska, Elżbieta.** (1992), *Wartościowanie w języku potocznym*, Bydgoszcz.
- Lubaś, Władysław.** (2003), „Potoczne emocje w perswazji”, *Język perswazji publicznej*, K. Mosiołek-Kłosińska, T. Zgółka, Poznań: 39-51.

⁷ Por. „Zasada wspólnego mianownika sprawia, że producenci masowej kultury apelują najchętniej do zainteresowań uważanych za najbardziej uniwersalne. W rezultacie standaryzacja problematyki masowej kultury dokonuje się w płaszczyźnie kilku podstawowych wątków i motywów: humorystycznego, dramatycznego, seksualno-romansowego, sentymentalnego, personalnego. Nie bezzasadnie przypisuje się oczywiście tym wątkom zdolność apelowania do powszechnych i elementarnych ludzkich zainteresowań.” (Kłoskowska 2005: 295).

- Ożóg, Kazimierz.** (2001), *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku: wybrane zagadnienia*, Rzeszów.
- Solove, D. J.** (2007), *The future of reputation. Gossip, rumor, and privacy on the internet*, Yale University Press.
- Thiele – Dohrmann, Klaus.** (1980), *Psychologia plotki*, Warszawa.

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie najistotniejszych właściwości językowych i stylistycznych plotki w Internecie. Plotka w świecie wirtualnym, umieszczana w serwisach plotkarskich, widziana jest tu jako nowy gatunek, którego cechy determinowane są tak specyficznym i technologicznie zaawansowanym kanałem przekazu, jakim jest Internet. Wśród zaobserwowanych zjawisk językowych, którymi cechuje się plotka należy wymienić dominację form potocznych, wulgaryzmy, leksykę silnie wartościującą i nacechowaną emocjonalnie, a na poziomie formalnym skłonność do nietypowej grafii i ekspresywnie stosowanych znaków interpunkcyjnych. Omówione wykładniki stylistyczne umieszczone są w kontekście refleksji socjologicznej nad kulturą masową, w którą wpisuje się zjawisko plotki internetowej.

Rola i status tłumacza we włoskim prawie karnym procesowym: metodologia i analiza kontrastywna przekładu sądowego włosko-polskiego na przykładzie postępowania z udziałem cudzoziemca

1. Początki tłumaczeń sądowych w prawodawstwie europejskim: krótki zarys dziejów.

Instytucja tłumacza jako podmiotu będącego na usługach wymiaru sprawiedliwości została uregulowana w prawodawstwie europejskim nadzwyczaj późno. Pierwsze wzmianki o takowej funkcji pojawiają się dopiero w XIX wieku w doktrynie prawno-procesowej krajów germańskich (Brescia, 2005: 13). Tłumacz nie posiadał jeszcze formalnie statusu biegłego, jednak przyjmowano niejako *in bona fide*, że dostarczone przezeń ekspertyzy (tj. przekład, zarówno pisemny jak i ustny) będą traktowane przez organ sądowy na równi z pozostałym materiałem dowodowym dopuszczonym do rozpoznania w sprawie. Jego rolę określano wówczas jako subsydiarną przez całość trwania postępowania. Tym niemniej, sama potrzeba korzystania z usług pośredników językowych przez jurysdykcje europejskie posiada o wiele dłuższą tradycję sięgającą czasów Imperium Rzymskiego. W ramach obowiązującej wówczas zasady prawa rzymskiego *consilium de magistrato* (tamże), sędziowie i pretorzy zwracali się z wnioskiem do tłumaczy np. o przełożenie transkryptu przesłuchania cudzoziemca, których w starożytnym cesarstwie było co nie miara. Zważywszy na wieloetniczny charakter państwa, w szczytowej fazie jego istnienia na terenach podbitych ludność posługiwała się trzystoma językami barbarzyńskimi, a do ich przekładu administracja zatrudniała niespełna stu trzydziestu tłumaczy (Tryuk, 2007: 17). W wiekach średnich wzrost znaczenia przekładu prawnego związany był przede wszystkim z działalnością Świętej Inkwizycji. Swoją rozkwit tą poddziedzina dzisiejszej traduktologii zawdzięcza jednak zdecydowanie bardziej odkryciu Ameryki, podbojom kolonialnym i rozwojowi dyplomacji (dz. cyt., 19-20), w której na porządku dziennym był obrót rozmaitych dokumentów sporządzanych w różnych językach.

Za faktyczny początek przekładu sądowego uważa się jednak XX wiek. Na mocy porozumień konferencji pokojowej w Paryżu z 1919 roku, do życia powołano Ligę Narodów oraz funkcjonujący przy niej Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej (dz. cyt., 24-25). Z uwagi na to, że oficjalnymi językami tej instytucji były angielski i francuski, wszystkie przemówienia wygłaszano oraz dokumenty redagowano właśnie w tych językach, a dominującą metodą tłumaczenia postępowań sądowych był przekład konsekwentny (nazywany popularnie w tamtym okresie „streszczaniem”). Prawdziwy sprawdzian na dużo szerszą skalę tłumacze przeszli dopiero po II wojnie światowej za sprawą procesu zbrodniarzy hitlerowskich w Norymberdze z 1946 roku, w którym po raz pierwszy zastosowano metodę przekładu symultanicznego (synchronicznego), wspomaganego aparaturą elektroniczną do komunikacji pomiędzy tłumaczami a uczestnikami procesu (dz. cyt., 31-35). Rozwiązania te zostały

upowszechnione i udoskonalone przez tłumaczy zatrudnionych w Europejskim Trybunale Praw Człowieka przy Radzie Europy w Strasburgu oraz w Międzynarodowym Trybunale Sprawiedliwości w Hadze, będącym organem sądowym Organizacji Narodów Zjednoczonych. Oba te ciała wyposażone są w specjalistyczne oprzyrządowanie do przekładu symultanicznego, dzięki czemu orzekający w nich sędziowie oraz strony postępowania mogą występować używając języka ojczystego bez względu na przynależność państwową czy narodową.

2. Status prawny i rola tłumacza w postępowaniu przed włoskim wymiarem sprawiedliwości: profil historyczny i współczesne regulacje legislacyjne.

Figura biegłego w ustawodawstwie włoskim została po raz pierwszy zinstytucjonalizowana w kodeksie postępowania karnego z 1865 roku (art. 252-270), a odrębna regulacja o udziale tłumacza w procesie pojawia się w kodeksie karnym z 1930 roku, zwanym również (od nazwiska ówczesnego ministra sprawiedliwości) „kodeksem Rocco”, który pomimo licznych nowelizacji *de facto* i *de iure* pozostaje w mocy aż do dziś. Należy dodać w tym miejscu, że obowiązujący natenczas kodeks, z uwagi na rodzaj panującego ustroju państwowego (dyktatura faszystowska), przewidywał tylko jedną formę postępowania sądowego – inkwizycyjne, toteż rola tłumacza ograniczała się wyłącznie do dokonywania przekładu pism procesowych i wypowiedzi wskazanych mu przez sąd. W systemie oskarżycielskim (tj. opartym o zasadę kontrydiktoryjności sporu), w którym funkcje oskarżyciela (prokuratora) oraz organu orzekającego (sądu) zostały jednoznacznie rozdzielone, rola tłumacza zyskuje dwójaki wymiar: pozycja tradycyjnego „pomocnika” sędziego została uzupełniona o tzw. element innowacyjny, mający niejako charakter mediacji językowej pomiędzy stronami – uczestnikami procesu tj. oskarżonym i oskarżycielem, umożliwiając im tym samym obustronny, swobodny dialog.

Ponadnarodowe rozwiązanie kwestii udziału tłumacza w postępowaniu sądowym zostało systemowo unormowane przez Europejską Konwencję Praw Człowieka podpisaną w Rzymie w 1950 roku. W myśl art. 5 pkt 2 „każdy, kto został zatrzymany, powinien zostać niezwłocznie i w zrozumiałym dla niego języku poinformowany o przyczynach zatrzymania i o stawianych mu zarzutach”. Ponadto, art. 6 tejże Konwencji stanowi, że

Każdy oskarżony o popełnienie czynu zagrożonego karą ma co najmniej prawo do:

- a/ niezwłocznego otrzymania szczegółowej informacji w języku dla niego zrozumiałym o istocie i przyczynie skierowanego przeciwko niemu oskarżenia [...]
- e/ korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie rozumie lub nie mówi językiem używanym w sądzie.

Powyższe gwarancje zostały unormowane *a priori* przez ustawodawcę w artykule 111 ustęp 3 Konstytucji Republiki Włoskiej z 1946 r., zgodnie z którym „osoba oskarżona [...] będzie mogła być wspomagana przez tłumacza, jeśli nie rozumie lub nie mówi językiem używanym w procesie”¹

¹ Konstytucja Włoch w przekładzie Zbigniewa Witkowskiego, str. 87

Dopełnieniem wykonawczym zapisów włoskiej ustawy zasadniczej jest jednakowo brzmiący artykuł 143 włoskiego kodeksu postępowania karnego, który w punkcie 2 precyzuje nadto, że „*organ prowadzący postępowanie* (sędzia, prokurator lub funkcjonariusz policji, *vide* punkt 3) *powołuje tłumacza wtedy, gdy zachodzi potrzeba dokonania przekładu tekstu sporządzonego w języku obcym lub w trudnym do zrozumienia dialekcie*”². Regulacja ta nie jest bez znaczenia zważywszy na specyfikę językową Półwyspu Apenińskiego (pomimo bilingwizmu regionalnego część Włochów wciąż porozumiewa się wyłącznie w dialekcie; wg danych ISTAT z 2005 r. – 6%) oraz autonomiczny charakter regionów Dolina Aosty oraz Trydent Górna Adyga, gdzie obok włoskiego na równi stosowane są języki mniejszości narodowej (odpowiednio francuski i niemiecki). Inną, niemniej istotną charakterystyką włoskiej doktryny prawnej jest też fakt, że ustawodawca rozróżnia instytucję tłumacza pisemnego (*traduttore*), który dokonuje przekładu dokumentów i pism procesowych (art. 242, źródło cytowane) oraz tłumacza ustnego (*interprete*), rolę którego jest zapewnienie zrozumiałości postępowania toczącego się przeciw cudzoziemcowi. Na ogół obie te czynności wykonuje ta sama osoba (szczególnie w przypadku udziału jednego oskarżonego), jednak w praktyce zdarza się – w razie kolizji terminów, że w sprawie uczestniczy większa liczba tłumaczy. W zakresie zasad powoływania tłumacza i wykonywanych przez niego czynności w toku procesu, zastosowanie znajdują przepisy włoskiego kodeksu postępowania karnego tożsame dla instytucji biegłego (*perito*). Na mocy art. 221 sąd wzywa biegłego wybierając go z rejestru osób akredytowanych przy danym sądzie (*albo periti e consulenti tecnici del tribunale*) lub – w razie braku specjalisty z danej dziedziny – wskazuje spośród grona osób posiadających stosowną wiedzę w określonej materii, popartą odpowiednim przygotowaniem merytorycznym.

3. Charakterystyka włoskiego stylu prawnoprawniczego.

Włoski styl prawny i prawniczy jako odmiana diafazyczna języka specjalistycznego stosowana m.in. w dyskursie sądowym, cechuje zhierarchizowana struktura i wysoki stopień formalizacji. Taki charakter tego technolektu uwarunkowany jest przede wszystkim jego właściwościami w warstwie leksykalnej i morfosyntaktycznej, w sposobie organizacji samych tekstów, a także ich przeznaczeniem. Nim przejdę do szczegółowego omówienia typowych elementów narzędzia komunikacji włoskiego wymiaru sprawiedliwości, chciałbym zwrócić uwagę na pewną niekoherentność zachodzącą pomiędzy włoską i polską tradycją jurslingwistyczną. W tej rodzimej albowiem głęboko zakorzeniona jest swoista dystynkcja pomiędzy stylem prawnym i prawniczym. Dokonał jej po raz pierwszy Bronisław Wróblewski w pracy *Język prawny i prawniczy* (1948), wskazując na ten pierwszy jako język, w którym formułowane jest prawo, a więc język przepisów i aktów normatywnych takich jak konstytucja, ustawy, rozporządzenia etc., podczas gdy ten drugi służyć ma dokonywaniu interpretacji norm prawnych, ustalaniu ich treści i możliwości zastosowania w określonych okolicznościach towarzyszących sprawie. W tradycji włoskiej, natomiast, jak zauważa Angiola Filipponio,

² [...] *l'autorità procedente nomina un interprete quando occorre tradurre uno scritto in lingua straniera o in un dialetto non facilmente intelligibile.*

[...] wyrażenie *linguaggio giuridico* jest wieloznaczne: można przez nie rozumieć język prawa jako uniwersum ejdetyczne tj. pojęcie teoretyczne, na przykład język norm i przepisów prawnych lub jako język stosowany przez osoby, które uczestniczą w procesie jego stanowienia tj. język ustawodawcy, sędziego, władz administracyjnych jak i podmiotów prywatnych.³ (1983: 208)

Zważywszy na ambiwalentność przytoczonego wyrażenia w języku włoskim, dla potrzeb niniejszego artykułu przyjęta zostaje definicja kolektywna *styl prawno-prawniczy* w celu maksymalnie wiernego oddania obu konotacji włoskiego przymiotnika *giuridico*. W istocie rzeczy, styl prawniczy okazuje się metajęzykiem, którym posługujemy się do opisywania relacji zachodzących między tzw. kodem stopnia podstawowego a otaczającą nas rzeczywistością. Zależność tę zauważa Andrea Belvedere dowodząc, że ów metajęzyk w rozumieniu *dyskursu o prawie*

winien być postrzegany w szerszym kontekście tj. takim, który nie ogranicza się jedynie do stwierdzeń teoretyczno-interpretacyjnych w doktrynie czy interpretacyjno-użytkowych w judykaturze [...], lecz który poszerzony jest o prawną ocenę (mniej lub bardziej poprawną) danej sytuacji faktycznej lub hipotetycznej.⁴ (1994: 21)

W syntonii z powyższymi założeniami pozostaje typologia tekstów prawnych i prawniczych Bice Mortary Garavelli (2001: 25), w której badaczka dokonuje zasadniczego podziału na:

- a/ teksty normatywne (kodeksy, ustawy i inne przepisy obowiązującego prawa);
- b/ teksty interpretacyjne (komentarze do kodeksów i ustaw, podręczniki, źródła leksykograficzne);
- c/ teksty użytkowe (pisma procesowe: akt oskarżenia, protokoły z rozpraw i przesłuchań);

Z uwagi na pozycję tłumacza w procesie karnym, najczęściej przekładanymi przezeń dokumentami będą więc teksty użytkowe, choć w postępowaniu przygotowawczym, szczególnie we wstępnej jego fazie, gdy podejrzany zapoznany zostaje z przysługującymi mu prawami, często zachodzi potrzeba przekładu *a vista* odnośnych przepisów czy wręcz dokonania ich roboczej wykładni w języku docelowym wtedy, gdy ich tłumaczenie syntetyczne okaże się niezrozumiałe dla cudzoziemca stojącego przed włoskim wymiarem sprawiedliwości.

Ważną bardzo cechą, charakterystyczną dla stylu prawno-prawniczego jest jego performatywność, co w znacznym stopniu odróżnia go od tych odmian języka specjalistycznego, w których przeważa aspekt deskryptywny (tj. opisowy). Ów performatyw, jak zauważają zgodnie językoznawcy Searle i Austin, przejawia się na poziomie efektów ekstralingwistycznych (pozajęzykowych), powstających w chwili wygłoszenia danego aktu mowy, które to efekty implikują tym samym określone działania czy zachowania. W przypadku języka prawa, będącego podsystemem szczególnie zinstytucjonalizowanym,

³ è noto infatti che l'espressione "linguaggio giuridico" è plurivoca: si può intendere con essa il linguaggio del diritto come universo eidetico, cioè del diritto in quanto concetto teorico, come appunto un "universale"; il linguaggio delle norme; il linguaggio dell'ordinamento giuridico; oppure ancora si può intendere con essa il linguaggio di coloro che attuano processi di produzione del diritto: linguaggio del legislatore, del giudice, delle autorità amministrative, dei soggetti che agiscono in base ad autonomia privata.

⁴ va intesa in un senso assai vasto, non limitato cioè ai discorsi teorico-interpretativi della dottrina ed a quelli interpretativo-applicativi della giurisprudenza [...], ma esteso fino a ricomprendere qualsiasi discorso [...] che esprima la valutazione giuridica (più o meno corretta) di una situazione reale o immaginaria.

przepisy przyjmują tutaj tryb nakazowy, który nie zawsze wyrażony jest za pomocą, wydawałoby się oczywistych dla niego, kategorii językowych. Prześledźmy poniższe przykłady:

- (i) *Dichiaro aperta la seduta.*
- (ii) *Il giudice ha assolto il Signor Rossi Mario dalle accuse ascrittegli.*
- (iii) *La sentenza è succintamente motivata.*

Pozornie, wszystkie trzy przytoczone wypowiedzi wyrażone zostały w trybie orzekającym, jednak ich funkcja nie ogranicza się do oznajmienia czy też zreferowania stanu rzeczy, a rodzi określone skutki prawne. W zdaniu (i) sąd ogłaszając otwarcie rozprawy nie tyle informuje o fakcie jej otwarcia, ale jest rzeczywistym podmiotem inicjującym postępowanie, bez udziału którego nie może się ono toczyć. W zdaniu (ii) sędzia uwalniając obywatela od zarzucanych mu czynów faktycznie zdejmując z niego ciężar oskarżenia mimo, że w myśl zasady prawa rzymskiego *in dubio pro reo* oskarżony formalnie pozostawał niewinny przez całość postępowania tj. aż do chwili ogłoszenia wyroku. I wreszcie w zdaniu (iii) ustawodawca kodyfikując, że „orzeczenia posiadają związane uzasadnienie” założył, że *muszą* być one nim opatrzone, a nie jedynie *mogą*, choć czasownik wyrażający nakaz nie jest w tym wypowiedzeniu obecny. Te i inne przykłady w precyzyjny sposób obrazują moc siły sprawczej charakterystycznej dla dyskursu prawniczego.

Pod względem leksykalnym, immanentną cechą włoskiego stylu prawnoprawniczego jest wysoka okurencja tzw. technicyzmów monosemicznych tj. wyrażen zarezerwowanych dla konkretnych instytucji prawa, których denotacja nie wykracza poza ustalone ramy. Są to leksemy, które nierzadko nabierają charakteru abstrakcyjnego i nie mają żadnego innego znaczenia w języku codziennym np. *laudemio* – podatek odprowadzany na rzecz właściciela z tytułu dzierżawy⁵ albo *sinallagma* – umowa zobowiązująca strony do odpowiednich, wzajemnych świadczeń⁶. Odrębną grupę leksemów stanowią tzw. technicyzmy kolateralne – wyrażenia posiadające swój ekwiwalent w rejestrze ogólnym języka np. dla czynności przesłuchania świadków, w dyskursie sądowym wyższą frekwencją wyróżniać się będzie czasownik *escutare* podczas, gdy w języku codziennym naturalnym jego odpowiednikiem jest wariant *interrogare*. Różnicę to można przyrównać do opozycji *poręczenie majątkowe* – *kaucja* lub *termin zawity* – *termin nieprzekraczalny*, które w polskich realiach funkcjonują na innych poziomach językowych (pierwszy człon w rejestrze specjalistycznym, drugi – w ogólnym lub potocznym).

Inną charakterystyką włoskiego dyskursu prawnego jest polisemiczność jednostek leksykalnych wynikająca z nieustającej potrzeby redefinicji ich znaczenia w zależności od obszaru występowania. Fenomen ten można najprecyzyjniej wytłumaczyć na przykładzie instytucji posiadania (*possesso*), która jest różnie formułowana w poszczególnych dziedzinach prawa. Według art. 1140 włoskiego kodeksu cywilnego posiadaczem jest osoba, która sprawuje władzę nad określonym dobrem i legitymuje się prawem do jego użytkowania podczas, gdy np. z definicji kradzieży we włoskim kodeksie karnym (art. 624) wyczytać możemy, że jest to przestępstwo polegające na wejściu w *posiadanie* rzeczy celem uzyskania korzyści przez osobę, która nie jest do tego uprawniona. W dużym uproszczeniu, złodziej samochodu może być jego posiadaczem zależnym w świetle prawa karnego, ale nie cywilnego (rozdzielenie to jest tożsame dla polskiego systemu prawnego *vide* art. 278 k.k. i art. 336 k.c.).

⁵ *tassa dovuta dall'enfiteuta al padrone.*

⁶ *obbligazione reciproca che in un contratto vincola entrambe le parti a prestazioni corrispettive.*

Obok polisemiczności, innym ważnym zjawiskiem jest synonimia, która nie zawsze pozostaje jednak równoznaczna z pełną wymienialnością poszczególnych jednostek leksykalnych. Różnicę tę ilustruje poniższy schemat na przykładzie typologii czynności podejmowanych przez sędziego w toku postępowania:

I	II	III (a)	III (b)	III (c)
<i>provvedimento del giudice</i>	<i>decisione giurisdizionale</i>	<i>sentenza</i> <i>(dispositivo) (verdetto)</i>	<i>decreto</i>	<i>ordinanza</i>

Rozpatrując znaczenie powyższych terminów w perspektywie hierarchicznej od *genus* do *species*, najogólniejszym pojęciem do opisu prerogatyw sędziego jest we włoskim stylu prawnoprawniczym termin *provvedimento* (środek). W grupie tej, obok pouczeń (*ammonimenti*) i kar (*pene*), najistotniejszą rolę odgrywają *decisioni* (orzeczenia), które należy zasadniczo podzielić na *sentenze* (wyroki) kończące postępowanie w danej instancji, *decreti* (postanowienia) wydawane najczęściej na określonym etapie postępowania (rzadziej w celu zakończenia przewodu sądowego np. *decreto di archiviazione* – postanowienie o umorzeniu) i *ordinanze* (zarządzenia), które zapadają wyłącznie na określonym etapie postępowania, ale nigdy nie kończą sprawy. Równolegle do nich istnieje także termin *verdetto* (werdykt), który nacechowany jest bardziej ogólnie (czy wręcz potocznie) oraz *dispositivo* (sentencja), który *de facto* odnosi się do treści wyroku, a nie jego formy. Z punktu widzenia pracy tłumacza, trudnością nie jest fakt owej mnogości terminologicznej w zakresie stosowanego przez włoskie sądy orzecznictwa, lecz niestalość w przypisaniu ekwiwalentów przekładowych języka docelowego do określonych rozstrzygnięć procesowych w języku wyjściowym (np. termin *decreto*, w zależności od kontekstu, tłumaczony bywa jako „postanowienie” – w przypadku postępowań niespornych lub jako „zarządzenie”).

Najwięcej tendencji charakterystycznych dla włoskiego stylu prawnoprawniczego odnotować należy jednak w warstwie morfosyntaktycznej. Dominować będą tu rozwinięte formy nominalne w grupie orzeczenia, albowiem prawnicy włoscy, od czasowników *controllare* (kontrolować) czy *verificare* (weryfikować, sprawdzać) preferują syntagmy *effettuare il controllo* (poddąć kontroli) oraz *procedere alla verifica* (przystąpić do weryfikacji). Dla dochowania uniwersalnej wykładni przepisów unika się upodmiotowienia w zdaniu głównym, toteż najczęściej występującymi będą nieosobowe formy czasownika jak np. *si impersonale* w pozycji enklitycznej *...deve osservarsi che...* (należy zauważyć, że) czy *...deve assumersi che...* (należy przyjąć, że) lub formy strony biernej np. *va applicata la regola* (należy zastosować przepis). Notoryczne jest też użycie form imiesłowu teraźniejszego (*participio presente*) w funkcji substanktywalnej: *gli aventi diritto* (uprawnieni) czy przeszłego (*participio passato*): *per delegazione avuta* (na mocy upoważnienia), a także wyrażen przyszłówekowych w funkcji okolicznika sposobu: „La corte dà esecuzione alla rogatoria *con ordinanza*” (Sąd wydaje nakaz wykonania pomocy prawnej). Swoistością włoskiego stylu prawnoprawniczego

jest użycie czasu przeszłego niedokonanego (*imperfetto*) tam, gdzie daną czynność należy bezspornie uznać za dokonaną. Zabieg ten ma wymiar czysto narracyjny i nie znajduje odzwierciedlenia w stylistyce języka polskiego np. „Con la sentenza del 24 maggio 2009, la Corte di Cassazione *annullava* l'impugnato decreto” (Orzeczeniem z dnia 24 maja 2009 roku, Sąd Kasacyjny *uchylił* zaskarżony postanowienie NIE: *uchylał*). Nie bez znaczenia pozostaje też zastosowanie szyku przestawnego, nadające bardziej formalnego wydźwięku określonym aktom prawnym. Zachodzi ono najczęściej w połączeniach rzeczownika z przymiotnikiem w funkcji predykatu zamiast atrybutu np. *generale divieto* (ogólny zakaz), *legale rappresentante* (prawny przedstawiciel) lub poprzez antycypację grupy podmiotu elementami grupy orzeczenia: „In conclusione, *non può* questa Corte *accogliere* il ricorso” (W konkluzji Sąd nie może uznać apelacji).

W kwestii organizacji strukturalnej tekstów, włoski styl prawnoprawniczy odznacza się wysokim stopniem systematyzacji, albowiem większość stosowanych dokumentów (źródeł prawa jak i pism procesowych) posiada swoją stałą, nie podlegającą modyfikacji hierarchię, a wiele z nich (szczególnie aktów normatywnych) podzielonych jest na tomy (*libri*), rozdziały (*titoli*), punkty (*capi*), paragrafy (*paragrafi*), artykuły (*articoli*) i ustępy (*commi*). Warta uwagi jest także interpunkcja, którą we włoskim stylu prawnoprawniczym można zasadniczo podzielić na dwa typy: tzw. interpunkcję logiczną (lub ekonomiczną), tj. zastosowanie znaków przestankowych w tekstach normatywnych (ustawy, rozporządzenia) jedynie tam, gdzie zachodzi potrzeba precyzyjnego oddzielenia i oddania znaczenia poszczególnych części przepisu oraz 2/ interpunkcję rytmiczno-prozodyczną, która ma na celu dochowanie jednostajnego rytmu wypowiedzi, przeznaczonych w szczególności do referencji ustnej (np. uzasadnienie wyroku).

4. Specyfika i techniki przekładu sądowego.

Sala rozpraw sądowych jest atypowym miejscem pracy dla tłumacza i co należy podkreślić – nienajlepiej doń przystosowanym. Określone czynności niezbędne do rzetelnego dokonywania przekładu wymagają atmosfery ciszy i skupienia, której dzisiejszy wymiar sprawiedliwości zapewnić jak dotąd nie potrafi. Nie jest bowiem praktykowane na poziomie jurysdykcji narodowych, z racji nikłego odsetka spraw z udziałem cudzoziemców, wyposażenie sal sądowych w kabiny do tłumaczeń symultanicznych czy choćby sprzętu nagłośnieniowego, który ułatwiałby komunikację tłumacza zarówno ze składem sędziowskim jak i ze stronami postępowania (jak np. ma to miejsce w Międzynarodowym Trybunale Sprawiedliwości w Hadze). Dodatkową trudnością włoskiego procesu sądowego, która w znacznym stopniu różnicuje go od tożsamego postępowania w Polsce, jest tryb protokolowania przebiegu rozprawy, nieprzewidujący możliwości każdorazowego wstrzymywania wypowiedzi świadków przez sędziego na czas dokonania ich transkrypcji przez protokolanta (co z pozycji tłumacza umożliwiałoby zastosowanie w tym miejscu techniki przekładu konsekwentnego, znacznie obniżającej jego wysiłek w tej fazie procesu). Pomimo tych przeciwności, tłumacze będący na usługach wymiaru sprawiedliwości wypracowali odpowiednie metody pracy, które ze względu na obszar zastosowania można podzielić zasadniczo na:

<i>Rodzaj techniki przekładowej</i>	<i>Obszar zastosowania</i>
1/ symultaniczne (głównie <i>chuchotage</i>)	przebieg postępowania sądowego (m.in. wywołanie sprawy, odczytanie aktu oskarżenia, przesłuchanie świadków, wnioski stron, mowy końcowe obrońcy i oskarżyciela, ogłoszenie orzeczenia), rozmowa oskarżonego z obrońcą;
2/ konsekwentne lub <i>liaison</i>	składanie wyjaśnień przez oskarżonego, zadawanie pytań oskarżonemu, wnioski oskarżonego wobec sądu;
3/ <i>a vista</i>	dokumenty i pisma procesowe, pouczenia, elementy materiału dowodowego oraz inne komunikaty sporządzane na piśmie;

Dominującą techniką przekładową w postępowaniu sądowym jest tłumaczenie symultaniczne, a dokładniej jego odmiana *chuchotage* (z franc. „szepotanka”), która umożliwia bezpośredni kontakt tłumacza z oskarżonym, nie zakłócając tym samym samego toku postępowania. Wymaga ona jednak od tłumacza bardzo dużej podzielności uwagi (tłumaczenie następuje z niewielkim przesunięciem czasowym, jednak nie powinno być ono dłuższe niż 3-6 sekund) oraz umiejętności panowania nad głosem. Tłumacz relacjonuje w ten sposób cudzoziemcowi – w języku docelowym – przebieg procesu oraz przekłada jego ewentualne rozmowy z obrońcą. Drugim pod względem częstotliwości zastosowania jest tłumaczenie konsekwentne. Przekład następuje po wygłoszeniu pewnej partii wypowiedzi w języku wyjściowym (nie dłuższej niż 5 minut), po czym jest ona kontynuowana. W przypadku bardziej szczegółowych pytań, dla wykluczenia potrzeby robienia notatek, które nie jest praktykowane w sądzie, stosuje się odmianę przekładu konsekwentnego – *liaison* (zdanie po zdaniu), zdecydowanie mniej komfortową dla mówcy z racji konieczności częstszego dokonywania przerw, acz mniej męczącą dla tłumacza. Ostatnia z technik to przekład *a vista*, stosowany szczególnie przy tłumaczeniu dokumentów, który polega na ustnej rekonstrukcji treści zapisanego tekstu w języku docelowym. Największą trudnością tej techniki jest zachowanie płynności wypowiedzi wynikającej z nieznamości źródła oryginalnego i niemożliwości wcześniejszego go skonsultowania (szczególnie, gdy jest to wniosek lub ekspertyza zgłoszona przez strony *ad hoc*), toteż dla poznania kontekstu wypowiedzi tłumacz musi, przed przystąpieniem do przekładu, z wyprzedzeniem objąć wzrokiem często całe zdanie lub obszerny jego fragment.

5. Charakterystyka włoskiego procesu karnego na przykładzie postępowania z udziałem cudzoziemca.

We włoskim postępowaniu karnym tłumacz towarzyszy cudzoziemcowi, któremu przypisuje się popełnienie czynu zabronionego (*atto illecito*), od samego początku jego styczności z organami wymiaru sprawiedliwości. Kluczowym momentem we wstępnej fazie postępowania jest przedstawienie zarzutu (*capi di accusa*) osobie, przeciwko której wszczęte zostały czynności przygotowawcze (*indagini preliminari*). Dokonuje się to poprzez doręczenie zawiadomienia (*avviso di garanzia*) cudzoziemcowi, który z chwilą umieszczenia jego nazwiska w rejestrze

(*iscrizione al registro degli indagati*) formalnie otrzymuje status podejrzanego (*indagato*). Rolą tłumacza na tym etapie jest zapoznanie obywatela obcego państwa z treścią zarzutu, przełożenie pouczenia o przysługujących mu prawach (*ammonimento*) na terytorium Republiki Włoskiej oraz umożliwienie złożenia wyjaśnień (*dichiarazioni*) przed odpowiednim organem prowadzącym śledztwo (*autorità istruttoria*). W przypadku czynów zagrożonych karą pozbawienia wolności (*pena di reclusione*) lub jej ograniczenia (*libertà limitata*), śledczy występuje do sędziego nadzorującego postępowanie przygotowawcze (*giudice per le indagini preliminari*, w skrócie *G.I.P.*) o zastosowanie środka zapobiegawczego (*misura cautelare*) w postaci np. poręczenia majątkowego (*cauzione*), aresztu domowego (*arresto domiciliare*) lub – szczególnie w razie braku stałego miejsca pobytu (*senza fissa dimora*) – tymczasowego aresztowania (*custodia cautelare*) czy dozoru policyjnego (*vigilanza*). W razie zaistnienia tej drugiej okoliczności, w toku śledztwa może zająć potrzeba przesłuchania podejrzanego w areszcie śledczym lub innym ośrodku odosobnienia w obecności tłumacza. Ważnym bardzo elementem czynności śledczych, które wymaga uczestnictwa tłumacza, jest zabezpieczenie dowodów (*incidente probatorio*), w trakcie którego przesłuchiwanie są świadkowie (*escussione dei testi*) i osoba poszkodowana (*parte offesa*), jak również nierzadko sąd zarządza wizję lokalną (*sopralluogo*). Końcowym etapem fazy przygotowawczej jest sformułowanie przez prokuratora (*pubblico ministero*, w skrócie *P.M.*) wniosku o skierowanie sprawy do sądu (*richiesta di rinvio a giudizio*), którego oceny dokonuje sędzia ds. rozprawy wstępnej (*giudice per l'udienza preliminare*, w skrócie *G.U.P.*). W razie uznania zarzutów oskarżenia za zasadne, tenże sędzia wydaje orzeczenie o przekazaniu sprawy do rozpoznania na rozprawie głównej (*decreto di rinvio a giudizio*) lub stwierdza brak podstaw do wszczęcia przewodu sądowego (*sentenza di non luogo a procedere*). W zależności od decyzji sądu, rola tłumacza wstępuje na kolejny etap postępowania lub ulega zakończeniu. Alternatywnie, w przypadku porozumienia prokuratora z podejrzanym o zastosowaniu innego trybu np. *rito abbreviato* (postępowanie uproszczone) lub *giudizio direttissimo* (postępowanie doraźne), rola tłumacza jest analogiczna do postępowania przygotowawczego.

Rozprawa główna (*udienza dibattimentale*) rozpoczyna się od wywołania sprawy (*disciplina dell'udienza*), ustanowienia stron (*costituzione delle parti*) i powołania tłumacza (*nomina dell'interprete*), który po stawieniu się na rozprawę, składa przysięgę (*giuramento*) analogiczną dla wszystkich biegłych (zgodnie z art. 226 włoskiego kodeksu postępowania karnego). Następnie, sąd udziela głosu prokuratorowi (*pubblico ministero*), który dokonuje odczytania aktu oskarżenia (*atto di accusa*). Od tej chwili podejrzany otrzymuje formalnie status oskarżonego (*imputato*). Po tym etapie proces wstępuje w fazę postępowania dowodowego (*esame dei mezzi di prova*), w którym sąd dopuszcza materiał z przesłuchania świadków (*assunzione delle testimonianze*), ekspertyzy biegłych (*perizie*) oraz zgłaszane są wnioski przez strony (*mozioni*). Po zakończeniu postępowania dowodowego, mowy końcowe wygłaszają oskarżyciel (*requisitoria*) oraz obrońca (*arringa*), po czym sąd zamyka przewód sądowy (*chiusura del dibattimento*) udając się na naradę (*deliberazione*), a następnie ogłasza wyrok (*sentenza*), który z chwilą wydania pisemnego uzasadnienia (*motivazione*) podlega zaskarżeniu do wyższej instancji (*appello*). W razie podtrzymania decyzji I instancji, wyrok ulega uprawomocnieniu (*passato in giudicato*), co wyczerpuje *iter* we włoskim systemie sprawiedliwości. Jeżeli strony znajdują jednak przesłanki o uchybieniach orzeczenia (*difetto*), mogą wystosować skargę kasacyjną (*ricorso*

per cassazione). Udział tłumacza w obu przytoczonych postępowaniach sprowadza się jedynie do roli łącznika pomiędzy skazanym (*condannato*) a organami wymiaru sprawiedliwości na poziomie dokumentów, ponieważ zarówno sąd II instancji (*Corte d'Appello*) jak i Sąd Kasacyjny (*Corte di Cassazione*) nie dokonują ponownego postępowania dowodowego, toteż obecność zainteresowanego na rozprawie nie jest obowiązkowa.

6. Wnioski końcowe

Jak zostało ukazane, rola tłumacza w postępowaniu karnym, zarówno na poziomie przekładu dokumentów jak i kontaktów cudzoziemca z organami wymiaru sprawiedliwości w toku postępowania przygotowawczego i przewodu sądowego, nabiera dwójakiego charakteru: jest on przede wszystkim pomocnikiem pozostającym na usługach odnośnych organów, a także pośrednikiem między podejrzanym (oskarżonym) a śledczym (oskarżycielem). Ponadto, wszelkie dokumenty przezeń przekładane i przedkładane sądowi w formie ekspertyz mają moc prawną równoważną innym materiałom dowodowym gromadzonym w toku postępowania. Fakt ten nadaje tłumaczowi pewne uprawnienia zbliżone do zawodu notariusza, co niewątpliwie przysparza mu prestiżu, ale i pociąga ze sobą określony reżim odpowiedzialności.

Warto zwrócić także uwagę na niezwykle istotną rolę tłumacza w innych, pozaprocesowych instytucjach prawa karnego, przewidzianych przez odnośne ustawy czy ratyfikowane przez Republikę Włoską umowy międzypaństwowe takie jak międzynarodowa pomoc prawna (*rogatoria internazionale*), ekstradycja (*estradizione*), Europejski Nakaz Aresztowania (*Mandato di Cattura Europeo*) czy dostosowanie wyroku wydanego przez organ sądowy obcego państwa (*riconoscimento di sentenze penali stranierie*) przez orzecznictwo włoskie.

Pomimo rozwoju nowoczesnych technologii wspomagających przekład ustny, metodologia i warsztat pracy tłumacza sądowego pozostają niezmiennie od lat z racji bardzo tradycyjnego charakteru tej specjalności. Błędne jest jednak przekonanie, jakoby tłumacz sądowy zajmował się jedynie przekładem prawnoprawniczym, albowiem różnorodność kazuistyki karnej wymaga od niego znajomości bardzo wielu dziedzin życia, a nierzadko również innych stylów specjalistycznych, gdy w toku postępowania powoływani są biegli przedkładający sądowi ekspertyzy np. z zakresu medycyny sądowej czy inżynierii, których treść musi być przedłożona w sposób dla cudzoziemca zrozumiały. Jedyną formą pogłębiania wiedzy branżowej dla tłumacza sądowego jest więc równoległe studium terminologii danego obszaru, umiejętne korzystanie ze źródeł literatury fachowej, a w razie wątpliwości – zaczerpnięcie konsultacji u specjalisty z danej dziedziny.

Na zakończenie, choć wydawać się to może nader oczywiste, tym niemniej wymaga uściślenia: rolą tłumacza jest zapewnienie zrozumiałości przebiegu procesu oskarżonemu i służba wobec wymiaru sprawiedliwości. W żadnym razie nie może on wykraczać poza określone ramy działania, a w szczególności doprowadzić do tego, by koincydowały z kompetencjami pełnomocnika oskarżonego (co z racji wytworzonej więzi komunikacyjnej między cudzoziemcem a tłumaczem ten pierwszy może usiłować wymusić), ponieważ tłumacz nie jest samodzielnym uczestnikiem procesu ani instytucją *super partes*, lecz ciałem doradczym powoływanym przez sąd i tylko w takim charakterze może występować przez całe postępowanie.

Bibliografia

I. Opracowania książkowe

- Austin J. L.** (1962) *How to do things with words*, London: Oxford University Press
- Belvedere A.** (1994) *Linguaggio giuridico* w: Digesto, IV ed., vol. XI, sez. Civile, Torino: Utet
- Brescia G.** (2005) *Il consulente tecnico*, Santarcangelo di Romagna: Maggioli Editore
- Dalia A. A., Ferraioli M.** (2006) *Manuale di diritto processuale penale*, Padova: Cedam
- Filipponio A.** (1983) *Enunciazioni performative e linguaggio giuridico* w: Scarpelli/ di Lucia [red.], 1994
- Jopek-Bosiacka** (2007) *Przekład prawny i sądowy*, Warszawa: PWN
- Kierzkowska D.** (2002) *Tłumaczenie prawnicze*, Warszawa: Wydawnictwo TePiS
- Laneve G.** (2004) *Linguaggio giuridico e interpretazione. Dalla costituzione alla globalizzazione*, Bari: Cacucci editore
- Megale F.** (2008) *Teorie della traduzione giuridica: fra diritto comparato e "translation studies"*, Napoli: Editoriale Scientifica
- Mortara Garavelli B.** (2001) *Le parole e la giustizia. Divagazioni grammaticali e retoriche su testi giuridici italiani*, Torino: Einaudi
- Pieńkos J.** (1999) *Podstawy jurslingwistyki. Język w prawie – prawo w języku*, Warszawa: Muza
- Pisani M., Molari. A., Perchinunno V., Corso P., Dominioni O., Gaito A., Spangher** (2008) *Manuale di procedura penale*, ottava edizione, Bologna: Monduzzi editore
- Poznański J.** [red.] (1999) *Dokumenty polskie. Wybór dla tłumaczy sądowych*, Warszawa: Wydawnictwo TePiS
- Poznański J.** (2007) *Tłumacz w postępowaniu karnym*, Warszawa: Translegis
- Rozan J. F.** (2004) *Notatki w tłumaczeniu konsekwentnym*, Kraków: Tertium
- Searle J. R.** (1969) *Speech acts*, Cambridge
- Skrodzka T.** [red.] (2007) *Raccolta di documenti italiani*, Warszawa: Translegis
- Tonini P.** (2008), *Manuale di procedura penale*, Giuffrè, 2008
- Tryk M.** (2007) *Przekład ustny konferencyjny*, Warszawa: PWN
- Waltoś S.** (2005) *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa, LexisNexis
- Wojtasiewicz O.** (1996) *Wstęp do teorii tłumaczenia*, Warszawa: Wydawnictwo TePiS

II. Źródła leksykograficzne i encyklopedyczne

- Enciclopedia Garzanti del Diritto* a cura di Giamaria Ajani (2008), Milano: Garzanti
- Słownik prawniczy włosko-polski* red. Małgorzata Grelewicz-La Mela, Beata Nuzzo (2003), Warszawa: Dom Wydawniczy ABC

III. Akty prawne

- Ustawa *Codice di Procedura Penale Italiano* (24.10.1989 r., tekst jednolity)
- Konstytucja Republiki Włoskiej* (w tłumaczeniu Zbigniewa Witkowskiego, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2004)
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności* (tekst jednolity)
- Ustawa *Kodeks Postępowania Karnego* z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz. U. 97.89.555, tekst jednolity)

Streszczenie:

Niniejszy artykuł poświęcony jest roli i statusowi tłumacza we włoskim prawie karnym procesowym. W części wstępnej nakreślony został rys figury tłumacza w prawodawstwie europejskim od starożytności po czasy dzisiejsze ze szczególnym uwzględnieniem ważnych wydarzeń dziejowych, które w znaczący sposób zrewolucjonizowały współczesną metodologię przekładową (np. proces norymberski, gdzie po raz pierwszy zastosowano technikę przekładu symultanicznego). Następnie, przedstawiono status prawny tłumacza we włoskim systemie sprawiedliwości poczynając od czasów nowożytnych aż po najnowsze uregulowania prawne z przytoczeniem konkretnych przepisów i aktów normatywnych. Kolejne zagadnienie poruszone przez autora to charakterystyka włoskiego stylu prawnoprawniczego i jego osobliwości w warstwie morfosyntaktycznej, leksykalnej i strukturalnej, poparte odnośnymi przykładami oraz prezentacja najpopularniejszych technik przekładowych stosowanych w przekładzie sądowym (*chuchotage*, konsekwentne, *liaison*, *a vista*) ze wskazaniem obszarów ich zastosowania. Centralną częścią artykułu jest szczegółowy opis włoskiego procesu karnego na przykładzie postępowania z udziałem cudzoziemca. Autor ilustruje kolejne jego fazy poczynając od czynności przygotowawczych śledztwa, poprzez przewód sądowy aż do ogłoszenia orzeczenia i ewentualnych możliwości jego zaskarżenia, komentując na bieżąco udział i rolę tłumacza na każdym z przytoczonych etapów oraz dostarczając propozycji przełożenia wybranych terminów instytucji włoskiego prawa karnego procesowego. W konkluzji, uwydatniony zostaje status tłumacza we włoskim procesie karnym, który sytuuje go w podwójnej roli: „mediatora” językowego oraz „notariusza” dokumentów obcojęzycznych, lecz nie samodzielnego uczestnika postępowania. Przybliżone zostają, nadto, inne – pozaprocesowe instytucje włoskiego prawa karnego, w których niezbędna jest obecność eksperta językowego. Autor cytuje również trudności wynikające z wykonywania profesji tłumacza sądowego oraz nakreśla możliwe drogi doskonalenia tej grupy zawodowej.

Co wnosi opis generatywny do funkcjonalnej kategoryzacji węgierskich morfemów?

Celem artykułu jest próba oceny przydatności metody opisu struktury morfologicznej języka węgierskiego, a w szczególności rozwiązania problemu kategoryzacji tzw. części mowy oraz morfemów gramatycznych w ujęciu sformułowanym przez Istvána Keneseiego, jednego ze współautorów (post)generatywnej *Strukturális magyar nyelvtan. Alaktan* (2000) na potrzeby skryptu adresowanego do polskich studentów hungarystyki. Obserwacje z wieloletnich zajęć wykazują, że studenci często błędnie identyfikują składniki zdań i syntagm, ponieważ odwołują się do zawodnej wiedzy o znaczeniu leksykalnym słowoform i/lub do quasi-semantycznych, szkolnych definicji części mowy przyjętych w tradycyjnej węgierskiej gramatyce opisowej. Niedostatki tradycyjnej gramatyki wywodzącej się z tradycji łacińskiej – intuicyjna semantyzacja, niewyraźne definiowanie jednostek języka są powszechnie znane użytkownikom podręczników różnych języków. Dotyczy to również systemu morfologicznego języka węgierskiego – kategoryzacji części mowy, ustalania statusu morfemów gramatycznych i ich definiowania. (por. Artowicz 2009). Mieszane, semantyczno-morfologiczne kryteria kategoryzacji przyjęto w akademickim podręczniku z lat sześćdziesiątych *Mai Magyar Nyelv Rendszere* (1961), w której punktem wyjścia kategoryzacji jest pięcioklasowy schemat: (1) Czasownik (Ige - Verbum), Imię (Névszó - Nomen), (3) Przysłówek (Határozószó - Adverbium), (4) Relator (Viszonyítószó) oraz (5) Wykrzyknik (Indulatszó - Interiectio). Również w kontynuującej tradycyjny opis języka *Magyar grammatika* (2000) części mowy (szófajok) definiowane są według tych samych semantyczno-morfologicznych zasad, jakkolwiek punktem wyjścia jest trójklasowy podział leksemów na (1) Podstawowe (Alapszófajok), (2) Relatory (Viszonyszó) i (3) wypowiedzenia (Mondatszó) (por. Artowicz, 2009 : 131-143). Rita Hegedűs przyjmuje za punkt wyjścia kategoryzacji leksemów w nowocześnie skonstruowanej glottodydaktycznej gramatyce *Magyar nyelvtan. Formák. Funkciók. Összefüggések* (2004 : 10-11) podział dychotomiczny na (1) Wyrazy autosemantyczne (Fogalomszók) oraz (2) Relatory (Viszonyszók). Jednostki autosemantyczne dzieli na (1) Główne (Fő szófajok) – rzeczownik (főnév) i czasownik (ige), (2) Towarzyszące (Kisérő szófajok) – przymiotnik (melléknév), przysłówek (határozószó), (3) Przejściowe (Átmeneti szófajok) – imiesłowy (igenevek) oraz (4) Zastępujące (Helyettesítő szófajok) – zaimki (névmások). Relatory kategoryzuje zależnie od ich funkcji w wypowiedzi: (a) syntaktycznej – poimek (névutó), czasownik posiłkowy jako wykładnik czasu (időbeli segédige), (b) semantycznej – czasownik posiłkowy jako wykładnik trybu (módbeli segédige), (c) pragmatycznej – partykuły (partikulák), przedimek (névelő), (d) modalizator przyzданияowy (mondathatározó). Gwoli ścisłości należy odnotować, że gramatyka Hegedűs nie jest gramatyką opisową, lecz glottodydaktyczną, wspomagającą praktyczne nauczanie języka węgierskiego. Autorka świadomie rezygnuje z teoretycznego komentarza i ogranicza się w części morfologicznej do prezentacji form aglutynacyjnych poszczególnych klas funkcjonalnych leksemów, rozbudowując specyfikację przykładów użycia form w różnych funkcjach pragmatycznych usystematyzowanych

według aktów mowy i sytuacji komunikacyjnych. W zwięzłym komentarzu do schematu przyjętego podziału części mowy (beszédrészek) stwierdza jedynie, że jego celem jest ułatwienie identyfikacji funkcji pragmatycznych, semantycznych i syntaktycznych składników wypowiedzi. Nietrudno zauważyć, że osią tej identyfikacji jest rzeczownik i czasownik jako konstytutywne człony syntagmy nominalnej i werbalnej, z którymi łączą się odpowiednie wskaźniki funkcji syntaktycznych, semantycznych i pragmatycznych.

Problemem, który powtarza się w tradycyjnej gramatyce opisowej, a którego nie uniknęła również Rita Hegedűs, jest zjawisko nazywane przez węgierskich językoznawców „niewyraźną przynależnością do części mowy” (nem-tiszta szófajúság), przynależnością podwójną lub potrójną (kettős, harmas szófajúság) oraz zjawiskiem „krzyżowania się części mowy” (kereszteződő szófaj). Jest to kwestia nie tylko doboru adekwatnych i rozłącznych kryteriów systematyzacji, lecz również potencjalnej wielofunkcyjności rdzeni wyrazowych. Z punktu widzenia potrzeb dydaktyki podział na części mowy i związana z nimi informacja morfologiczna są słabo odwzorowane w leksykonie języka węgierskiego, jakkolwiek ma to swoje wyjaśnienie typologiczne. W odróżnieniu od języków flekcyjnych, w których przynależność odmienialnego leksemu do klasy funkcjonalnej (części mowy) determinuje jego dopuszczalne połączenia z morfemami gramatycznymi/końcówkami flekcyjnymi, w aglutynacyjnym języku węgierskim to konkretne użycie rdzenia w zdaniu/tekście z przyłączonymi doń sufiksami aglutynacyjnymi wyznacza jego status jako części mowy. Nie bez powodów konstrukcje składniowe w tym języku są porównywane do konstrukcji z klocków lego. Często dopiero otoczenie syntaktyczne słowoformy pozwala zidentyfikować jej status funkcjonalny.

Przysługiwanie w języku węgierskim kategorii osoby zarówno rzeczownikom, jak i czasownikom, często staje się źródłem trudno rozpoznawalnej dla studenta-cudzoziemca homonimii gramatycznej, którą ilustrują przykłady podawane w wielu podręcznikach (Jászai 1991 : 106-107): *kap-unk*, *dob-unk*, *esz-ik* [ő]; *esz-ik* [ők], *sír-t* [czas.] *sír-t* [acc.]. Zaszeregowanie wyrazu w leksykonie do określonej klasy funkcjonalnej niewyznacza jednoznacznie przynależności do określonego paradygmatu aglutynacyjnego. O statusie funkcjonalnym słowoformy w zdaniu mogą decydować cechy dystrybucyjne - *régi arany* ‘stare złoto’ - *arany kéz* ‘złota ręka’, czy też połączenie z konkretnym morfemem aglutynacyjnym *Szép*_[przym.] - *ek*_[l.mn.] - *et*_[sufiks rzecz. acc.] *szeretem*. ‘Lubię rzeczy piękne’. *Kutya*_[rzecz = przysł.] *hideg*_[przysł.] *van*. ‘Jest piesko zimno’. *Igen*_[partykuła.] - *t*_[sufiks rzecz. acc.] *mondott*. ‘Powiedział tak’. *Egy*_[przedeimek.] *ejnye*_[wykrz.=rzecz.] *és egy jaj*_[wykrz.=rzecz.] *között*_[poimek.]. ‘Między ej, ej i jaj’. Części mowy „definiują się” wyraźnie dopiero po ich zlokalizowaniu i funkcjonalnym zidentyfikowaniu w zdaniu oraz uwzględnieniu ich (bardzo istotnych) cech dystrybucyjnych. Stąd też z punktu widzenia potrzeb glottodydaktyki istotne jest wskazanie czytelnych kryteriów wyodrębniania klas wyrazów i identyfikacji funkcji słowoform na podstawie określonych własności gramatycznych wyrażanych powierzchniowo w zdaniu.

Wśród możliwych kryteriów podziału części mowy w węgierskich pracach rozpatruje się również morfologiczne własności wyrazów, określane terminem *toldalékolhatóság*. Nie jest to jednak termin równoważny znaczeniowo z polskim „odmienialność/odmienność”. Termin węgierski oznacza bowiem dosłownie „aglutynowalność”, zdolność łączenia się rdzenia wyrazowego z afiksami różnego rodzaju (*toldalékok*), nie tylko z końcówkami (flekcyjnymi). Zdolność ta nie przesądza jednoznacznie o wyłącznej przynależności słowoformy do określonej klasy funkcjonalnej w systemie językowym (części mowy), podczas gdy we flekcyjnym języku polskim oznacza zaszeregowanie leksemu do określonego paradygmatu odmiany (konjugacyjnego lub deklinacyjnego).

Czysto morfologiczne kryterium zastosował János Lotz w systematyce leksemów węgierskich w znanej gramatyce *Das ungarische Sprachsysteme* (1939), świadomie rezygnując z nieostrego terminu część mowy. (Użył niemieckiego terminu Wortklassen, a w późniejszych pracach węgierskiego szóosztály ‘klasa wyrazów’ (*Szonettkoszorú a nyelvről* 1976)). Za punkt wyjścia przyjął wskaźniki kategorii morfologicznych obligatoryjnie łączące się z rdzeniami wyrazowymi: czasownika – osoba, liczba, czas, tryb, określoność przedmiotu czynności, rzeczownika – osoba, liczba, posesywność, przypadek, stopień. (Lotz 1976 : 121-126). Pionierskie ujęcie Lotza uważane za wzorcowy przykład zastosowania w opisie struktury języka węgierskiego metod strukturalizmu, z dzisiejszej perspektywy nie jest satysfakcjonujące, m. in. z racji problematycznego statusu kategorii przypadku w języku węgierskim oraz „odmienialności rzeczownika przez przypadki” (por. Artowicz 2001).

Na gruncie gramatyki generatywnej, uprawianej na Węgrzech od trzech dziesięcioleci w środowisku związanym z Instytutem Językoznawstwa Węgierskiej Akademii Nauk, powstały prace opublikowane w trzech tomach *Strukturális magyar nyelvtan* ‘Strukturalna gramatyka węgierska’ (SMNy) – *Mondattan* (1992), *Fonológia* (1994), *Morfológia* (2000). Nie reprezentują one spójnego, ciągłego opisu wszystkich podsystemów struktury języka. Są raczej zbiorem autorskich ujęć monograficznych zagadnień z zakresu składni i morfologii. (Najbardziej konsekwentna jest część poświęcona fonologii). Łączy je odwoływanie się do metod gramatyki generatywnej, a w szczególności teorii rządu i wiązania (GB), w tym do teorii składni frazowej wielostopniowej (X-bar). Opis składniowy opracowany przez Katalin É. Kiss skupia się na analizie linearnego uporządkowania składników zdania węgierskiego oraz różnych wariantów jego aktualnego rozczłonkowania. (SMNy 1992 : 79-178) (É. Kiss, et. al. 1998).

W tomie *Morfológia* István Kenesei (SMNy, *Morfológia* : 75-115) przedstawił koncepcję kategoryzacji jednostek systemu morfologicznego języka węgierskiego stanowiącą, zgodnie z deklaracją autora, przygotowanie gruntu do generatywnego opisu morfologicznego obrazującego mechanizmy wiązania morfemów w słowoformy właściwe językowi aglutynacyjnemu. Krytykując tradycyjne podziały części mowy Kenesei opowiada się za formalnym kryterium syntaktycznym obejmującym „węgierskie elementy leksykalne” (lexikális elemek). Użycie określenia elementy leksykalne (a nie leksemy) jest tu nieprzypadkowe ze względów metodologicznych.

Kenesei, autor wielu prac poświęconych formalizacji gramatycznego opisu języka węgierskiego (Kenesei 1987, 1992, 1998 i in.), zasadnie zwraca uwagę na nieadekwatność tradycyjnie dominującego w węgierskiej morfologii podejścia opartego na wyrazie/słowie (szó alapú morfológia) jako podstawowej jednostce w słowotwórstwie i aglutynacji, podczas gdy aglutynacyjna „odmienialność”, czyli łączliwość z morfemami gramatycznymi przysługuje również elementom mniejszym niż wyraz. W nowszych systematykach leksemów polskich odwołujących się do kryterium syntaktycznego (Laskowski 1998; Wajszczuk 1997 oraz maszynopis) punktem wyjścia są hierarchicznie porządkowane własności syntaktyczne leksemów (syntagmatyczny – niesyntagmatyczny, syntagmatyczny: – autosyntagmatyczny – nieautosyntagmatyczny, itp.). Metodę przyjętą przez Keneseiego „oddolną”, ponieważ punktem wyjścia w kwalifikacji jednostek morfologicznych jest poziom fonologiczny języka i bloomfieldowskie pojęcie minimalnej formy wolnej (minimális szabad forma. (por. Artowicz 2009)

Status i własności typów wyróżnionych elementów morfosyntaktycznych w pierwszej kolejności są wyznaczane na podstawie kryterium łączliwości syntaktycznej. Kryterium łączliwości syntaktycznej pozwala przeciwstawić jednostki (a) niezależne, łączące z wyrazami (független szavak) jednostkom (b) zależnym, łączącym się ze składnikami syntaktycznymi (függőszók). Te ostatnie obejmują trzy

podklasy (1) wyrazy niepełne/pół-słowa (félsszó), (2) rdzenie (passzív/fiktív/fantomtövek) tradycyjnie kwalifikowane jako związane warianty rdzenia (kötött tőalternások) oraz (3) afiksy aglutynacyjne (toldalékok). Analogicznie jak w klasycznych modelach gramatyki generatywnej zakłada się tu współlistnienie w derywacji składniowej dwu podstawowych typów kategorii jednostek: leksykalnych (+rzeczownik, +czasownik, +przymiotnik, +przysłówek) i funkcjonalnych, odpowiedzialnych za odmianę (fleksję/aglutynację) oraz wyrażanie relacji syntaktycznych.

Pierwszym krokiem w kategoryzacji elementów leksykalnych i funkcjonalnych jest rozróżnienie, zgodnie z sugestią Lyonsa (1989, 2 : 56) i na wzór angielskiej gramatyki Quirka-Greenbauma:

- (1) Otwarte klasy leksemów (nyitott osztály), zawierającej te elementy, które mogą stać się centrum/ podstawą konstrukcji syntaktycznej (head) oraz służyć jako podstawa słowotwórcza nowych jednostek leksykalnych, oraz
- (2) Klasy zamkniętej (zárt osztály), nie podlegającej rozwojowi leksykalnemu, obejmującej elementy tradycyjnie kwalifikowane jako relatory (viszonyzó) lub wyrazy funkcyjne (funkciószó) – przedimek, czasownik posiłkowy, spójnik, liczebnik, prefiks czasownikowy.

Posunięcie to ma swoje uzasadnienie w opisie generatywnym niektórych języków niefleksyjnych (angielskim, francuskim), umożliwia stosowanie ostensywnej metody definiowania w odniesieniu do jednostek zaszergowanych do klasy zamkniętej, nie wyjaśnia jednak ich funkcji syntaktycznych w zdaniu języka o rozbudowanej morfologii.

Specyfikacja własności morfosyntaktycznych kategorii leksykalnych odbywa się w ujęciu Keneseiego poprzez odwołanie do pojęcia **vonzat**, często używanego zarówno w tradycyjnej węgierskiej gramatyce opisowej, jak i w gramatyce generatywnej, a definiowanego jako bővítmény ‘uzupełnienie’ i kötött bővítmény ‘uzupełnienie obligatoryjne’ (por. *Magyar Grammatika* : 355; *Nyelvi fogalmak kiegészítője*, 2000: 273). Glossarium *Strukturális Magyar Nyelvtan*, 1 : 893) wymienia cztery, znaczenia tego terminu: viszonyító elem ‘element relatywizujący’, mondati/morfológiai eset ‘przypadek składniowy/morfologiczny’, szerkezeti eset ‘przypadek konstrukcyjny’ oraz inherens eset ‘przypadek inherentny/semantyczny’. W uproszczeniu można stwierdzić, że w omawianej kategoryzacji termin vonzat używany jest w dwu znaczeniach: ‘walencji, wartościowości syntaktycznej’ oraz roli semantycznej/tematycznej. Role tematyczną (théti szerep, tematikus szerep) Kenesei wiąże bardziej ze strukturą predykatowo-argumentową zdania niż z klasycznymi przypadkami głębokimi Fillmore’a. W części poświęconej opisowi składniowemu języka węgierskiego w SMNy role te zdefiniowano jako „role pojęciowe (fogalmi szerepek), przysługujące wskaźnikom gramatycznym”. Wyróżniono ich kilkanaście: Agens (AG), Experiens (EXP), Instrumentum (INS), Własność (J), Patiens (PAT), Propositio (PROP), Centrum (CTR) – kategoria nadrzędna dla Patiensa i Własności, Siła natury (TE), Lokalizacja (LOC), Rezultat (RES), Kierunek (DIR), Punkt końcowy (VégP), Kontr-Agens (E-Ag). Na tym wstępnym poziomie omawianego opisu morfosyntaktycznego brak szeregu istotnych informacji, m.in. dotyczącej korelacji między wyróżnionymi rolami semantycznymi i ich morfologicznymi wykładnikami, relacji między rolą semantyczną a „przypadkiem inherentnym”, czy „przypadkiem strukturalnym” i „przypadkiem składniowym”.

Walencyjne kryterium otwierania (lub nie) przez samodzielny element leksykalny pozycji dla innego składnika służy wydzieleniu wśród jednostek leksykalnych kategorii prymarnych/głównych (főkategória) i sekundarnych (másodlagos kategória). Pełnienie roli tematycznej/semantycznej przysługuje jedynie leksykalnym elementom kategorii prymarnych, zdolnym pełnić role tematyczne (posiadającym

strukturę argumentową) – rzeczownikowi (főnév), czasownikowi (ige), przymiotnikowi (melléknév) oraz przysłówkowi (határozószó). Do klasy leksykalnych kategorii sekundarnych, nie otwierających pozycji syntaktycznych ani nie posiadających struktury argumentowej zostały zaseregowane: spójnik u współrzędniający (mellérendelő kötőszó), liczebnik (számnév) oraz modalizator przyzdaniowy (mondathatározószó). Klasa kategorii leksykalnych nie pełniących ról semantycznych, a zatem nie posiadających struktury argumentowej to kategorie funkcjonalne (funkcionális kategóriák) obejmujące: przedimek, wyrazek negacji, niejasno sprecyzowany wskaźnik funkcji fatycznej, wprowadzający zdanie (mondatbevezető) oraz czasownik posiłkowy (névelő, tagadószó, mondatbevezető, segédige).

Przy wskazanych wyżej ograniczeniach i niedociągnięciach koncepcji Keneseiego zaletą proponowanego rozwiązania jest konsekwentne określenie statusu morfemów gramatycznych (toldalékok) poprzez odniesienie do wyróżnionych elementów leksykalnych – wyrazu (szó), rdzenia (tő), niepełnego wyrazu (félszó). Za morfem gramatyczny uznaje się jedynie element łączący się niezależnym wyrazem lub rdzeniem, nie łączący się z jednostkami mniejszymi niż wyraz. Z tym ustaleniem wiążą się kolejne problemy nierozstrzygnięte w tradycyjnym opisie gramatycznym:

- status morfemów wyspecjalizowanych w komunikowaniu niektórych kategorii gramatycznych nazywanych jel (cecha), na przykład liczby, osoby/przynależności, stopnia, oraz wyspecjalizowanych w komunikowaniu relacji syntaktycznych i ról semantycznych nazywanych ragok (doklejk, sufiksy aglutynacyjne),
- rozgraniczenie morfemów słotwórczych i aglutynacyjnych.

O ile przynależność do kategorii wskaźników relacji syntagmatycznych (sufiksów aglutynacyjnych (ragok)) lub do klasy tzw. cech (jelek) została rozstrzygnięta w literaturze za pomocą kryteriów dystrybucyjnych – wskaźnik relacji syntagmatycznej zawsze umieszczany jest po wskaźniku kategorii na końcu słowoformy jako tzw. morfem ją zamykający (záró morféma) lub po formancie słotwórczym, to kwestia rozgraniczenia morfemów słotwórczych i sufiksów aglutynacyjnych i oddzielenia słotwórstwa (łącznie z kompozycją) od aglutynacji pozostaje otwarta. Nieostrość tych granic nie jest jedynie problemem języka węgierskiego (por. Laskowski, 1998 : 65-86). W dyskusjach nad inwentarzem tzw. sufiksów przypadku w języku węgierskim oraz w niektórych podręcznikach akademickich (*Magyar grammatika* 2000) wprowadza się tzw. pośrednie kategorie morfologiczne „przypadek formantopodobny” (képzőszerű rag), np. *-szor/-szer.-ször, -lag/leg, -n*, oraz „przypadkopodobny formant” (esetszerűképző). (por. Artowicz, 2009). W ujęciu Keneseiego (połowicznego) rozwiązania tego problemu należy szukać na poziomie syntaktycznym, kierując się następującą zasadą: syntaktyczny lub słotwórczy status morfemów gramatycznych można odwzorować jako cechę stopniowalną w pewnej skali, wskazującej:

- Czy dany morfem połączony z rdzeniem wyrazowym zmienia otoczenie syntaktyczne tworzonej słowoformy, na przykład jej strukturę argumentową – jeśli nie zmienia, jest sufiksem aglutynacyjnym,
- Czy dany morfem połączony z rdzeniem wyrazowym zmienia jego przynależność do klasy części mowy – jeśli zmienia, jest formantem,
- Czy dany morfem łączący się z rdzeniem jest regularny semantycznie – jeśli tak, jest sufiksem aglutynacyjnym; jeśli nie jest formantem.
- Czy dany morfem podlega akomodacji morfologicznej w zdaniu (kongruencji - egyeztetés) – jeśli tak, jest sufiksem aglutynacyjnym,

- Czy dany morfem może łączyć się z syntagmą – jeśli tak, jest sufiksem aglutynacyjnym,
- Czy dany morfem może łączyć się z zaimkami – jeśli tak, jest sufiksem aglutynacyjnym.

Naszkicowana koncepcja Keneseiego wymaga dalszych analiz i weryfikacji na węgierskim materiale językowym. Jej słabą stroną są niewyraźne rozwiązania w sferze jednostek opisu struktury argumentowej zdania oraz ról semantycznych jego składników, jednakże zaproponowane kryteria identyfikacji morfemów leksykalnych i gramatycznych mogą być użytecznym narzędziem wspomagającym studentów w segmentacji zdań węgierskich oraz ustalaniu statusu i funkcji ich składników.

Bibliografia

- Artowicz, Elżbieta.** 2001. „Wpływ gramatyki języków fleksyjnych na model opisu języka węgierskiego. Problemy z interpretacją przypadku”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* LVII. 77-89.
- Artowicz, Elżbieta.** 2009. „Współczesne podręczniki gramatyki opisowej języka węgierskiego”. *Acta Philologica* 36. 131-143.
- É. Kis, Katalin. Kiefer, Ferenc. Siptár, Péter.** 1998. *Új magyar nyelvtan*
- Hegedűs, Rita.** 2004. *Magyar nyelvtan. Formák. Funkciók. Összefüggések.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kenesei, István.** 1987. *Approaches to Hungarian. Vol. 2.* Szeged: JATE.
- Kenesei, István. Pléh, Csaba.** 1992. *Approaches to Hungarian. Vol. 4: The structure of Hungarian.* Szeged: JATE.
- Kenesei, István.** 1998. „A toldalékmorfémák meghatározásáról”. *Nyelvtudományi Értekezések* 122: 67-81.
- Kenesei, István.** 2000. „Szavak, szófajok, toldalékok”. W: *Strukturális magyar nyelvtan. Alaktan.* red. Ferenc Kiefer. Budapest: Akadémiai Kiadó. 75-136.
- Laskowski, Roman.** 1998. „Zagadnienia ogólne morfologii”. W: *Gramatyka współczesnego języka polskiego.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 65-86.
- Lotz, János.** 1939. *Das ungarische Sprachsysteme.* Stokholm.
- Lotz, János.** 1976. *Szonettkoszorú a nyelvről.* red. György Szépe. Budapest: Gondolat.
- Magyar grammatika.* 2000. red. Borbála Keszler. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Mai magyar nyelv rendszere.* 1960-1962. red. József Tompa. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nyelvi fogalmak kisszótára.* red. Tolcsvai Nagy Gábor. 2000. Budapest: Korona Kiadó.
- Strukturális magyar nyelvtan. Mondattan.* 1994. red. Ferenc Kiefer. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Strukturális magyar nyelvtan. Alaktan.* 2000. red. Ferenc Kiefer. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Streszczenie

Tematem artykułu jest funkcjonalna kategoryzacja węgierskich leksemów leksykalnych (tzw. części mowy). Wskazano niedostatki tradycyjnych kategoryzacji odwołujących się do mieszanych kryteriów morfologiczno-syntaktycznych, przyjętych w klasycznej gramatyce opisowej języka węgierskiego. Omówiono próbę zastosowania kryterium czysto morfologicznego w pracach strukturalisty Jánosa Lotza, odwołującego się do niewyraźnie zdefiniowanych kategorii gramatycznych. Głównym przedmiotem rozważań są kryteria syntaktyczne (kryterium łączliwości syntaktycznej oraz własności walencyjne) jednostek leksykalnych wykorzystane w modelu Istvána Keneseiego, wywodzącym się z nurtu generatywnego we współczesnym językoznawstwie węgierskim.

Wybrane zagadnienia ustalania polskich ekwiwalentów tekstowych węgierskich czasowników kauzatywnych

Język węgierski to język aglutynacyjny, o bogatej morfologii, który znacznie częściej niż fleksyjny język polski wykorzystuje syntetyczne formy wyrażania znaczenia gramatycznego. Jednym z przejawów tej własności jest możliwość utworzenia za pomocą wyspecjalizowanego sufiksu czasownika o znaczeniu *sprawiać, że ktoś coś robi / coś się z kimś lub czymś dzieje*. Sufiks ten przyłącza się zarówno do czasowników intransytywnych (*for(o)g* 'obrać się' + *-at* => *forgat* 'sprawiać, że coś lub ktoś się obraca / obracać coś lub kogoś'), jak i transytywnych (*ír (valamit)* 'pisać (coś)' + *-at* => *írat (valamit)* 'sprawiać, że ktoś (coś) pisze'). Przedmiotem niniejszej pracy są takie czasowniki jak *írat* oraz ich polskie ekwiwalenty tekstowe. W dalszej części artykułu pierwsze z nich nazywam czasownikami kauzatywnymi o podstawie transytywnej.

Czasowniki te nie mają swoich odpowiedników w systemie języka polskiego. Ten brak symetrii między oboma językami może powodować trudności przy przekładzie. Celem artykułu jest przesłanie na wybranych przykładach, jakie ekwiwalenty przyporządkowywane są badanym czasownikom kauzatywnym w polskich tekstach tłumaczonych z języka węgierskiego.

Kauzatywność interpretuję zgodnie z węższą definicją zamieszczoną w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego (EJO)* jako kategorię słowotwórczą czasownika wyrażającą powodowanie zdarzenia oznaczonego przez jego rdzeń (Polański 2003). W niektórych językach kategoria ta wyrażana jest za pomocą innego środka gramatycznego – konstrukcji z czasownikiem posiłkowym (np. fr. *lire* 'czytać' => *faire lire* 'sprawiać, że ktoś czyta'). Takie konstrukcje nazywane są analitycznymi konstrukcjami kauzatywnymi, w przeciwieństwie do czasowników kauzatywnych utworzonych za pomocą środków morfologicznych, zwanych kauzatywami syntetycznymi (por. Komlósy 2000: 224).

Przyjęta przeze mnie interpretacja kauzatywności jest zgodna z tradycją węgierską, w której za czasowniki kauzatywne (węg. *műveltető igék*) uznaje się wyłącznie czasowniki utworzone za pomocą określonych sufiksów (Komlósy 2000: 220). W polskiej literaturze kauzatywność zazwyczaj interpretuje się zgodnie z szerszą definicją zamieszczoną w *EJO*. Według tej definicji czasownik kauzatywny to wszelki czasownik, w którego strukturze znaczeniowej można wyodrębnić komponent oznaczający powodowanie (por. Szlifarsztajnowa 1970, Terminińska 1983, Korytkowska 2004, Duraj-Nowosielska 2007).

W literaturze węgierskiej w klasie czasowników kauzatywnych wyróżnia się czasowniki faktytywne (*faktitív igék*, por. Komlósy 2000: 222), w starszych gramatykach zwane czasownikami kauzatywnymi właściwymi (*valódi/igazi műveltető igék*, por. MMNy: 19, MMNyR: 203-204). Są to takie czasowniki kauzatywne, których rdzeń oznacza czynność (np. *írat* od *ír* 'pisać', *futtat* od *fut* 'biegać'). Czasowniki faktytywne tworzone są od czasowników transytywnych lub intransytywnych agentywnych. Przeciwstawia im się kauzatywy utworzone czasowników intransytywnych nieagentywnych,

oznaczających zmianę stanu. Czasowniki faktytywne odnoszą się do sytuacji, w której występuje dwóch agensów: jeden z nich (kauzator) działa poprzez wydanie polecenia, rozkazu, prośby, a drugi (*causee*) wykonuje czynność zainicjowaną przez kauzatora. Natomiast w sytuacjach opisywanych przez pozostale czasowniki kauzatywne (np. *forogat* od *forog* 'obracać się', *éget* od *ég* 'palić się') jedynym agensem jest kauzator. Podczas jego działania dochodzi do fizycznego kontaktu z *causee*, w wyniku którego ten ostatni przechodzi zmianę stanu. Różnica między dwoma rodzajami kauzatywności wyraża się zatem w stopniu aktywności *causee*. Podobny podział wprowadzają również niektórzy anglosascy badacze (np. Shibatani, Pardeshi 2002). W literaturze anglosaskiej faktytywność określana jest jako kauzatywność pośrednia (*direct causation*).

Zdaniem typologów zajmujących się problematyką kauzatywności istnieje uniwersalna zależność między stopniem aktywności *causee* a możliwością utworzenia kauzatywu syntetycznego (Dixon 2000: 77; Shibatani, Pardeshi 2002: 109). Badacze ci twierdzą, że im *causee* jest bardziej aktywny i samodzielny, tym mniejsze jest prawdopodobieństwo, że powodowanie danego zdarzenia może być wyrażone za pomocą środków morfologicznych.

We współczesnym języku węgierskim istnieje jeden produktywny dewerbalny sufixs kauzatywny *-(t)at/- (t)et*. Wariantywność samogłoski w sufiksie wynika z mechanizmów zewnątrzrdzeniowej harmonii wokalicznej: formanty *-at* i *-tat* przyłączane są do rdzeni zawierających samogłoski tylnego szeregu, podczas gdy *-et* i *-tet* do rdzeni z samogłoskami szeregu przedniego. Obecność w formancie początkowego *-t-* zależy przede wszystkim od długości rdzenia – do czasowników o rdzeniach jednosylabowych z reguły dołącza się formy bez *-t-*, do pozostałych zaś formy z *-t-* (MMNy: 125, MMNyR: 355). Sufiks *-(t)at/- (t)et* może być dołączany do:

- czasowników intransytywnych nieagentywnych (*for(o)g* 'obracać się' + *-at* => *forogat*; *ég* 'palić się' + *-et* => *éget*);
- czasowników intransytywnych agentywnych (*fut* 'biegać' + *-tat* => *futtat*; *ugrál* 'skakać' + *-tat* => *ugráltat*);
- czasowników transytywnych (*ír* 'pisać (coś)' + *-at* => *írat*, *csinál* 'robić (coś)' + *-tat* => *csináltat*).

Fakt, że w języku węgierskim możliwe jest tworzenie syntetycznych kauzatywów od czasowników transytywnych, a więc od czasowników, których podmiot charakteryzuje się bardzo wysokim stopniem aktywności, świadczy o bogactwie morfologicznym tego języka.

Czasowniki kauzatywne o podstawie transytywnej występują w konstrukcjach, w których argument oznaczający *causee* przyjmuje formę narzędnika (Bene 2008: 61):

Péter levelet ír. (Piotr list-ACC pisze) 'Piotr pisze list.'

=> *Mari levelet írat Péterrel.* (Mari list-ACC pisze-CAUS Piotr-INSTR)

'Maria sprawia, że Piotr pisze list.'

Argument ten jest argumentem fakultatywnym: dopuszczalne (i stosunkowo częste) są konstrukcje, w których *causee* nie jest wyrażony eksplicitnie (tamże: 61):

Mari levelet írat. 'Mari sprawia, że list jest przez kogoś pisany.'

We współczesnej polszczyźnie kauzatywność nie jest kategorią zgramatyzalizowaną morfologicznie. Możliwość derywowania kauzatywów od czasowników istniała jedynie w języku praindoeuropejskim, czego śladem są między innymi następujące pary: *pić* : *poić*, *gnić* : *gnoić*, *żyć* : *goić*, *siedzieć* : *sadzać*, *mrzeć* : *morzyć*, *ciec* : *toczyć*, *leżeć* : *łożyć*. Ta metoda kauzatywizacji jest obecnie nieproduktywna, a czasowniki utworzone za jej pomocą w dużej mierze zleksykalizowały się i straciły pierwotne

znaczenie. Węgierskie kauzatywy utworzone od czasowników intranzytywnych nieagentywnych mają swoje polskie systemowe odpowiedniki w postaci czasowników nie zawierających formalnego wykładnika kauzatywności. Znaczna część tych ostatnich ma korelaty zwrotne z morfemem *się*, które odpowiadają węgierskim czasownikom podstawowym, np. węg. *változ(ik)* : *változtat*, pl. *zmieniać się* : *zmieniać*; węg. *ég* : *éget*, pol. *palić się* : *palić*. Jednakże im wyższy stopień aktywności *causee* czasownika węgierskiego, tym bardziej problematyczne staje się wskazanie odpowiednika takiego leksemu w systemie leksykalnym języka polskiego. Kauzatywy o podstawie tranzytywnej nie mają w polszczyźnie swoich systemowych ekwiwalentów. Można by oczekiwać, że skoro język polski nie dysponuje formami syntetycznymi do wyrażenia znaczeń kodowanych przez te czasowniki, odpowiadać im będą kauzatywne konstrukcje analityczne. W języku polskim brak jest jednak czasowników posiłkowych (takich jak np. francuskie *faire* czy angielskie *make*) używanych w tej funkcji.

Polski tłumacz ustalający tekstowe ekwiwalenty węgierskich konstrukcji z czasownikami kauzatywnymi o podstawie tranzytywnej zmuszony jest – wobec braku systemowych odpowiedników – szukać innych rozwiązań. Jego celem jest takie sformułowanie tekstu w języku docelowym, aby tekst ten wywoływał u jego odbiorców skojarzenia bardzo zbliżone do tych, które wywoływał u odbiorców tekst źródłowy (por. Wojtasiewicz 1996: 22). W różnych sytuacjach tłumacz może osiągnąć ten cel za pomocą różnych środków. Do dyspozycji ma przede wszystkim wyrażenia z czasownikami *kazać* (*komuś coś zrobić*), *zmuszać* (*kogoś do zrobienia czegoś*; *kogoś, żeby coś zrobił*), *prosić* (*kogoś o zrobienie czegoś*; *żeby ktoś coś zrobił*), *powiedzieć* (*komuś, żeby coś zrobił*), *namówić* (*kogoś do zrobienia czegoś*; *kogoś, żeby coś zrobił*), itp. Czasowniki te jednak – w przeciwieństwie do węgierskich kauzatywów – wskazują sposób działania osoby oznaczonej przez ich podmiot i z tego względu mogą być użyte jedynie w niektórych sytuacjach. Bardziej ogólne znaczenie mają leksemy *sprawiać* czy *powodować*. Wyrażenia z tymi czasownikami (*sprawiać, że ktoś coś robi*; *powodować, że ktoś coś robi*) pozwalają dokładnie oddać znaczenie strukturalne węgierskich kauzatywów. Nie stanowią one jednak dobrych ekwiwalentów tekstowych, ponieważ są nierelevantne stylistycznie. Wynika to z faktu, że obu czasowników używa się zazwyczaj w odniesieniu do stanów, a nie czynności: *sprawia / powoduje się, że coś się stało*, a nie, *że ktoś coś zrobił* (por. eksplikacje tych wyrazów w ISJP (2000): *Jeśli jakaś osoba, rzecz lub czynność powoduje coś, to staje się przyczyną tego. Jeśli jakaś osoba, rzecz lub okoliczność sprawiła, że coś się stało, to stała się przyczyną tego*).

Tłumacz szukający polskiego ekwiwalentu konstrukcji z badanymi czasownikami ma jeszcze inne możliwości. Może próbować wyrazić znaczenie węgierskiego kauzatywu za pomocą pojedynczego polskiego czasownika. W konkretnych sytuacjach możliwe jest przyporządkowanie takich odpowiedników. Na przykład, jeśli węgierski czasownik *vásároltat* (od *vásárol* 'kupować') użyty jest w sytuacji, w której kauzator sprawił, że *causee* kupił coś dla niego (a nie dla siebie) wbrew swojej woli, sytuację tę można opisać po polsku, posługując się wyrażeniem *naciągnąć kogoś na coś*. Tłumacz może również próbować oddać znaczenie węgierskich konstrukcji, zmieniając strukturę zdania wyjściowego. Przykładowo, konstrukcję *Mari levelet írat Péterrel* 'Maria sprawia, że Piotr pisze list' może przetłumaczyć jako: *Piotr pisze list na polecenie / prośbę / życzenie Marii*.

W celu zbadania rozwiązań stosowanych przez polskich tłumaczy przeanalizowałam polskie ekwiwalenty węgierskich kauzatywów o podstawie tranzytywnej w siedmiu wybranych tekstach. Teksty te to polskie przekłady węgierskich dzieł literackich. Pięć z nich stanowią tłumaczenia powieści, jeden to przekład opowiadania i jeden – utworu dramatycznego (pełny spis tekstów źródłowych wraz

z objaśnieniem stosowanych przeze mnie w dalszej części pracy skrótów zamieszczam na końcu artykułu). Utwory stanowiące podstawę tych przekładów są zróżnicowane tematycznie i napisane przez różnych autorów współczesnych.

Analizując polskie odpowiedniki, skupiłam się przede wszystkim na ich formie. Istotne dla mnie było to, czy tłumacz posłużył się frazą czasownikową typu *kazać komuś coś zrobić; zmuszać kogoś do zrobienia czegoś / kogoś, żeby coś zrobić; prosić kogoś o zrobienie czegoś / żeby ktoś coś zrobił, powiedzieć komuś, żeby coś zrobił; namówić kogoś do zrobienia czegoś / kogoś, żeby coś zrobił* czy też próbował oddać znaczenie kauzatywu za pomocą pojedynczego leksemu czasownikowego (takiego jak na przykład *naciągnąć kogoś na coś*). Dla uproszczenia ekwiwalenty pierwszego typu będę nazywać ekwiwalentami analitycznymi, a ekwiwalenty drugiego typu – syntetycznymi. Podczas analizy nie brałam pod uwagę takich zdań, w których tłumacz zmienił strukturę konstrukcji wyjściowej, a więc takich, w których nie sposób wskazać odpowiednika węgierskiego kauzatywu.

W siedmiu węgierskich tekstach stanowiących podstawę wybranych przekładów odnotowałam pięćdziesiąt dziewięć przykładów konstrukcji z czasownikami kauzatywnymi o podstawie tranzytywnej. Następnie przeprowadziłam selekcję par węgierskich wyrażen i ich polskich odpowiedników ze względu na dokładność tłumaczenia. Tłumaczenie uznawałam za dokładne, jeśli 1) węgierskiemu czasownikowi odpowiadały w przekładzie czasownik lub fraza czasownikowa 2) czasownik ten lub fraza czasownikowa miały taki sam podmiot, co czasownik z wyrażenia węgierskiego. Oznacza to, że z analizy wyeliminowałam parę typu:

(1) *Hogy csinálja? Felvarratja? Leszívja?* (dosł.) 'Jak [ona] to robi? **Sprawia, że** jej to **podnoszą? Sprawia, że** jej to **odsysają?**'

=> (w tłum.) *Jak ona to robi? Lifting? Odsysanie?* (UW, s. 23)

(niespełnione kryterium nr 1)

(2) *Lehet, hogy bosszantotta, hogy vele fizettettem az üléseket.* (dosł.) 'Być może denerwowało go, że **sprawiałam, że** **płacił** za sesje'

=> (w tłum.) *Być może denerwowało go, że to on **musiał** **płacić** za sesje.* (UW, s. 83)

(niespełnione kryterium nr 2)

Takich par niespełniających kryterium dokładności było cztery. Pozostałe pięćdziesiąt pięć przebadłam ze względu na formę polskiego ekwiwalentu. Okazało się, że tylko w dwudziestu pięciu przypadkach odpowiedniki miały formę analityczną. Były to w dużej mierze wyrażenia z czasownikiem *kazać* (piętnaście przykładów):

(3) *Herceg a golyót aranytálcára helyezettte.* (dosł.) 'Księżę **sprawiał, że** kulę położono na złotej tacy.'

=> (w tłum.) *Księżę **kazał** kulę **położyć** na złotej tacy.* (Ms, s. 14)

(4) *Aláíratja mindkettőnkkel a jegyzőkönyvet.* (dosł.) '**Sprawiał, że** obaj **podpisaliśmy** protokół'

=> (tłum.) ***Kazał** nam obu **podpisać** protokół.* (Sz, s.192)

Pojawiały się jednak również pojedyncze przykłady zawierające frazy z czasownikami *dać, poma-gać, prosić, zmusić, spowodować, uzyskać, doprowadzić (do), udać się (na)* np.:

(5) *A műhelyírnokkal megíratja a kilépőjegyét* (dosł.) '**Sprawiał, że** urzędnik **wypisał** mu przepustkę.'

=> (w tłum.) ***Poprosił** tam urzędnika **o wypisanie** przepustki.* (M, s. 231)

(6) *És attól kezdve Krisztust sem isten fiának, csak derék embernek tartotta, aki hiába nyíratna ki magát* (dosł.) 'I od tego momentu nie traktował już Chrystusa jako syna bożego, lecz jako bardzo dzielnego człowieka, który **sprawił, że go ukrzyżowano**.'

=> (w tłum.) *I od tego momentu nie traktował już Chrystusa jako syna bożego, lecz jako bardzo dzielnego człowieka, który na darmo **dał się ukrzyżować*** (M, s. 46)

(7) *Merényi másnap bekötöztette a kezét fent a kórházban*. (dosł.) 'Na drugi dzień Merényi **sprawił, że opatrzone** go w szpitalu.'

=> (w tłum.) *Na drugi dzień Merényi udał się na opatrunek do szpitala*. (Sz, s. 355)

W pozostałych trzydziestu przypadkach polski odpowiednik miał formę syntetyczną. Oto kilka przykładów:

(8) (...) *másnap délelőtt a magyarórán dolgozatot íratott velünk*. (dosł.) 'Nazajutrz przed południem na lekcji węgierskiego **sprawił, że pisaliśmy** dyktando.'

=> (w tłum.) *Nazajutrz przed południem na lekcji węgierskiego **zarządził** dyktando*. (Sz, s. 93)

(9) *Ezt csak az indulat mondatja veled*. (dosł.) 'To złość **sprawia, że** tak **mówisz**.' => (w tłum.) *Przemawia przez ciebie złość*. (UW, s. 235)

(10) (...) *Schulze ébresztő után átkísértette az intézeti kórházba*. (dosł.) 'Schulze **sprawił, że zaprowadzono** go do szkolnego lazaretu.'

=> (...) *Schulze **skierował** go do szkolnego lazaretu*. (Sz, s. 257)

(11) *A tanár úr becsukatta az ablakot*. (dosł.) 'Nauczyciel **sprawił, że zamknięto** okno.'

=> (w tłum.) *Nauczyciel **zamknął** okno*. (Ch, s. 52)

(12) *Azt mondja a fiam, hogy megcsináltatja rendesen a bejáratot*. (dosł.) 'Syn mówi, że **sprawi, że zrobią** wejście.'

=> (w tłum.) *Syn mówi, że **przebuduje** wejście*. (FB, s. 74)

(13) *Mint kitűnt, reggel óta kerestették őt a városban, hiába*. (dosł.) 'Jak się okazało, sprawiali, że szukano go w całym mieście, na próżno'

=> (w tłum.) *Jak się okazało, szukali go w całym mieście od rana, na próżno*. (Ms, s. 17)

Na komentarz zasługują przykłady (10) – (13). Z wyrażeń tych nie wynika, że jest ktoś, kto pośredniczy w wykonaniu czynności oznaczonej przez czasownik. Zdanie *Syn przebuduje wejście* może oznaczać zarówno, że zrobi to własnoręcznie, jak i to, że jedynie wyda w tej sprawie polecenie. Pojawia się pytanie, czy wyrażenia tego typu wywołują u odbiorcy te same skojarzenia, co odpowiadające im wyrażenia węgierskie. W części przypadków fakt, że czynność opisana przez czasownik jest czynnością pośredniczoną, może wynikać z kontekstu. Często jednak użycie takich wyrażeń prowadzi do strat informacji w przekładzie.

Nie zawsze jednak użycie ekwiwalentu syntetycznego musi się wiązać ze stratą informacji. Przykładem takich odpowiedników, które w danych sytuacjach w pełni oddają znaczenie węgierskiej konstrukcji kauzatywnej, są czasowniki *zarządzić* oraz *przemawiać* użyte w zdaniach (8) i (9).

Z analizy wybranych przykładów wynika, że tłumacze równie często stosują odpowiedniki syntetyczne, co analityczne. Wśród ekwiwalentów analitycznych zdecydowanie najczęstsze są wyrażenia z czasownikiem *kazać*. Osoby dokonujące przekładu prawdopodobnie wychodzą z założenia,

że czasownik ten ma bardziej ogólne znaczenie niż leksemy *prosić*, *zmuszać*, *namawiać*, itp. – nie wskazuje tak dokładnie na charakter czynności wykonywanej przez kauzatora, jakkolwiek ma inne nacechowanie stylistyczne.

Warte odnotowania jest częste stosowanie przez polskich tłumaczy odpowiedników syntetycznych. Sytuacje opisywane przez węgierskie czasowniki kauzatywne o podstawie tranzytywnej charakteryzują się wysokim stopniem złożoności: występuje w nich dwóch agensów, z których jeden dodatkowo oddziałuje na jakiś przedmiot. W języku niedysponującym morfologicznymi środkami kauzatywizacji – a do takich języków należy przecież język polski – trudno znaleźć pojedynczy leksem, za pomocą którego można by opisać tak złożoną sytuację. Mimo to tłumacze starają się przekładać węgierskie kauzatywy za pomocą form syntetycznych. Niekiedy udaje im się w ten sposób w pełni przekazać znaczenie kodowane przez te czasowniki. Często jednak takie rozwiązanie wiąże się z stratą informacji.

Literatura

- Bańko, Mirosław (red.).** (2000), *Inny słownik języka polskiego (ISJP)*, Warszawa.
- Bene, Annamária.** (2008), „Az igék argumentumszerkezeti felépítésének szerepe a műveltetőség alakok képzésében”, *Magyar Nyelv* 104: 51-64.
- Dixon, Robert Malcolm Ward.** (2000), „A typology of causatives: form, syntax and meaning”, Dixon, R. M. W.; Aikhenvald, A. (eds.): *Changing valency: Case Studies in Transitivity*, Cambridge: 30-83.
- Duraj-Nowosielska, Izabela.** (2007), „Robić coś” i „coś powodować”. *Opozycja agentywności i kauzatywności w języku polskim*, Warszawa.
- Komlósy, András.** (2000), *A műveltetés*, [in:] Kiefer, F. (ed.), *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia*, Budapest, 215-292.
- Korytkowska, Małgorzata.** (2004), „Wokół problemów opisu kategorii kauzatywności i sposobów jej realizacji (na przykładzie języka bułgarskiego i polskiego)”, *Slavia Meridionalis* 4: 45-64.
- Polański, Kazimierz (red.).** (1999), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego (EJO)*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Rácz, Endre (ed.).** (1994), *A mai magyar nyelv (MMNy)*, Budapest.
- Shibatani, Masatoshi, Pardeshi, Prashant.** (2002), „The causative continuum”, Shibatani, M. (ed.), *The Grammar of Causation and Interpersonal Manipulation*, Amsterdam: 85-126.
- Szlifersztejnowa, Salomea.** (1970), „O polskim causativum analitycznym”, *Prace Filologiczne* 20: 71-79.
- Termińska, Kamilla.** (1983), *Składnia czasowników kauzatywnych we współczesnym języku polskim*, Katowice.
- Tompa, József (ed.).** (1970), *A mai magyar nyelv rendszere (MMNyR)*, vol. 1., Budapest.
- Wojtasiewicz, Olgierd.** (1996), *Wstęp do teorii tłumaczenia*, Warszawa.

Teksty źródłowe:

Ch: **Molnár, Ferenc**, 2005, *Chłopcy z placu broni*, tłum. T. Olszański, Warszawa.

Ch: **Molnár, Ferenc**, *Pál utcai fiúk*, <http://mek.oszk.hu/00900/00960/index.phtml>.

- FB: **Parti Nagy, Lajos**, 1998, *Falujący Balaton*, tłum. Piotr Kawecki, [w:] Górecka, A. (red.), *Z węgierskiego na nasze. Antologia poezji i prozy*.
- FB: **Parti Nagy, Lajos**, *Hullámzó Balaton*, http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/PARTI/parti00449a_kv.html.
- M: **Kertész, Ákos**, 1980, *Makra*, tłum. T. Olszański, Warszawa.
- M: **Kertész, Ákos**, *Makra*, <http://mnnytud.arts.unideb.hu/tananyag/olvasni/makra.htm>.
- Ms: **Spiró, György**, 2009, *Mesjasze*, tłum. E. Cygielska, Warszawa.
- Ms: **Spiró, György**, *Messziások*, <http://www.pim.hu/object.6C970C0A-AC4F-496E-98F4-06C-7A9CD9D08.ivy>.
- RU: **Sarkadi, Imre**, 1982, *Raj utracony*, tłum. C. Mondral, Warszawa.
- RU: **Sarkadi, Imre**, *Elveszett paradicsom*, <http://mek.oszk.hu/01400/01479/index.phtml>.
- Sz: **Ottlik, Géza**, 1980, *Szkoła na granicy*, tłum. T. Olszański, Warszawa.
- Sz: **Ottlik, Géza**, *Iskola a határon*, <http://mek.oszk.hu/02200/02285/index.phtml>.
- UW: **Szécsi, Noémi**, 2002, *Finnugor vámpír*, Budapest.
- UW: **Szécsi, Noémi**, 2005, *Ugrofińska wampirzyca*, tłum. J. Goszczyńska, Wołowiec.

Streszczenie

Język węgierski to język aglutynacyjny, o bogatej morfologii, który znacznie częściej niż fleksyjny język polski wykorzystuje syntetyczne formy wyrażania znaczenia gramatycznego. Jednym z przejawów tej własności jest możliwość utworzenia za pomocą wyspecjalizowanego sufiksu czasownika o znaczeniu *sprawiać, że ktoś coś robi / coś się z kimś lub czymś dzieje*. Sufiks ten przyłącza się zarówno do czasowników intransytywnych (*for(o)g* 'obrać się' + *-at* => *forogat* 'sprawiać, że coś lub ktoś się obraca / obracać coś lub kogoś'), jak i transytywnych (*ír* (*valamit*) 'pisać (coś)' + *-at* => *írat* (*valamit*) 'sprawiać, że ktoś (coś) pisze'). Celem artykułu jest prześledzenie na wybranych przykładach, jakie ekwiwalenty przyporządkowywane są węgierskim czasownikom kauzatywnym o podstawie transytywnej w polskich tekstach tłumaczonych z języka węgierskiego.

Pochodzenie finitywnej formy passivum w języku fińskim¹

Finitywna forma passivum w języku fińskim ma swoje bliskie odpowiedniki morfologiczno-semantyczne we wszystkich językach bałtycko-fińskich². Z racji niezwykle bogatego materiału porównawczego pierwotny kształt formy nie był trudny do zrekonstruowania, spierano się natomiast nad jej pochodzeniem (czyli interpretacją poszczególnych wykładników). Forma passivum najprawdopodobniej jest innowacją z okresu średniofińskiego (patrz aneks). Zdaniem niektórych badaczy (Lehtinen 1984: 34) jej początków można szukać już w okresie wczesnofińskim. Passivum najprawdopodobniej nie istniało jako kategoria ani w prajęzyku uralskim, ani ugrofińskim (Häkkinen 1985: 105, Hakulinen 2000: 243)³.

Forma passivum składała się z sufiksu *-ttA-* lub *-tA-*, dołączanego do rdzenia czasownikowego, po którym następował wykładnik czasu (**-k-* dla czasu teraźniejszego lub **-j-* > *-i-* dla czasu przeszłego) oraz wykładnik 3. osoby liczby pojedynczej **-sen*⁴, np. (na przykładzie czasowników *pestä* ‘myć, prać’, *tulla* ‘przychodzić’ oraz *istua* ‘siedzieć’):

**pes + tä + k + sen > *pestäksen*

**pes + tä + j + sen > *pestisen > *pestizen > *pestihen > pestihin > pestiin*

¹ Artykuł ten jest nieco zmodyfikowanym fragmentem mojej niepublikowanej rozprawy doktorskiej pt. „Finitywna forma passivum w języku fińskim oraz jej odpowiedniki w języku polskim” (Buncler 2009). Kwestią fińskiego passivum zajmowałam się już na łamach „Acta Philologica” nr 34. Pisałam wówczas o tzw. jednoosobowym passivum oraz poruszyłam zagadnienie problemów terminologicznych związanych z tą formą (Buncler 2008). W wyniku prac nad rozprawą doktorską zdecydowałam się ostatecznie nazwać formę finitywną formą passivum (por. Buncler 2009: 9-33).

² Do języków bałtycko-fińskich należą: fiński, estoński, karelski (w tym dialekt ołoniecki i lydyjski, traktowane przez niektórych badaczy jako odrębne języki), wepski, inkeryjski, wotski, oraz liwski. Jedynie w języku liwskim brak jest form finitywnych, a występowanie wykładnika passivum ogranicza się do imiesłowów (Hakulinen 2000: 243, Lehtinen 1984: 40).

³ W języku węgierskim można spotkać co prawda formy czasownikowe kwalifikowane jako passivum (*passzív/ szenvedő igék*) o budowie analogicznej z passivum bałtycko-fińskim – posiadające sufiks kauzatywny *-(t)at/- (t)et* oraz w 3. osobie liczby pojedynczej sufiks *-ik*, któremu można przypisać znaczenie refleksywne (por. Lehtinen 1984: 32), np. *adatik*, *mondatik*, lecz formy te rozwinęły się najprawdopodobniej zupełnie niezależnie od form bałtycko-fińskich. Obecnie należą już do wąskiej i archaicznej grupy słownictwa i są bardzo rzadko używane (Keszler i in. 2000: 88). Na temat interpretacji tych form w gramatykach języka węgierskiego patrz Artowicz 2003.

⁴ Sufiks **-sen >> -Vn* w formie passivum jest tożsamy etymologicznie z sufiksem 3. osoby liczby pojedynczej w trybie rozkazującym (np. *tulkoon* ‘niech przyjdzie’) oraz z sufiksem posesywnym 3 osoby *-Vn*, a także ze spotykanym w dialektach wschodnich sufiksem refleksywnym 3. osoby liczby pojedynczej (np. *käännäksen* = *kääntyy* ‘obraca się’) (Lehtinen 1987: 51).

**tul* + *ta* + *k* + *sen* > **tulδaksen*

**tul* + *ta* + *j* + *sen* > **tultisen* > **tultizen* > *tultihen* > *tultihin* > *tultiin*

**istu* + *tta* + *k* + *sen* > **istu^htaksen* > **istutaksen*

**istu* + *tta* + *j* + *sen* > **istuttisen* > **istuttizen* > **istuttihen* > *istuttihin* > *istuttiin*

Sufiks *-sen w czasie przeszłym uległ zmianom morfonologicznym *sen > *zen > *hen (które odzwierciedlają prawdopodobną prastarą zmianę stopnia *s > *z oraz późniejszą zmianę fonematyczną *z > *h i widoczne są jeszcze w odmianie takich wyrazów jak *mies* ‘mężczyzna’ : *miehen* czy *taivas* ‘niebo’ : *taivaan* < *taivahan*), w czasie teraźniejszym zmiana taka nie mogła się dokonać na skutek sąsiedztwa spółgłoski -k- (Lehtinen 2006: 113, 121). Dzisiejsze formy czasu teraźniejszego w języku fińskim (*pestään*, *tullaan*, *istutaan*) różnią się jednak od pierwotnych – uległy bowiem działaniu analogii i wyrównaniu do form czasu przeszłego (morfem *-ksen został zastąpiony przez *-hen):

**pestä* + *ksen* → **pestä* + *hen* > *pestähän* > *pestään*

**tulda* + *ksen* → **tulda* + *hen* > *tullahan* > *tullaan*

**istutta* + *ksen* → **istu^hta* + *hen* > *istutahan* > *istutaan*

Analogiczne formy czasu teraźniejszego występują również w języku karelskim i inkeryjskim (Häkkinen 105, Lehtinen 2006: 113), forma pierwotna zachowała się jednak w pozostałych językach bałtycko-fińskich (por. np. estońskie *pestäke*, *tullake*, *istutake*). Wyrównanie form musiało zajść już po zmianie stopnia (w powyższych przykładach *lt > *lδ (> ll), tt > t), o czym świadczy zachowanie stopnia słabego mimo otwarcia sylaby (*tullahan*, *istutahan*). Tego typu analogia, jak zauważył Lehtinen (1987: 56) jest dość nietypowa: z reguły bowiem to czas teraźniejszy służy jako wzorzec dla pozostałych czasów, a nie na odwrót.

Morfologicznym kontekstem powstania passivum zajmowano się już od drugiej połowy XIX wieku. Sporną kwestię stanowiło ustalenie, który z morfemów (zgodnie traktowanych jako słowotwórcze) – -*ttA*- czy -*tA*- był pierwotny i jakie niósł znaczenie, oraz wyjaśnienie, dlaczego po rdzeniach czasownikowych zakończonych na -*A* w miejscu tejże samogłoski przed dłuższym wykładnikiem -*ttA* pojawiało się -*e*- (np. *annetaan* : *annettiin* ← *antaa* ‘dać’, *tapetaan* : *tapettiin* ← *tappaa* ‘zabić’). Początkowo językoznawcy (począwszy od Blomstedt 1872) opowiadali się przede wszystkim za opcją kuratywno-kauzatywną oraz refleksywną interpretacją sufiksu *-sen, w latach 60-tych dość dużą popularność zyskała jednak teza o medialnym pochodzeniu passivum, której autorem był Lauri Posti (1961). Według Postiego sufiks -*tA*- (który uznał on za pierwotny) miał znaczenie refleksywne, sufiks *-sen służył natomiast do wyrażania kategorii medium⁵

⁵ O kategorii medium Posti (1961) mówi w kontekście dialektów południowo-estońskich, w których wyróżnia grupę czasowników medialnych, charakteryzującą się występowaniem w 3. osobie liczby pojedynczej i mnogiej odmiennych, niż w pozostałych grupach czasowników, końcówek osobowych, wywodzących się z prakońcówek wczesnofińskich – odpowiednio *-sen i *-set. Południowo-estońskie czasowniki medialne, oznaczające czynność (zmianę), która dzieje się w samym podmiocie lub której podmiot ulega (355-356), zestawia z grecką kategorią media tantum, a także z łacińskimi verba deponentia, znajdując wiele zbieżności na poziomie znaczenia leksykal-

(a jego refleksywne znaczenie rozwinęło się dopiero później w niektórych językach bałtycko-fińskich, 1961: 363).

Hipotezę Postiego odrzucił Tapani Lehtinen w pracy *Itämerensuomen passiivin alkuperästä* ‘O pochodzeniu passivum bałtycko-fińskiego’ (1984; patrz też Lehtinen 2005). Badacz ten stwierdził, że w prajęzyku fińskim nie było morfemu słowotwórczego *-tA-*, którego podstawowym znaczeniem byłoby znaczenie refleksywne i który mógłby służyć za podstawę do utworzenia passivum. Powrócił zatem do zaniechanej opcji kauzatywnej i jednocześnie znalazł wyjaśnienie dla występowania w pewnych kontekstach samogłoski *-e-*. Zarazem odrzucił twierdzenia większości gramatyków, jakoby pierwotnym wykładnikiem passivum był krótszy sufix *-tA-*, a dłuższy – *-ttA-* powstał wtórnie, na skutek asymilacji z końcową spółgłoską czasowników o rdzeniach spółgłoskowych (np. *raket-* ‘budować’ > *raket-t-i-in*) lub też, jak chciał Posti (1945: 365-368), wziął swój początek od czasowników frekwentatywnych zawierających sufix *-nt-* jako wykładnik frekwentatywności, z którego do formy passivum zostało przeniesione zarazem rdzenne *-e* (por. Hakulinen 242, Lehtinen 1984: 16-17)⁶.

Według Lehtinena pierwotna forma passivum rozwinęła się z czasowników kuratywnych, podgrupy czasowników kauzatywnych. Czasowniki kuratywne implikują istnienie dwóch (z reguły ożywionych) uczestników sytuacji: kauzatora – aktywnego sprawcę danej czynności, wyrażanego w podmiocie, oraz jej faktycznego wykonawcę – agensa działającego z woli lub pod wpływem kauzatora, wyrażonego w zdaniu fakultatywnie za pomocą przypadku adessivu. Faktyczny wykonawca czynności (z reguły człowiek) jest konotowany składniowo przez czasownik bazowy, lecz rzadko wyrażany w strukturze powierzchniowej zdania z czasownikiem kuratywnym. Pod tym względem zdanie te przypominają zdania z finitywnymi formami passivum (Lehtinen 1987: 57).

Według Lehtinena do ukształtowania formy (a następnie znaczenia) passivum doszło wówczas, gdy do czasownika kuratywnego został dołączony sufix refleksywny **-sen* oraz gdy czynność oznaczała coś niepomysłnego dla kauzatora wyrażanego w podmiocie zdania. W celu uzasadnienia takiej interpretacji Lehtinen (1984: 32-35, 2005: 203-205) odwołuje się do grupy czasowników refleksywno-kauzatywnych w językach samskich mających znaczenie passivum⁷, np. *borâ-t-ällä-t* ‘zostać zjedzonym’ (derywowane od *borrâ-t* ‘jeść’), gdzie końcowe *-t* jest wykładnikiem bezokolicznika, a element *-ällä-* – sufiksem frekwentatywnym użytym w znaczeniu refleksywnym (tożsamym etymologicznie z fińskim morfemem frekwentatywnym *-ele-*). Z kolei *-t-* to sufix

nego (np. pd.-est. *kuijos* ‘wysycha’ – gr. *τέσσομαι* ‘usycham’, pd.-est. *kôles* – łac. *moritur* ‘umiera’, 360-361). Ślady owej „medialnej” końcówki można odnaleźć również w dialektach północno-estońskich oraz w języku wotkim (361, 363), jednak w pozostałych językach bałtycko-fińskich końcówka nie zachowała się (364-365). Zdaniem Postiego występowanie końcówki 3. osoby liczby pojedynczej **-sen* w passivum można zatem wyjaśnić jedynie przy refleksywnej interpretacji wykładnika passivum *-T(A)-* (364-366). Refleksywność traktuje się więc tu jako podtyp kategorii medium (por. Lehtinen 1984: 8).

⁶ Sufiks *-nt-* o znaczeniu frekwentatywnym jest pozostałością z okresu ugrofińskiego, obecnie jednak nie występuje już w tej funkcji samodzielnie w języku fińskim (jako relikty można potraktować czasowniki *oksenta* ‘wymiotować’, *rakenta* ‘budować’, nie mające już wyraźnego znaczenia frekwentatywnego) (Posti 1945: 367). Sufiks ten może pojawiać się jedynie w połączeniu z innymi sufiksami frekwentatywnymi (np. *ui-ske-nn-el-la* > *uida* ‘pływać’ : *ui-ske-nt-ele-e*). Derywaty takie należą jednak do rzadkości we współczesnym języku fińskim (por. Hakulinen i in. 2004: 357).

⁷ Jest to według Korhonena (1981) jeden z trzech typów passivum spotykanych w językach samskich (za Lehtinen 2005: 203).

kauzatywny (o tym samym pochodzeniu co *-ttA-*)⁸. Czasowniki z wykładnikiem *-tállâ-* to czasowniki kuratywne, a ich charakterystyczną cechą jest wyrażanie czynności szkodliwej z punktu widzenia kauzatora (będącego podmiotem w zdaniu) lub dziejącej się bez udziału jego woli, niepostrzeżenie dla niego. Faktyczny wykonawca czynności (agens) może być w zdaniu wyrażony, lecz nie musi, np.:

boa3o *borâ-t-állâ-i* (*gum'pii*)
 renifer-nom jeść-caus-refl-past3 (wilk-illat)
 'renifer został zjedzony (przez wilka)',
 dosłownie: 'ren spowodował zjedzenie samego siebie (wilkowi)'¹⁰

Trudno oczekiwać, żeby *boa3o* 'renifer', występujący w funkcji kauzatora, miał sam powodować czynność niepożądaną dla siebie. Należałoby raczej wysnuć wniosek, że czynność dzieje się wbrew woli kauzatora, kauzator traci nad nią kontrolę i staje się pasywnym uczestnikiem sytuacji – ulega czynności, którą w rzeczywistości steruje agens ('ren dał się zjeść wilkowi'). Przyłączenie elementu refleksywnego spowodowało, że czynność została skierowana na podmiot, który z wolna stał się jej przedmiotem, straciwszy kontrolę nad zdarzeniem. Podobne przesunięcie znaczenia – od kuratywno-refleksywnego do pasywnego – mogło nastąpić według Lehtinena w przypadku passivum fińsko-bałtyckiego. Hipotetyczne zdanie z okresu późnofińskiego:

**siyällä mees tappettaksen*
 dosłownie: 'tam mężczyzna powoduje zabicie siebie'

oznaczałoby, że **mees* 'mężczyzna' nie jest aktywnym uczestnikiem sytuacji i że istnieje drugi uczestnik sytuacji (implikowany przez czasownik kuratywny, lecz nie wyrażony w zdaniu), który czynności dokonuje (Lehtinen 1984: 36). Zdania o bardzo podobnej treści, zawierające czasownik kuratywny oraz zaimek zwrotny *itse* 'się, siebie' można znaleźć w fińskich dialektach (patrz Lehtinen 1984: 37), a nawet (w idiomatycznym użyciu) we współczesnym standardzie języka fińskiego:

Siellä sinä tapa-ta-t *itse-si.*
 'tam ty zabić-caus-2sg siebie-2sg
 'Tam się zabijesz.'

które bliskie jest znaczeniowo zdaniu z finitywną formą passivum: *Siellä sinut tapetaan* 'Tam cię zabiją' (Lehtinen 2005: 205)¹¹. Tak więc znaczenie z 'kazać komuś coś zrobić, spowodować zrobienie

⁸ Por. np. fińskie *kuiva-t-el-la* 'podsuszać': *kuiva-tt-ele-e* czy *lämmi-t-el-lä* 'ogrzewać (się)': *lämmi-tt-ele-e* o identycznej budowie słowotwórczej (Itkonen 1966: 273, Häkkinen 107).

⁹ Gdzie 3 oznacza dźwięczną afrykatę w językach samskich (*dz*).

¹⁰ Dosłowny fiński odpowiednik powyższego zdania brzmiałby: *poro puretelli sudelle* (Itkonen 273). Lauri Hakulinen pokazał, że podobne zdania można znaleźć również w fińskich dialektach wysuniętych najdalej na północ, np. (zdanie z Enontekiö) *koira puretelli* w znaczeniu *koiraa purtiin* 'pies został pogryziony' (za: Lehtinen 1984: 32).

¹¹ Por. też *Tapatti suotta itsensä leikkimällä taistelussa sankaria* 'Zabił się bez potrzeby zgrywając w walce bohatera' (Haarala i in. 2004: 252).

czegoś przez kogoś' w wyniku dołączenia sufiksu refleksywnego do czasownika kuratywnego zostało przekształcone w 'dać sobie komuś coś zrobić, ulec działaniu kogoś'.

Według Lehtinena pierwotnym wykładnikiem *passivum* był dłuższy sufiks *-ttA-*. Takie rozwiązanie wydaje się naturalne, jeśli za punkt wyjścia przyjmujemy czasowniki kauzatywno-kuratywne – morfem *-ttA-* jest bowiem podstawowym formantem służącym do tworzenia czasowników kuratywnych w językach bałtycko-fińskich, podczas gdy *-tA-* nie posiada wyraźnego kuratywnego użycia (Lehtinen 1984: 17, 33). Na potwierdzenie słuszności swej tezy Lehtinen przytacza jednak dalsze dowody. Jednym z głównych argumentów wysuwanych dla uzasadnienia pierwotności krótszego sufiksu *-tA-* był fakt, że *-tA-* w niektórych językach bałtycko-fińskich występuje w większej ilości kontekstów morfologicznych niż dłuższy wykładnik *-ttA-*, nawet tam, gdzie spodziewany byłby raczej wykładnik z geminantą¹². Według Lehtinena formy z krótszym wykładnikiem powstały jednak na drodze analogii prowadzącej do uproszczenia form *passivum* w czasie teraźniejszym w oparciu o formy I bezokolicznika. Tendencja do upraszczania widoczna jest najwyraźniej w języku wotkim, gdzie dłuższy wykładnik *-ttA-* występuje w formach czasu przeszłego oraz w particiach, natomiast wykładnik krótki ograniczony jest do form czasu teraźniejszego, np. *juv-va* 'pić' (I bezokolicznik) → *juv-va-ś* (*passivum*, gdzie *-ś* < **-ksen*), forma przecząca *passivum* jest natomiast identyczna z postacią I bezokolicznika: *eb juv-va*. Wyrównanie było możliwe dzięki fonetycznej równokształtności wykładnika I bezokolicznika oraz krótkiego wykładnika *passivum* (**-δA*, *-tA*). Tendencję do budowania form *passivum* w czasie teraźniejszym wzorowanych na formie I bezokolicznika można zaobserwować także w językach karelskim, wepskim oraz lydyjskim, w których formy teraźniejsze *passivum* stały się następnie wzorem w tworzeniu form *passivum* w czasie przeszłym (Lehtinen 1984: 18-25, Lehtinen 2005: 199-201).

Co więcej, według Lehtinena, obok sufiksu *-ttA-* istniał jego wariant z samogłoską towarzyszącą (*satelliittivokaali*): *-ettA-*, dołączany do rdzeni czasownikowych zakończonych na *-A*. Owo zagadkowe *-e-* sprawiło badaczom wiele kłopotu. Zwracano uwagę na to, że nie pojawia się w derywacji kauzatywnej w identycznym kontekście (np. *tappā-a* 'zabić' → *tapa-tta-a* 'kazać zabić'), co stanowiło argument za poddawaniem w wątpliwość tezy o kauzatywnym pochodzeniu *passivum* oraz pierwotności dłuższego sufiksu *-ttA-*. Zdaniem Lehtinena *-e-* stanowi jednak prastary element, którego ślady odnaleźć jeszcze można w językach samskich, w których obok słotwórczego morfemu kauzatywnego *-tV-* w małej, archaicznej i nieproduktywnej już grupie czasowników kuratywnych występuje wariant *-âtV-* (gdzie samogłoska *-â-* odpowiada bałtycko-fińskiemu *-e-*). Lehtinen (1984: 30-31) szacuje, że obydwa morfemy wywodzą się z wczesnofińskiej postaci **-ettA-*. Ponadto pojawianie się samogłosek towarzyszących nie należy w derywacji do rzadkości – zwłaszcza, gdy morfem słotwórczy rozpoczyna się na spółgłoskę (por. np. czasowniki kauzatywne *hieko-itta-a* 'wysypywać piaskiem' czy *katkero-itta-a* 'zrobić zgorzkniałym'; patrz Hakulinen i in. 320-321). Samogłoska *-e-* jako samogłoska towarzysząca pojawia się również obecnie w derywacji czasowników o zabarwieniu ekspresywnym w karelskim, a także w wepskim i lydyjskim, formowanych za pomocą sufiksu kauzatywnego *-ttA-*. Karelskie, wepskie i lydyjskie *-e-* jest zapewne młodsze niż *-e-* w *passivum*,

¹² Dystrybucja obu wykładników ustaliła się już przed okresem późnofińskim (Lehtinen 1984: 19, 29) – krótszy wykładnik dołączany był do rdzeni spółgłoskowych (dzisiejsze rdzenie samogłoskowe typu *saada*, *haravoida* należały pierwotnie do spółgłoskowych), a dłuższy – do rdzeni samogłoskowych (patrz też Lehtinen 2005: 199, 2006: 101).

nie mniej świadczy o tym, że obok morfemu słowotwórczego *-tta-* możliwe jest wykształcenie się jego wariantu *-etta-* (Lehtinen 1984: 29-30). Według Lehtinena samogłoska *-e-* to prastara cecha tworzenia czasowników kauzatywnych, która w samych czasownikach kauzatywnych zanikła, lecz przetrwała w passivum. Różnice w tym względzie między czasownikami kauzatywnymi a formami passivum nie powinny zdaniem Lehtinena (1984: 29) dziwić, bowiem mimo wspólnego pochodzenia są to różne kategorie morfologiczne, które poszły odrębnymi drogami rozwoju. Tworzenie passivum od rdzeni samogłoskowych zakończonych na samogłoskę *-A* wyglądałoby zatem następująco:

**tappa- + etta + k + sen > *täppättaksen → tapetaan*

**tappa- + etta + j + sen > *täppettisen > *täppettizen > *täppettihen > tapettihin > tapettiin*

Passivum wzięło zatem początek z niewielkiej grupy czasowników kauzatywno-kuratywnych użytych refleksywnie i oznaczających niepożądane działanie dla kauzatora będącego podmiotem w zdaniu. Początkowo podmiot (co typowe dla czasowników kuratywnych) oznaczał ożywionego uczestnika sytuacji. Istotnym etapem w rozwoju kategorii było dołączenie do zrefleksywizowanych czasowników kuratywnych podmiotu oznaczającego coś nieożywionego, co w sposób oczywisty nie mogło kontrolować czynności ani być jej aktywnym uczestnikiem. Tym samym kontrola nad czynnością przenosiła się całkowicie na agensa – ożywionego uczestnika sytuacji, implikowanego przez kuratywną bazę czasownika, lecz nie wyrażonego w zdaniu, np. (Lehtinen 1984: 38, 2005: 206):

**riihi täpp-etta-k-sen → riihi tapetaan*
zboże-nom młócić-caus-pres-3refl

**vesi haye-tta-k-sen → vesi haetaan*
woda-nom nosić-caus-pres-3refl

*sauna *lämbiit-että-k-sen → sauna lämmitetään*
sauna-nom podgrzewać-caus-pres-3refl

Tym samym podmiot – występujący w funkcji pacjensa (por. też **mees täppättaksen*) zaczął powoli przekształcać się w dopełnienie, przy zachowaniu mianownikowej formy.

Rozszerzenie konstrukcji o czasowniki intransytywne stanowiło końcowy etap gramatyzacji kategorii, a jej pochodzenie straciło na wyrazistości. W wypadku czasowników intransytywnych o „kuratywnym” agensie nie mogło być mowy, jednak faktyczny wykonawca czynności pozostał niewyrażony, np.:

**täyällä el-että-ksen → täällä eletään* (od *elä-ä* ‘żyć’)
‘tu się żyje’

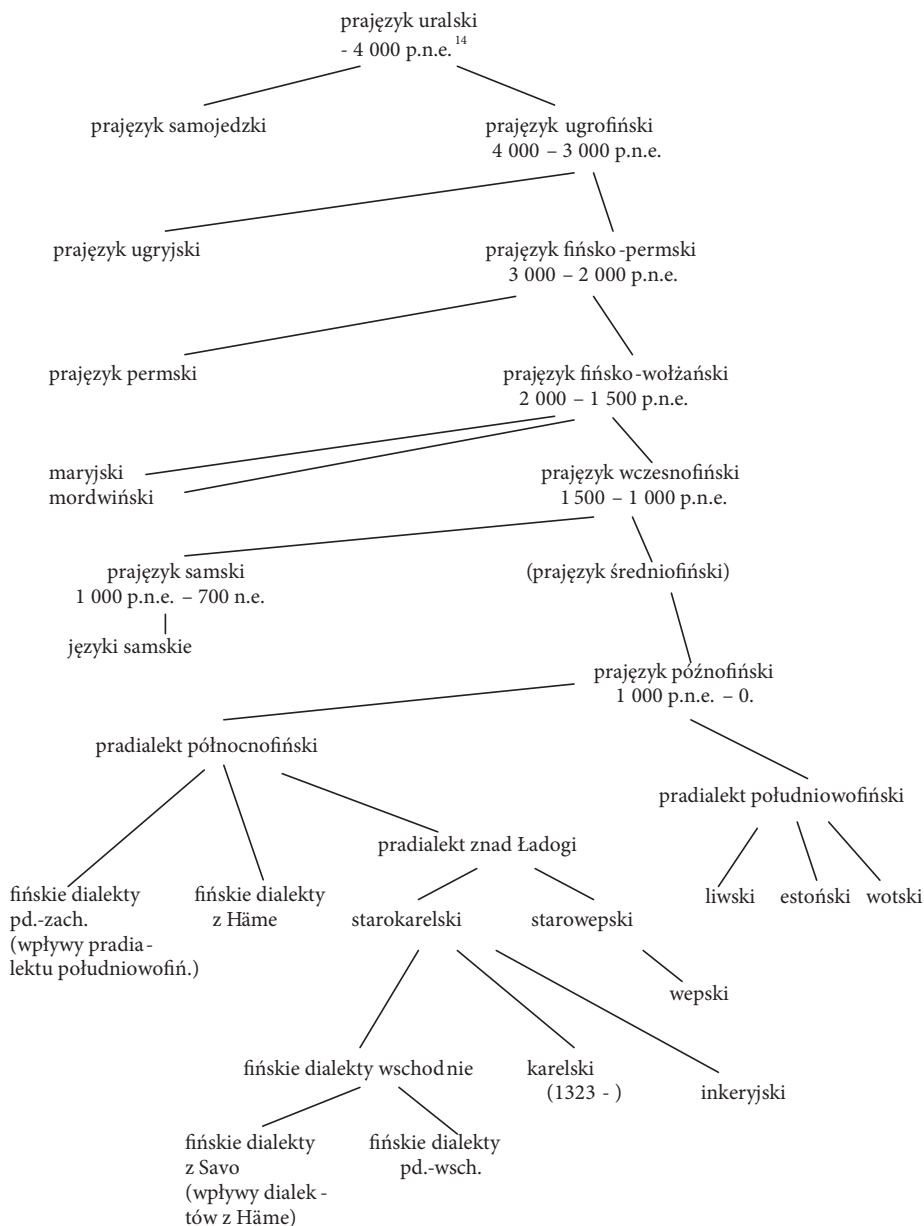
**täyällä nukku-tta-ksen → täällä nukutaan* (od *nukku-a* ‘spać’)
‘tu się śpi’

(Lehtinen jw.) Pojawienie się drugiego wykładnika – *-tA-* (a następnie ustalenie się dystrybucji obu wykładników, patrz przypis 12) nastąpiło najprawdopodobniej wówczas, gdy bazy słowotwórczej nie stanowiły już tylko i wyłącznie czasowniki kuratywne, lecz również inne czasowniki kauzatywne (Lehtinen 1984: 38). Morfem *-tA-* należy bowiem do kauzatywnych morfemów słowotwórczych (np. *pääs-tä-ä* ‘wpuścić’), lecz nie jest stosowany w tworzeniu czasowników kuratywnych (patrz Hakulinen i in. 311-312).

Wykładniki *-ttA-* oraz *-tA-* występują również w imiesłowach passivum (czasu teraźniejszego – *pes-tä-vä* < **pestäßä* < **pestäpä*, *anne-tta-va* < **annettapa* < **andettapa* < **antettapa*¹³, oraz czasu przeszłego – *pes-t-y*, *anne-tt-u*). W imiesłowach czasu przeszłego wykładnik passivum uległ skróceniu do *-t/tt-*, pochodzenie sufiksu *-U* (synchronicznie interpretowanego jako wykładnik participium) nie jest natomiast całkiem pewne. Najprawdopodobniej *-U* było pierwotnie morfemem słowotwórczym służącym do tworzenia odczasownikowych nazw czynności (widocznym w takich derywatach jak *pesu* ‘pranie, mycie’ czy *laulu* ‘śpiew’). Zgodnie z tym imiesłowy passivum czasu przeszłego były początkowo derywatami oznaczającymi nazwy czynności, utworzonymi za pomocą formantu *-U-* od czasowników kauzatywnych. To, w jaki sposób owe formy zaczęły funkcjonować jako imiesłowy passivum w formach analitycznych, pozostaje jednak nadal nie wyjaśnione (Lehtinen 1987: 72-73).

¹³ Gdzie *-vA* to wykładnik participium, wywodzący się z prastarego morfemu słowotwórczego **-PA*, zachowanego jeszcze w takich formach jak *käypä*, *syöpä*, *juopa* (Ikola i in. 1968: 163).

Aneks - Rozwój języków uralskich

¹⁴ Przedziały czasowe podają za: Korhonen 1981. Są to dane hipotetyczne i mogą być różne w literaturze przedmiotu. Na przykład Lehtinen (2006) przytacza w przybliżeniu rok 3 500 p.n.e. jako datę ostatecznego rozpadu prajęzyka ugrofińskiego, a za koniec prajęzyka wczesnofińskiego skłonny jest raczej uznać dopiero koniec epoki brązu (500 p.n.e.), wydłużając tym samym ten okres o 500 lat. Okres względnej jedności prajęzyka późnofińskiego datuje w następstwie na lata 500 p.n.e. – 0.

Bibliografia

- Artowicz, Elżbieta.** (2003), *Morfosyntaktyczny model języka w dawnych gramatykach węgierskich. Od Jánosa Sylvestra do Ferenca Verseghegyo*, Warszawa.
- Blomstedt, Osk.** (1872), "Suomen kielen passiivista", *Suomi II*, nr 10: 284-293.
- Buncler, Anna.** (2008), „Ekspansja formy tzw. jednoosobowego passivum w funkcji 1. osoby liczby mnogiej w języku fińskim”, *Acta Philologica*, nr 34: 124-131.
- Buncler, Anna.** (2009), *Finitywna forma passivum w języku fińskim oraz jej odpowiedniki w języku polskim*. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. UW dr hab. Elżbiety Artowicz, Warszawa.
- Haarala, Risto i in.** (2004), *Suomen kielen perussanakirja*, Helsinki.
- Hakulinen, Auli i in.** (2004), *Iso suomen kieliooppi*, Helsinki.
- Hakulinen, Lauri.** (2000), *Suomen kielen rakenne ja kehitys*, Vantaa.
- Häkkinen, Kaisa.** (1985), *Suomen kielen äänne- ja muotorakenteen historiallista taustaa*, Turku.
- Ikola, Osmo i in.** (1968), *Suomen kielen käsikirja*, Helsinki.
- Itkonen, Erkki.** (1966), *Kieli ja sen tutkimus*, Helsinki.
- Keszler, Borbála i in.** (2000), *Magyar Grammatika*, Budapest.
- Korhonen, Mikko.** (1981), *Johdatus lapin kielen historiaan*, Helsinki.
- Lehtinen, Tapani.** (1984), *Itämerensuomen passiivin alkuperästä*, Helsinki.
- Lehtinen, Tapani.** (1987), *Suomen kielen historiallista muoto-oppia*, Helsinki.
- Lehtinen, Tapani.** (2005), "Grammaticalization Processes in Finnic: the Passive", *Les langues ouraliennes aujourd'hui. Approche linguistique et cognitive*, Fernandez-Vest, M. M. Jocelyne (red.), Paris: 195-208.
- Lehtinen, Tapani.** (2006), *Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantauralista varhaisuomeen*, Helsinki.
- Posti, Lauri.** (1945), "Itämerensuomalaisten kielten passiivin tunnusten suhteesta", *Virittäjä*, nr 49: 355-368.
- Posti, Lauri.** (1961), "Itämerensuomalaisen verbintaivutuksen kysymyksiä", *Virittäjä*, nr 65: 351-366.

Streszczenie

Artykuł omawia różne hipotezy dotyczące powstania finitywnej formy passivum w języku fińskim ze szczególnym uwzględnieniem najnowszej i najbardziej popularnej obecnie hipotezy Tapaniego Lehtinena (1984, 2005) o kuratywno-refleksywnym pochodzeniu passivum.